

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

**150-річчю від народження митрополита
Андрея Шептицького присвячується**

6'2015

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. В. Кугутяк (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – доктор історичних наук, доцент М. М. Волощук (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент В. З. Дебенко (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент П. Л. Костючок (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор О. С. Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор В. Л. Комар (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент М. Д. Вітенко (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук (PhD) В. М. Нагірний (м. Краків, Польща)
доктор історичних наук, доцент І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Л. І. Шологон (м. Івано-Франківськ)
доцент М. В. Сигидин (Івано-Франківськ)
здобувач II курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Ірина Тимар
студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Носенко
студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Петраш
студент II курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Володимир Сухоручко

Переклади та філологічна редакція

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Галина Пославська
студентка V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Марія Саведчук

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2015. Вип. 6.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням історії та етнології. Авторський колектив складають студенти українських і зарубіжних університетів. Видання адресоване широкому колові читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2015
© Лілея НВ, 2015

UA ISSN 2412–9054

Переднє слово

Шановний читачу, перед Тобою шостий випуск Студентських історичних зошитів. Заснований 2009 р., часопис успішно розвивається, залучаючи до наукової діяльності і співпраці як українських, так і зарубіжних студентів, яких цього разу 22-є з трьох європейських країн – України (Івано-Франківськ, Львів), Білорусі (Брест) та Польщі (Краків, Торунь).

Починаючи від першого, кожен наступний номер СІЗ традиційно присвячувався одній із найвагоміших подій в українській чи світовій історії. Цьогорічний випуск також приурочується знаменній даті – 150-літтю від народження Андрея Шептицького. Можна по-різному оцінювати діяльність митрополита, але для українського народу він назавжди залишився провідником і духовним наставником нації. Справедливо названий нащадками українським Мойсеєм, Андрей Шептицький дійсно в дечому повторив історію великого юдейського пророка: довгими і тернистими шляхами він вів свій народ із неволі посеред пустелі світової байдужості. На жаль, йому, як і Мойсеєві, не судилося побачити багатостраждальну обітовану землю незалежності, проте ім'я митрополита стало одним із символів боротьби українського народу за власну свободу.

Усі публікації нашого часопису за тематичним принципом об'єднані в характерні рубрики. У розділі *Сторінка історії і етнології України* опубліковані праці, присвячені вітчизняним старожитностям та народній культурі. У ньому висвітлюється різноманітна проблематика від часів Русі до Другої світової війни. Специфічним і оригінальним є дослідження феномена суїциду у світогляді мешканців Карпат. Історіографічні студії об'єднані розділом *Історія історичної науки*. Традиційною для СІЗ стала рубрика *Studia Mediaevalia*, яка охоплює матеріал із середньовічної історії. Цього разу вона представлена студіями з історії дипломатичних відносин і культурних традицій варварських народів, біографією одного з руських князів і аналізом єретичного руху флагелантів. Новою для часопису є рубрика *Дослідження історії Польщі*. Хоча раніше у СІЗ публікувалися праці з польської історії, цьогоріч їх виділено в окремий розділ, що свідчить про все більшу зацікавленість минулим наших західних сусідів та систематичною публікацією на шпальтах нашого видання досліджень польських студентів з Варшави, Кракова, Любліна, Торуні тощо. Рубрика *Miscellanea* традиційно містить роботи, переважно, з проблем всесвітньої історії. Наукова хроніка присвячена аналізу конференції серії *Colloquia Russica*, що за участі студентів і викладачів Інституту історії, політології і міжнародних відносин проходила в жовтні 2014 р. у словацькому Спішському Подград'ї.

Редколегія щиро сподівається, що матеріали цьогорічного випуску Студентських історичних зошитів зацікавлять не тільки людей із наукового середовища, а й усіх, хто вивчає всесвітню і вітчизняну історію. Особливі сподівання маємо на те, що в майбутньому часопис і надалі залучатиме до співпраці все більше нових поколінь талановитих студентів.

Редколегія

СТОРІНКА ІСТОРІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Анна Мадей-Вуйцік (Краків, Польща)

УДК 94(4),(477)«10–12»

ББК 63.3(4Укр)41

БЕНКЕТИ ПРИ КНЯЗІВСЬКИХ ДВОРАХ РУСІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ X–XII ст.

У статті ставиться за мету описати роль алкоголю при дворі руських князів у X–XII ст. Основна увага приділяється значенню бенкетів під час прийому іноземних посольств при князівських дворах, а також впливу алкоголю на прийняття важливих політичних рішень і заключення союзів.

Ключові слова: літописи, алкоголь, князі, Русь, бенкети.

Про традицію святкувань при руських князівських дворах доби Середньовіччя повідомляє найдавніше джерело з історії Русі – *Повість временних літ* (далі – ПVL), насичене згадками про різних князів, які мали за звичку організовувати часті бенкети і врочистості особливого характеру. Згідно з текстом, уже Володимир Святославич «и се же творя людемь своимь . по вса недѣла . оустави по вса днї на дворѣ въ гридници пирь творити»¹. Отже, учти були важливим атрибутом щоденного життя на княжих дворах. Вони надавали святковості різноманітним подіям, пов'язаним з місцевими і релігійними святами, а також ними відзначали перемоги. Бенкети організовувалися й під час офіційних прийомів, з нагоди прибуття до князівського двору послів чи важливого гостя з-за кордону. У даній статті основну увагу зосередимо на таких бенкетах при княжих дворах на Русі.

Проблема вживання алкоголю при княжих дворах середньовічної Русі зрідка піднімалася в науковій літературі – тільки окремі автори поверхнево торкнулися цього питання. У зв'язку з цим стан дослідження проблеми скромний. Серед вартих уваги праць можна відзначити роботи Войцеха Шиманського², Артура Кіаса³, Міхала Рабіновича⁴ та Вільяма Похльобкіна⁵.

Проведення бенкетів при княжих дворах, безсумнівно, вважалося своєрідним елементом зовнішньої і внутрішньої політики, що впливав на відносини між князем і сусідніми правителями або князя з підданими. Дійства, зазвичай, характеризувалися розмахом і гостинністю, зайнявши істотне місце в історії середньовічної Русі.

¹ Ипатьевская летопись // Полное Собрание Русских Летописей (далі – ПСРЛ). – СПб., 1908. – Т. 2. – Стб. 111.

² Szymański W. Słowiańszczyzna wschodnia / W. Szymański. – Wrocław, 1973.

³ Kijas A. Gospodarstwo własne feudała na Wielkorusi od XIV do połowy XVI wieku / A. Kijas. – Poznań, 1973.

⁴ Rabinowicz M. Życie codzienne w ruskim i rosyjskim mieście feudalnym / M. Rabinowicz. – Warszawa, 1985.

⁵ Похлебкин В. В. История водки [Електронний ресурс] / В. Похлебкин. – Режим доступу : http://vkus.narod.ru/vodka/vodka_01.htm

Вперше про використання алкоголю для досягнення політичних цілей читаємо в ПВЛ при описі помсти княгині Ольги древлянам за смерть її чоловіка – київського князя Ігоря. Як відомо, алкогольні напої полегшили руській княгині справу. Жінка запросила древлян на тризну – бенкет на честь загиблого, який завершився вбивством гостей. Літопис вказує на певний ритуал під час бенкету, котрий потім повторювався в інших джерелах та літературі: «повелѣ вътрѣкъ^омъ свои^м пити на на»⁶.

Згодом нарратив описав інший приклад, коли алкоголь використовувався при офіційному прийомі – під 6574 [1066] роком, при дворі тмутароканського князя Ростислава гостював візантійський посланець. Щоправда, цього разу вино стало інструментом отруєння. У ПВЛ читаємо: «Ростиславу с^ущю Тмутарокани . и емлющю дань оу Касогъ . и оу инѣхъ страна^х . сего же оубоѣвшеса Грьци послаша с лестью котопана . вному же прішедшю к Ростиславу . и ввѣрившюса ѣму . чташеть и Ростиславъ . единою же пьющю Ростиславу с дружиною своєю . ре^ч котопанъ княже хочю на та пити . вному же рекши пии . вн же испивъ половину . а половину дасть князю пити дотиснувьса палцемъ в чашю бѣ бо имѣа под ногтемъ раствореньє смртное и вдасть князю . оурекъ смртъ до днѣ семага вному же испившю . котопан же пришедь Корсуню . повѣдаше аюко в сии днѣ оумреть Ростиславъ . аюкоже и бы^с . сего же котопана побиша каменьемъ Корсуньстии людье»⁷.

Наведені фрагменти дозволяють зрозуміти подробиці бенкетування під час прийому гостей при княжому дворі. Завдяки цим описам спостерігаємо спроби братання між співбесідниками, як, до прикладу, пиття зі спільної посудини. Це підтверджується і пам'ятками матеріальної культури – срібною чашею Володимира Давидовича, що використовувалася в таких випадках. Її було знайдено в столиці Золотої Орди – Сараї над Ахтубою⁸. На ній виднівся напис: «То є чаша князя Володимира Давидовича, який з неї п'є, тому на здоров'я, і нехай хвалить Бога свого і великого князя свого»⁹. Відомі також інші срібні посудини, призначені спеціально для пиття «в крузі». У XII ст. вони називалися чарами, а в XVI–XVII ст. – братинами.

Важливість почастунку під час прийому послів та інших гостей підкреслював Володимир Мономах у своєму «Повчанні». Князь писав: «чтите гость [...] аще не можете даромъ . брашно^м . и питьемъ»¹⁰. Цей постулат став підґрунтям для руських князів, які надавали великого значення прийомам на честь когось. Розпочинався бенкет із пригостання різноманітними алкогольними напоями, запаси яких були в кожному княжому дворі. Як приклад можна навести інформацію Київського літопису, за якою у пивницях двору Святослава Олеговича в Новгороді-Сіверському XII ст. знаходилося «было ф^т [500 – А. М-В.] берковьсковъ медоу . а вина п^т [80 – А. М-В.] корчагъ»¹¹. При дворі Андрія Боголюбського (друга половина XII ст.) також зберігалися чималі запаси алкоголю¹². Це дозволяло руським правителям приймати гостей на належному рівні.

⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 46.

⁷ Там же. – Стб. 166.

⁸ Rybakow B. Pierwsze wieki historii Rusi / B. Rybakow. – Warszawa, 1983. – S. 147.

⁹ Rabinowicz M. Op. cit. – S. 147.

¹⁰ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Л., 1926. – Т. 1. – Стб. 246.

¹¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 334.

¹² Там же. – Стб. 586.

Оскільки в певний момент святкування алкоголю розв'язував гостям язика, князь міг довідатися про багато важливих речей, пов'язаних з різними аспектами, актуальними як для його краю, так і для міжнародної політики. Така спритна тактика звичайно виправдовувалася передусім у випадку, коли господар бенкету сам залишався тверезим. У XII ст. серед таких нотувалися Андрій Боголюбський, котрий «не помрачи оума своего п'яньствомъ»¹³, а також Всеволод Ярославович, що «бѣ же и самъ оуздержася ѿ п'яньства и похотѣ»¹⁴. Володимир Мономах не без причини звертав увагу, що: «погыбаеть . лжѣ блудиса и п'яньства . и блуда . в томъ бо дшѣ погыбаеть и тѣло»¹⁵. У такому разі вживання алкоголю могло зумовити зовсім інший від очікуваного ефект. Прикладом цього були суздальський князь Юрій Долгорукий, який, згідно з Густинським літописом, полюбляв багато випивати і не любив нарад зі своїми боярами¹⁶, та галицький князь Володимир Ярославович, котрий «бѣ бо любезнивь питию многому . и доумы не любашеть с мужми своїми»¹⁷.

Однак якщо вживання алкоголю приносило очікуваний результат, то досить часто між князями укладалися договори про дружбу і союз. Отже, бачимо, що руські князі могли здобути немало політичних вигод, опираючись на найпростіші звичаї, пов'язані зі щоденним життям. Для досягнення цілей, які становили основу успіху князя, часом вистачало організувати бенкет із розпиванням алкоголю. Непомітні й щоденні, вони, однак, інколи могли призвести до події, яка згодом перетворювалася на ключову в історії середньовічної Русі.

The forming process of Medieval Rus' was very long and complicated. Its variety of political procedures is a permanent part of internal and international politics, as well as an important aspect of military history. The purpose of this paper is to show the background of decisions that were not only crucial for relationships between each principalities, but also had their influence on Rus' position in the whole Medieval world. This background would be feasts that were organized at Rus' princely courts – a foundation of politics of Rus' rulers in the Middle Ages.

Keywords: *litopys, alcohol, Princes, Rus', feasts.*

¹³ Там же. – Стб. 583.

¹⁴ Там же. – Стб. 207.

¹⁵ Там же. – Стб. 246.

¹⁶ *Latopis Hustyński / wyd. H. Suszko. – Wrocław, 2003. – S. 143.*

¹⁷ *Ипатьевская летопись. – Стб. 659.*

УДК 94(477)«1687/1709»

ББК 63,3(4Укр)46

ВІДНОСИНИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ІЗ ЗАПОРІЗЬКОЮ СІЧЧЮ (1687–1709 рр.)

У статті розглядаються взаємовідносини Запорозької Січі із гетьманом Іваном Мазепою (1687–1709 рр.). Значна увага приділяється обставинам, що сприяли загостренню стосунків гетьмана із запорозькими козаками, а також з'ясуванню причин переходу тих під проводом кошового отамана Костя Гордієнка на бік гетьмана Мазепи в 1708 р.

Ключові слова: гетьман Мазепа, Запорозька Січ, Кость Гордієнко, Карл XII.

Проблема взаємовідносин між гетьманом І. Мазепою та Запорозькою Січчю на сьогодні є актуальною, однією з малодосліджених і залишається предметом для наукових дискусій. Досліджували цю тему М. Костомаров, Д. Яворницький, О. Оглоблин, О. Ковалевська, Т. Таїрова-Яковлева.

Джерела засвідчують, що вперше І. Мазепа зіткнувся із запорожцями ще 1674 р., коли майбутній гетьман перебував на службі в правобережного гетьмана Петра Дорошенка. Гетьман відправив Мазепу до кримського хана з дипломатичною місією. При переправі через р. Інгул на нього напали запорозькі козаки на чолі із кошовим отаманом Іваном Сірком. У результаті сутички татар, що супроводжували І. Мазепу, було вбито. Самого ж майбутнього гетьмана взято в полон¹. Запорожці вороже ставилися до П. Дорошенка через його підданство султанові. Козацький літописець Самійло Величко стверджував, що козаки готові були вбити І. Мазепу, коли виявили листа, написаного П. Дорошенком до хана. Однак І. Сірко заступився за нього словами: «Панове браття, просимо вас, не убивайте цього чоловіка, може, він нашої вітчизні надалі згодиться»². І. Мазепу відвезли до лівобережного гетьмана І. Самойловича. Два дні йому вистачило, щоб викликати до себе довіру й той відправив І. Мазепу до Москви, доручивши подати повну інформацію про Кримське ханство, а також віддати листи П. Дорошенка до хана. Московські бояри поставились до нього з чемністю і запропонували переїхати на лівий берег служити І. Самойловичу, що Мазепа й зробив³.

Російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева стверджує, що він, перебуваючи в полоні, пережив один із найстрашніших моментів свого життя, назавжди зберігши приховану ненависть і відразу до Запорозької Січі. Також вона зазначила, що І. Мазепа, перебуваючи в Москві, звинуватив запорожців та отамана І. Сірка в тому, що саме вони відговорили П. Дорошенка визнати Переяславську угоду й віддати булаву гетьманові

¹ Таїрова-Яковлева Т. Мазепа / Т. Таїрова-Яковлева. – М. : Молодая гвардия, 2007. – С. 26–27.

² Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – С. 167.

³ Таїрова-Яковлева Т. Указ. соч. – С. 28.

І. Самойловичу, щоб запорожці об'єдналися з П. Дорошенком, як колись із Богданом Хмельницьким і кримським ханом³.

Отже, І. Мазепа не тільки захищав свого гетьмана, а й сіяв недовіру до запорожців, що загострило стосунки із запорозькими козаками аж до 1708 р. Свого часу їх вивчав Д. Яворницький, який зазначав, що І. Мазепа за вихованням і поглядами був більше поляком, акцентуючи увагу на його перебуванні при польському дворі. За словами вченого: «Ця боротьба між гетьманом і козаками тривала протягом 20 років і становила всю суть стосунків між Запорозьким кошем і Мазепою»⁴.

Політико-правовий статус Запорозької Січі було встановлено умовами Вічного миру 1686 р. між Польщею і Московським царством. З того часу воно перебувало під царською владою і гетьманським управлінням. Політичну підпорядкованість Москві та Батурину козаки розглядали позитивно лише доти, поки зовнішні впливи не входили в суперечність із інтересами Січі. На нашу думку, та була форпостом у боротьбі з турками і без неї Гетьманщина не змогла посилитися. На цьому наголошував свого часу й О. Оглоблин, який стверджував, що І. Мазепа прекрасно розумів: без Запорозької Січі збудувати незалежну і соборну Українську державу неможливо⁵.

Вже 1688 р. запорожці висловили протест І. Мазепі через те, що за його розпорядженням було перехоплено посланців від правобережного гетьмана Андрія Могили⁶. Але в цілому періоди 1686–1689 рр. і 1695–1698 рр. характеризувалися порівняно низькою конфліктністю офіційного Батурина і Січі. Та мирні взаємини з Кримом і військова служба січовиків у війську Речі Посполитої стали найбільшими подразниками з боку Низового Війська. Це були прояви самостійної політики, які суперечили політиці царя, а також гетьманської влади. Незгоди ж між Гетьманщиною та Запорозжям позитивно сприймалися як у Криму, так і в Польщі⁷. Вважаємо, що каталізатором у розпалі конфлікту стало будівництво І. Мазепою фортець поблизу Запорозької Січі. Йдеться про Новобогородицьку фортецю в гирлі р. Самари, яка мала не лише обороняти Україну та Московію з півдня, а й слугувати опорною базою в боротьбі за Крим⁸.

На думку Т. Таїрової-Яковлевої, ведучи приховану війну проти запорожців, Мазепа переслідував декілька цілей: навести порядок у країні, забезпечити захист південних кордонів і підготуватися до воєнних дій проти Криму⁹. На нашу думку, саме будівництвом фортець гетьман уміло застосовував принцип «розділяй і володарюй», тобто, з одного боку він хотів приборкати запорожців, а з іншого прагнув зупинити наступ татар і водночас виконати завдання Петра І.

Однак задум Москви щодо будівництва фортець на Самарі та інших річках мав насправді іншу мету: роз'єднати гетьмана із Запорозькою Січчю. М. Костомаров свого

⁴ Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. Яворницький. – Львів : Світ, 1992. – Т. 3. – С. 27.

⁵ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа і його доба / [ред. Л. Винар, упорядники І. Гирич, А. Атаманенко]. – 2-е доповнене видання]. – Н.-У. ; К. ; Львів ; Париж ; Торонто, 2001. – С. 50.

⁶ Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи / Т. Чухліб. – К. : Наш час, 2008. – С. 263.

⁷ Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура / [ред. кол.: В. Смолій, О. Бачинська, В. Горобець, В. Матях, Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб ; НАН України ; Інститут історії козацтва]. – К. : Інститут історії України, 2014. – С. 326.

⁸ Будзиновський В. Гетьман Мазепа / В. Будзиновський. – К. : Мистецтво 1993. – С. 108.

⁹ Таїрова-Яковлева Т. Указ. соч. – С. 62.

часу оцінював будівництво фортець на Самарі теж негативно. Він навів слова запорожців: «Нас просто обманюють, кажуть, що фортеці збудовано через війну з татарами, однак самі на війну не їдуть, виходить, що її збудували нам на зло»¹⁰. Але позитивно оцінював будівництво фортець В. Будзиновський, який стверджував, що край, де будувалась Новобогородицька фортеця, був обезлюднений через напади татар, а залюднити його можна було тільки захистивши. Вчений писав: «Мазепа зумів так підлещуватись цареві і дурити його, що в 1700 р. дістав цю фортецю під свою владу»¹¹.

До падіння авторитету гетьмана в очах запорожців спричинили, окрім спорудження фортець, нерегулярна платня козакам і будівництво млинів у Полтавському полку, що створювало конкуренцію з промислами козаків¹². Це призвело до повстання Петра Іваненка (Петрика) 1692 р. Лідер руху був родом з Полтавщини, працював у військовій канцелярії, згодом утік на Січ, де й підняв виступ. Він став популярним тут завдяки пропаганді, якій були характерні два мотиви: несприйняття московської тиранії і гноблення селян та незаможних козаків своїм же українським панством. Мазепа намагався придушити повстання в зародку, тому закликав кошового отамана Гусака видати йому Петрика, однак той відповів: «Якщо ми Петра Івановича видамо, то до нас на Січ ходити ніхто не стане»¹³. Однак Петрик не тільки залишився на Січі, а й став січовим писарем, а згодом проголосив себе гетьманом.

Як стверджував М. Костомаров, І. Мазепа вимагав видати Петрика, бо боявся московитів. Підтримку повстанці знайшли переважно від сіроми, яку спокушала можливість пожитися за рахунок багатой старшини. Петрик виклав свої ідеї у «Статтях вічного миру із ясновельможним його милістю ханом і всією державою Кримською» та універсалах із закликом до повстання проти гніту Москви. Ці документи проголошували «видільне Київське і Чернігівське князівство» і відновлювали союз «вічного братства» з Кримом, відомий за Б. Хмельницького. Також Петрик звинуватив Мазепу в промосковській політиці: «[...] там, у Москві, вся його душа, а тут тільки тінь його»¹⁴.

Про це повстання 13 вересня 1692 р. повідомляла паризька газета «Gazette de France», яка помилково назвала керівником повстання не Петрика, а Мазепу: «У Варшаві кружляють чутки, що гетьман Мазепа з частиною своїх козаків приєднався до татар»¹⁵. 6 грудня 1692 р. часопис, не згадуючи імені Петрика подав, що «один із козацьких старшин підняв велике число людей зі своєї нації, приєднався до татар, напав на Московію, де спалив і знищив велику частину цієї країни»¹⁶.

Однак виступ підтримки серед суспільності так і не знайшов і 1693 р. зазнав поразки. Жителі перебували у важкому становищі, а повсталі мали протиставитися не лише чужій московській, а й своїй силі, тобто війську І. Мазепі – ось чому Запорожжя хоч і співчувало, але мілітарно не підтримало Петрика¹⁷.

¹⁰ Костомаров Н. И. Мазепа / Н. Костомаров. – М. : Республика, 1992. – С. 63.

¹¹ Будзиновський В. Гетьман Мазепа / В. Будзиновський. – Нью-Джерсі : Свобода, 1916. – С. 37.

¹² Таирова-Яковлева Т. Указ. соч. – С. 100.

¹³ Там же. – С. 63

¹⁴ Там же. – С. 101.

¹⁵ Цит. за: Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709 рр. / Т. Мацьків. – Мюнхен : Український вільний університет, 1988. – С. 101.

¹⁶ Там само. – С. 101.

¹⁷ Шевчук В. О. Просвічений володар / В. О. Шевчук. – К. : Либідь, 2012. – С. 84.

Отже, гетьманська влада у відносинах із Запорозькою Січчю користувалася такими методами впливу на запорожців: словесними – похвалами, погрозами; економічними – дарунками, блокуванням торгових шляхів; затримками посланців (у 1688 р. було перехоплено послів від правобережного гетьмана А. Могили до Січі), військовими операціями проти запорозьких козаків (збройна боротьба із загонами Петрика), будівництвом фортець біля Запорозької Січі¹⁸.

Можливості запорожців були значно скромнішими, оскільки єдине, що вони могли зробити – це образити гетьманських посланців. Проте відомо, що була спроба запорозьких козаків перейти на бік Речі Посполитої, однак через незацікавленість тої цього не сталося. Карловицький мир 1699 р., укладений між Османською імперією та Московським царством, а також початок Північної війни відкрили нову сторінку відносин між І. Мазепою та Запорозькою Січчю. У 1700 р. гетьман відвідав Москву, де просив царя віддати під його управління Новобогородицьку фортецю, а також обіцяв Петрові І покінчити зі свавіллям козаків, обмеживши доступ утікачам на Січ. Після повернення в Україну він продовжував придушувати періодичні виступи запорожців¹⁹.

На початку 1701 р. гетьман дозволив російському воєводі Кольцову-Мосальському облаштувати склад боєприпасів на Січі, що ще більше розізлило козаків. Тоді ж воєвода почав будівництво фортець у пониззі Дніпра. Місцем обрали Микитин Ріг (біля сучасного Нікополя). Сам гетьман сприяв справі, відіславши сюди 6000 працівників. У відповідь запорожці напали і пограбували грецькі каравани, а також понищили селітряні майдани біля р. Самари. Мазепа доповів про це в Москву, де в той час перебували козацькі послі, яких одразу затримали. Офіційна Москва пригрозила: якщо не буде повернено пограбованих товарів і не покарають винних, то полонених січовиків стратять. Кошовий отаман К. Гордієнко у листі до Мазепи виправдовувався: «греки самі винні, бо вони минули Січ, поїхали степами, козаки намагалися заблокувати їх рух, але греки почали стріляти і тому козаки лише захищались, а цінні речі повернули купцям»²⁰. Звісно, цьому виправданню гетьман не повірив.

Однак більше за все злило запорожців будівництво замків біля Січі. Козаки погрожували вбити робітників, гетьман натомість вимагав не заважати. У відповідь К. Гордієнко відправив лист Петру І: «Ми на бій з мусульманами йти завжди готові, а замки будувати не дозволимо»²¹. Звісно, цар не виконав умови козаків, після чого, як писав М. Костомаров, антимосковські настрої серед запорожців ставали ще популярнішими: «Краще піддамося турку, а не залишимося в московській неволі»²².

Стосунки ще більше загострились, коли Петро І почав змушувати запорожців воювати в Північній війні. Запорожців відправили до Естляндії, Лифляндії, Польщі та Саксонії. На початковому етапі Північної війни частина запорожців виконувала різноманітні земляні роботи, а також допомагала великому литовському гетьману Каролу Сапезі в боротьбі з внутрішньолитовською опозицією на території Литви і

¹⁸ Українська держава другої половини XVII–XVIII ст. – С. 337.

¹⁹ Таирова-Яковлева Т. Указ. соч. – С. 139.

²⁰ Цит. за: Костомаров Н. И. Указ. соч. – С.113.

²¹ Там же. – С. 114.

²² Там же. – С. 116.

Білорусії²³. Однак саме тоді керівництво Запорозької Січі відкрито висловило претензії до Московського царства. Козаки були незадоволені зверхнім ставленням до себе з боку російських солдатів, нерегулярною платнею та нестерпними умовами, а головне – ця війна не була в інтересах Січі. Козаків вважали «гарматним м'ясом» Москви, яка використала їх для реалізації власних геополітичних амбіцій. Тому козаки висловлювали своє обурення. Про антицарські настрої повідомляла 23 березня 1702 р. *Gazette de France*: «Повстанці захопили та знищили фортеці, які мав цар на Дніпрі. Козаки спільно з татарами мають намір вирушити на Москву, що може причинитися до важливих наслідків у теперішній ситуації»²⁴.

Тоді ж до Січі приїхали татарські послы, які переконували запорожців у тому, що якщо Москва не зруйнує ці фортифікації, то сілістрійський паша сам їх знищить, а тому схилили К. Гордієнка до союзу з Кримом²⁵.

І. Мазепа в 1703 р. стверджував: «Вся біда від цього пса Гордієнка. Поки цього проклятого пса не вбити, до тих пір не можна надіятись від козаків покірності»²⁶. Того ж року в листі до боярина Федора Головіна Мазепа запропонував знищити Січ. Стосунки офіційного Батурина і Січі загострилися ще більше під час повстання Семена Палія на Правобережжі 1702–1704 рр., оскільки козаки вирішили того підтримати. Ці перипетії описував О. Оглоблин, наголошуючи, що С. Палій, на відміну від І. Мазепа, на Запорожжі користувався великим авторитетом: «Не маючи й не бажаючи мати власних авторитетів, Запорожжя охоче користувалося авторитетом „батька Палія” й залюбки протиставляло його „вітчимові” Мазепі». Не випадково дослідник висловив думку, що саме на Запорожжі й виникла ідея про гетьманство С. Палія²⁷.

Відтак логічно звучить питання, чому козаки підтримали гетьмана 1708 р., якщо протягом 1687–1708 рр. той не міг порозумітися із запорозьким товариством. Причини цього переходу, на нашу думку, криються у взаємовідносинах офіційних Січі та Москви. У травні 1705 р., згідно з царським розпорядженням, на Запорозькій Січі перебував московський піддячий Ф. Борисов. Він узяв участь у загальновійськовій козацькій раді та вислухав пропозиції кошового отамана К. Гордієнка. Ті ж зводилися до невдоволення запорожцями процесом розмежування російсько-турецьких кордонів протягом 1704 – першої половини 1705 рр. Як свідчив сам Ф. Борисов «удивляютьца они тому, что идет он думный дяк, для разграничения земель к реке Богу, и будет границу вести по сю сторону Богу»²⁸. Своє обурення передачею царем на користь султана території, що належала Запорозькій Січі, козаки висловили в листі К. Гордієнка до О. Українцева від 31 травня 1705 р.: «от веку не слыхано, и никто то может сказать, чтоб которого времени могла в Днепре обретатися граница». Запорожці навіть погрожували російським комісарам з розмежування кордонів фізичною розправою²⁹.

²³ Павленко С. О. Іван Мазепа / С. Павленко. – К. : Альтернативи, 2003. – С. 261.

²⁴ Цит. за: Мацьків Т. Назв. праця. – С. 102.

²⁵ Костомаров Н. И. Указ. соч. – С. 126.

²⁶ Цит. за: Таирова-Яковлева Т. Указ. соч. – С. 151.

²⁷ Оглоблин О. Назв. праця. – С. 131.

²⁸ Цит. за: Чухліб Т. Козаки і монархи / Т. Чухліб. – К. : Вид-во імені О. Теліги, 2009. – С. 47.

²⁹ Цит. за: Чухліб Т. Козаки і монархи. – С. 474.

У питанні підтримки царя чи Карла XII в Північній війні думки запорозької старшини та козаків розділилися. Незважаючи на те, що кошовий отаман разом з частиною свого оточення схилилися виступити проти Московської держави, велика група запорожців не хотіла відмовлятися від царської опіки. Ось як, наприклад, описував дану ситуацію запорозький козак І. Ямборський на допиті в російських урядовців 9 лютого 1709 р.: «Козаки кричали, щоб йти із Січі усім військом до Царської Величності на допомогу проти неприятеля шведа й зрадника Мазепи; але кошовий отаман на всіх радах від того походу їх утримував [...]»³⁰. Із листа К. Гордієнка до І. Мазепи від 24 листопада 1708 р. зрозуміла мотивація антиросійських настроїв серед запорожців: 1) насамперед це «ворожість і злість московська, яка здавна хитро на отчизну матку нашу, щоб її в область і заволодіння собі взяти задумує»; 2) «в городах українських своїх людей [московський цар] осадити бажає»; 3) «нашим людям незносні й нестерпні здиства і знищення, починавши і зрабовавши, в Московщину загнати на вічне тяжке невільниче мордерство»; 4) підтвердження шведським і польським королями «стародавніх прав і вольностей Війська Запорозького та захист його від московського тиранського ярма»; 5) згода Карла XII, Станіслава Лещинського та І. Мазепи на зруйнування запорожцями московських фортець у Кам'яному Затоні та Самарі тощо³¹.

Як дослідив В. Станіславський, саме через відмову виконати побажання січовиків Петро І, по-перше, втратив можливість залучити їх на свій бік, а по-друге, підтвердив неврахування інтересів козацтва в зовнішній політиці Росії³².

1 березня 1709 р. К. Гордієнко вивів із Запорозької Січі в район Переволочної близько тисячі січовиків з артилерією. Там 12 березня після переговорів запорожців з представниками гетьмана І. Мазепи на військовій раді кошовий отаман, старшина та прості козаки остаточно визначилися в підтримці прошведських сил. Однією з вагомих підстав ухвалення такого рішення став намір Кримського ханства надати допомогу в разі виступу Запорозької Січі проти Москви³³. 26 березня 1709 р. К. Гордієнко зустрівся з І. Мазепою. Швед Нордберг записав звернення отамана до гетьмана, у якому К. Гордієнко висловив повну підтримку дій гетьмана: «Ми зважились вірно допомагати вам, ризикуючи нашим життям і скоряючись вам в усьому [...]». У відповідь І. Мазепа засвідчив К. Гордієнку, що він не з власної вигоди перейшов на бік Швеції, а заради всієї України й звільнення від московського ярма: «Будьмо заодно запорожці! Я присягну вам, а ви присягніть мені в незмінній вірності і дружбі»³⁴. Невдовзі К. Гордієнко зустрівся з Карлом XII і звернувся до останнього латинською мовою. Описав цю зустріч сучасник Даніел Крман: «Король відповів через посередництво Солдана, який володів козацькою мовою. Кожний із запорожців по порядку перед королем глибоко кланявся і мовби падав до його ніг [...]»³⁵. На прохання

³⁰ Там само. – С. 475.

³¹ Там само. – С. 475–476.

³² Станіславський В. Гетьман Іван Мазепа та Запорозька Січ: від непорозуміння до союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://mazepa.name/history/stanislawsky3.html>.

³³ Павленко С. О. Іван Мазепа. – С. 398–399.

³⁴ Там само. – С. 399.

³⁵ Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708–1709). – К. : Вид. центр «Просвіта» ; Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 29.

гетьмана король підтвердив письмово, що він бере «під опіку та зобов'язується не підписувати договору або перемир'я без їхньої участі. Ніякий договір не може бути підписаний, у якому не зазначено, що Україна й запорожці вільні від московської зверхності і що вольності будуть назавжди збережені»³⁶.

Тим часом на Січі частина козаків, підкуплена царськими посланцями, обрала новим отаманом П. Сорочинського. Петро I зрадив цій новині й писав Олексієві Меншикову: «кошевым выбрали Сорочинского, он добрый человек, я его сам знаю»³⁷. Однак пізніше кошовий отаман змінив свою промосковську орієнтацію на проукраїнську. Крім цього, він невдовзі поїхав разом з козаком Кириком Меньком у Крим просити допомоги проти росіян. Саме під час їхньої відсутності московські полки Яковлева зруйнували Січ.

Зруйнування Січі англійський посол у Москві Чарльз Вітворт згадував у своєму звіті за 13 (24) квітня 1709 р.: «11 травня полковник Яковлев підійшов до Січі – одного з головних осередків козаків, яких йому по-доброму не вдалося переконати до послуху, та які, навпаки, послали до татар по допомогу. Тоді Яковлев наказав негайно копати окопи, виставив артилерію та штурмував Січ із води й суші, якою оволодів після тригодинного бою»³⁸. Втекти вдалось козакам на чолі із Якимом Богушем. Козаки Гордієнка ще до зустрічі з гетьманом розбили московський тритисячний загін під Царичанкою, а також військо під Келебердою. Згодом вони штурмували Полтаву, брали участь у сутичках з російськими полками, займалися облаштуванням переправи біля Переволочної. Саме завдяки діям К. Гордієнка та його прибічників із числа запорожців частині шведської армії на чолі з Карлом XII вдалося уникнути ганебного полону³⁹.

27 червня 1709 р. відбулася Полтавська битва, у якій козаки К. Гордієнка брали безпосередню участь. Частина запорожців перебувала на лівому фланзі шведської армії. Саме українські козаки, що перебували в резерві зі свіжими силами, допомогли прикрити розбиту під Полтавою шведську армію, яка після нищівної поразки відступала в напрямку Дніпра⁴⁰. «І хоча страшне зруйнування, – писав Вітворт, – викликало в Україні великий страх, запорожці одноголосно приєднались до Мазепи й ділили його долю й недолу до самого кінця»⁴¹. Гетьман разом із козаками та Карлом XII 1 серпня відступили до Бендер. Там він жив два місяці у своєму будинку у Варниці, передмісті Бендер. Моральні й фізичні випробування остаточно підірвали його здоров'я. О десятій годині вечора 2 жовтня 1709 р. І. Мазепа помер⁴².

Отже, взаємовідносини гетьмана І. Мазепи із Запорозькою Січчю можна поділити на два основні періоди. Перший тривав упродовж 1674–1708 рр., якому притаманні неприязнь. Гетьман, хоча й порозумівся із запорожцями, перебуваючи в них у полоні 1674 р., втім назавжди зберіг до січовиків відразу. І. Мазепа був прихильником

³⁶ Цит. за: Грушевський М. Вивід прав України / М. Грушевський. – Львів : МП «Слово», 1991. – С. 128.

³⁷ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи. Соратники і прибічники / С. Павленко. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – С. 238.

³⁸ Цит. за: Мацьків Т. Назв. праця. – С. 125.

³⁹ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи. Соратники і прибічники. – С. 238.

⁴⁰ Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи / Т. Чухліб. – К. : Наш час, 2008. – С. 164.

⁴¹ Цит. за: Мацьків Т. Назв. праця. – С. 123.

⁴² Реєнт О. П. А. Усі гетьмани України / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 291.

сильної централізованої влади, чому протидіяли запорожці, у середовищі яких домінували охлократичні настрої.

Другий період, 1708–1709 рр., характеризувався об'єднанням зусиль гетьмана та січовиків під проводом кошового отамана К. Гордієнка в боротьбі з царем Петром I задля порятунку власного суревенітету.

In this article a problem of relationship between Zaporozhka Sich and Hetman Ivan Mazepa is considered. A great attention is focuses on bad relations between Hetman and Zaporoshian Cossacks and for the transition of Cossacks led by otaman K. Hordiyenko to the Mazepa side in 1708 the reasons found.

Key words: *Hetman Mazepa, Zaporoshian Sich, Kost Hordiyenko, Karl XII.*

Наталія Бабак (Івано-Франківськ)

УДК 94(100):94(477.86)

ББК 63.3(0)

ПІДПЕЧАРСЬКИЙ КЛЮЧ ПОТОЦЬКИХ ЗА ЧАСІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті досліджуються основні аспекти громадсько-політичної та культурницької діяльності польсько-магнатської родини Потоцьких, які володіли землями Прикарпаття упродовж 150 років. Значну увагу приділено рідному для автора селу Підпечери. Також подано характеристику таких відомих шляхтичів як Станіслав Ревера Потоцький, Андрій Потоцький, Йосип, Домінік та інші представники роду в контексті їхньої діяльності на Прикарпатті.

Ключові слова: *Потоцькі, Річ Посполита, Підпечери, Прикарпаття.*

Потоцькі – польський шляхетський рід герба Пилява, який пізніше одержав графський титул. Герб Пилява поєднує два хрести на блакитному тлі, третій хрест зображений наполовину. Згідно з легендою, цей герб був дарований князем Владиславом Кучерявим предкові Потоцьких рицарю Зарославові. Політичної могутності родина набула в середині XVI ст., коли чотирьох братів – Якоба, Яна, Стефана і Анджея наблизив до королівського двору тодішній канцлер Ян Замойський. Щоправда, Потоцькі і Замойські згодом посварилися, і дві родини ворогували багато десятиліть¹. Брати активно утверджувалися на українських землях, зокрема Прикарпатті. Представники магнатської родини заснували та майже 150 років володіли Станиславом.

Мета статті – вивчення підпечарського ключа родини Потоцьких періоду входу до складу Речі Посполитої. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: висвітлити діяльність відомих діячів названого роду на прикладі конкретних населених пунктів області, розкрити віхи громадсько-політичної діяльності Станіслава Ревери Потоцького та його нащадків, дослідити суспільно-політичний розвиток Прикар-

¹ <https://photoval.wordpress.com/potock/bio/>

паття впродовж XVI–XVIII ст., висвітлити основні аспекти духовно-культурного життя краю.

За легендою, засновником міста-фортеці був великий коронний гетьман Станіслав Ревера Потоцький. У 1654 р. він почав перетворювати старовинне село Заболоття на місто. Він мав двох синів – Андрія та Фелікса-Казимира. Старший з них, галицький староста Андрій, у 1660 р. заволодів Заболоттям, яке йому чи то продав, чи подарував попередній дідич Жечковський. Потоцький, який раніше проживав у державному старо-стинському замку Галича, вирішив заснувати власне місто, назвавши на честь новона-родженого сина – Станіслава. 7 травня 1662 р. магнат дарував містові магдебурзьке право, яке роком пізніше своїм привілеєм затвердив польський король Ян-Казимир. Тоді ж поселення отримало власний герб².

За часів Андрія Потоцького місто оточили потужні земляні вали із дубовим частоколом. Було збудовано палац, закладено великий мурований колегіальний костел, зведено дерев'яну ратушу та православну церкву³.

Після смерті Андрія Потоцького в 1691 р. власником Станіслава став його молодший син Йосип, який доклав чимало зусиль для розвитку міста. Власним коштом він здійснив декілька етапів фортифікації, збудував кам'яну дев'ятиповерхову ратушу, завершив будову колегіального костелу⁴.

Останній власник Станіслава Антон Прот, або Протасій, походив з іншої гілки Потоцьких, так званої «Золотої Пиляви». Народившись 1761 р., він ще дитиною втратив батька, після чого мати вийшла заміж вдруге. Незабаром в Антона з'явився молодший брат Міхал Клеофас Огінський, добре відомий шанувальникам класичної музики⁵.

Серед населених пунктів, якими володіли Потоцькі на Прикарпатті – с. Єзупіль, с. Підпечари, м. Тисмениця, м. Коломия, м. Снятин, м. Богородчани, с. Крихівці, м. Городенка та інші⁶.

Село Підпечари було засноване й розвивалося в перші століття, коли Галичина, як і більшість українських земель, перебувала під польською владою (після Люблінської унії 1569 р. – Речі Посполитої). У 1511 р. познанський воєвода Андрій Сомотульський продав Тисменицю братам Октусам. Зважаючи, що Підпечари знаходилися поряд, він став, вочевидь, власником і сусіднього села⁷.

У 1513 р. багатотисячна орда кримських татар напала на Покуття і пронеслася Коломийським та Галицьким повітами, залишаючи на своєму шляху попелища від сіл і міст. Тисячі галичан були забрані в неволю. Тисменицю також зруйнували. Від смерті й неволі врятувалися лише ті, хто встиг заховатися в природних печерах над річкою

² Бондарев І. Володарі прикарпатської столиці / І. Бондарев // Ямгорів: літературно-красназничий і мистецький альманах. – Городенка, 2012. – Ч. 20–21. – С. 76.

³ Там само. – С. 77.

⁴ Там само. – С. 78.

⁵ Там само. – С. 82.

⁶ Шпільчак В. Станіславів–Івано-Франківськ: місто давнє і сучаснє / В. Шпільчак, З. Соколовський, М. Головатий. – Львів : Світ, 2011. – С. 296.

⁷ Андрухів І. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 61 с.

Вороною та в лісових нетрях. Беззаперечним є факт нападу татар і на Підпечари. Набіги кочівників повторилися в 1531 і 1589 рр., завдавши великої шкоди місцевим селянам.

Як свідчать джерела, найспустошливішим виявився напад липня 1594 р. При обороні сусіднього містечка Чешибіси (нині – Єзупіль) відзначився ротмістр королівських військ Якуб Потоцький (1554–1613) – польський шляхтич, військовий та політичний діяч Речі Посполитої, який 1598 р. отримав у володіння Тисменицю та навколишні села, в тому числі Підпечари. Перед 1598 р. він змінив східний обряд на католицький. У 1598 р. почав будівництво костелу Успіння Пречистої Діви Марії кляштору домініканців в Чешибісах (було закінчено сином Миколаєм «Ведмежою лабою»), а назву містечка 1597 р. змінив на Єзупіль.

За легендою, одного разу під час наїзду татар Якуб Потоцький утікав від них на своєму коні-румакові. Він переплив Дністер, але кінь ніяк не міг вскочити на стрімкий берег. Воєвода вигукнув: «Єзус-Марія!» – і кінь раптово виніс його на суходіл. На подяку Богові він дав обітницю заснувати на обох берегах Дністра міста (теперішні Єзупіль та Маріямпіль)⁸.

До 1599 р. вельможа володів частиною Загайполя, Єзуполя, де, за його розпорядженням та сприяння, будували квадратний з 4-ма наріжними вежами замок, домініканський костел, кляштор. Наприкінці зими 1613 р. Якуб Потоцький простудився і помер у Смоленську під час війни Речі Посполитої з Московською державою, звідки його тіло було перевезено до Золотого Поточу⁹.

Крім родинного Поточу на Чешибісах, він тримав Тисменицю із селами Микитинці, Угорники, Підлужжя, Підпечари, Студенець, Клубівці. У 1598 р. любельський воєвода Марек Собескі отримав «консенс» короля на відступлення Яковові Потоцькому королівщин Черніїв, Хом'яків, Хриплин, Перевозець.

Після смерті Якова Потоцького власником його маєтків на правах старшого сина став Микола (1593–1651), який 13 вересня 1613 р. розділив майно на дві частини: собі забрав Єзупіль, Сілець, Підбережжя, Ганнусівку, Кийовець, а Тисменицю та села Підпечари, Микитинці, Угорники, Підлужжя, Студиницю, Клубівці і Марківці віддав неповнолітнім братам, опікункою яких стала їхня мати Ядвіга.

Тимчасове затишшя вже вкотре було перерване новою хвилею татарсько-турецьких набігів, що періодично тривали з 1617 до 1624 р. Під час чергового нападу в травні 1621 р. татари повністю спалили Вільшаницю, а всіх, хто залишився живий, забрали в неволю. Всього ж у 1612–1626 рр. ворог 24 рази спустошував Коломийський, 21 раз – Галицький і 19 разів – Теробовлянський повіти. Під час цих набігів було спалено і знищено щонайменше 33 міста, в тому числі 13 міст – кілька разів поспіль, а саме: Снятин – 5 разів, Галич, Коломию, Калуш – по 3, Тлумач, Тисменицю і Підгороддя, Вербіж, Кулачківці, Косів, Войнилів – по 2. Остаточно набіги припинилися лише 1632 р., коли завдяки зусиллям нового короля Владислава IV (1632–1648) вдалося укласти з Портою перемир'я, яке тривало кілька років. Це дозволило мешканцям міст і сіл Покуття відбудувати зруйновані міста й села¹⁰.

⁸ <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B7%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C>

⁹ Андрухів І. Назв. праця. – С. 65.

¹⁰ Там само. – С. 71.

Миколай Потоцький, фундатор римо-католицької парафії (1630), костелу і кляштору домініканців (разом із першою дружиною Зофією) в Тисмениці (1631), 1641 р. додав їм (разом з другою дружиною Ельжбетою) 10 000 злотих¹¹. Після смерті Ядвіги власником міста та навколишніх сіл став Миколай Потоцький, який помер 20 листопада 1651 р. у Хмільнику, або в Ловічу (малоймовірно, дані з листа Л. Фантоне кардиналу В. Орсіні). Його поховали в домініканському костелі Єзуполя – родовій усипальниці батька Якова Потоцького. У 1652 р. опікуном власності Миколая Потоцького став двоюрідний дядько його синів Миколи, Якова та Домініка – Теодор, галицький підкоморник. Наприкінці 1657 р. Підпечари, як і інші села Тисменицького ключа, отримав Яків Потоцький. Його маєтком у місті опікувався управитель, а навколишні села він віддав під заставу на позичені гроші різним шляхтичам. Також мав староство в Тлумачі, за отримання якого заплатив певну суму. В сусідній з Тисменицею Погоні 1659 р. заснував монастир василіан. Гроші головно йшли на утримання власної придворної хоругви. І коли він у квітні 1671 р. помер, то всі 15 сіл тисменицького ключа, що йому належали, були заставлені під значну суму – 479 тис. злотих¹². Яків Потоцький похований у домініканському костелі с. Єзуполі 4 січня 1672 р.

Селяни Підпечар були залежні від власника або орендаря села. З розвитком панщинно-фільваркової системи вони виконували відробіткову ренту: спочатку один, а пізніше два дні на тиждень з кожного двора. Поряд з цим селяни ділилися на тяглових (мали своє тягло і робили панщину волами) і піших (відробляли панщину два дні пішо). Були категорії огородників і халупників – вони не мали свого ґрунту, а тільки невеликі клаптики по огородах або халупи. Вони виконували повинності і платили натуральну данину¹³.

Основними джерелами накопичення грошей для власників села та орендарів були грошові й натуральні податки селян та доходи від реалізованої сільськогосподарської продукції і з оплат за дозвіл займатися певним промислом. Мешканці села сплачували грошові податки таких видів: домовий, величина якого залежала від величини помешкання та місця його розташування (від 5 грошів до 2 злотих на рік); ґрунтовий (або господарський), величина якого залежала від розміру земельної ділянки: лан (25 га), лаз (1/16 лану), нива (1/8 лану). Відповідно ланники платили 48 грошів з лану, півланники – 24 гроші. Існував також податок залежно від соціального статусу. Наприклад, загородники і підсадники платили 10 грошів, а комірники – 6 грошів. Натуральний податок (десятина) був такий: 100 кг жита з лану, вівса – 200 кг з лану, одна курка, 20 яєць тощо. Залучали селян і до відробітків під час весняних та осінніх польових робіт (по три дні) та до косіння сіножатей. Основними промислами на селі та в містечках були: пивоваріння (броварні), виробництво горілки (гуральні), питного меду і воску, солодоців¹⁴.

У Підпечарах здавна особливе місце займав рибний промисел. Це зумовлено традиційним тисменицьким кушніством. Майстри після першого етапу виправки шкіри

¹¹ Волосенко П. Тисмениця. – Н.–У., 1958. – 124 с.

¹² Андрухів І. Назв. праця. – С. 85.

¹³ Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька позиція народних мас у XVIII ст.) / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1994. – Т. 4. – 188 с.

¹⁴ Андрухів І. Назв. праця. – С. 86.

заквашували її грисом (житні висівки), а потім усі відходи від вичинки кидали в річку Ворону, якими й живилася риба – легка здобич селян.

Після смерті брата Якова Потоцького від 1672 р. дідичем Богородчан, Тисмениці та сусідніх сіл (зокрема й Підпечар) став Домінік Потоцький. За джерелами, він здав в оренду село шляхтичу Комаровському за 9 тисяч злотих. Після смерті Домініка в 1683 р. власницею його майна стала дружина Констанція, яка 1689 р. надала вірменам Тисмениці ряд привілеїв, підтверджених усіма наступними власниками міста (1748 р. – Міхалом Вельгорським, 1771 р. – Якубом Потоцьким, 1777 р. – Йозефом Колумна Чосновським)¹⁵.

Серед інших подій кінця XVII – початку XVIII ст. 1690 р. запам'ятався нашестям сарани, що поїдала все «від Успенія св. Крестителя до зими». Сарани, як занотував літописець, було так багато, що вона «облаки закривала». А наступного року після Пасхи розпочався в Галичині «голод великий». Відповідно удвічі зросли ціни на зернові культури та продукти харчування. Півмірки жита коштувало 30 злотих, пшениці – 40, гороху – 40, гречки – 20, ячменю – 18, вівса – 12 злотих¹⁶.

У 1691 р. за наказом Констанції Потоцької в Богородчанах було споруджено костел навколо нього оселилася група дрібної шляхти і кілька десятків ремісників з Польщі. Костел став центром окатоличення населення. Однак на початку 1701 р. Констанція померла, а її маєтності, в тому числі Підпечари, перейшли до сина Якова, одруженого з Катериною Кросновською. Наприкінці 1714 р. помер і той, а оскільки дітей не мав, усе майно перейшло до його сестри каштелянки волинської Івонни Вільгорської. У 1741 р. власником Тисмениці кілька років був Ян Яблоновський на прізвище Каєтан (син гетьмана великого коронного Станіслава Яблоновського)¹⁷.

Влітку 1748 р. новим власником Тисмениці і Підпечар став брацлавський староста Михайло Вільгорський. Але старі й нові борги Потоцьких настільки зросли, що 1755 р. для їх погашення він змушений був віддати в оренду Тисменицю та навколишні села своїм близьким родичам – Йозефові та Станіславу Потоцьким з роду Ревери. Станіслав Потоцький (1698–1760), єдиний син Юзефа Потоцького, військовий і політичний діяч Речі Посполитої, меценат народився в селі Тязів, охрещений у березні 1698 р. Правдоподібно, він навчався у станіславівських школах. У молодості отримав від батька частину його власності: у 1719 р. був старостою гродовим галицьким та снятинським, у 1720 р. – старостою коломиїським. 30 грудня 1770 р. варшавський суд присудив Тисменицю з навколишніми селами Йозефові Потоцькому за несплачені йому борги Михайлом Вільгорським. Перший через два роки, 14 січня 1772 р., за 1 056 950 злотих продав Тисменицю та села Підпечари, Микитинці, Підлужжя, Клубівці, Остриню, Пшеничники, Хом'яківку, Угорники та частину Палагичів вінницькому й уланівському старості Йозефові Чосновському¹⁸.

Отже, перебування села Підпечари під польською владою ознаменувалося частими війнами Речі Посполитої, що лягали новими податками на плечі селян, а також спустошливими татаро-турецькими набігами, конфліктами місцевого та польського

¹⁵ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 40.

¹⁶ Андрухів І. Назв. праця. – С. 93.

¹⁷ Там само. – С. 100.

¹⁸ Там само. – С. 102.

люду. За таких обставин 1598 р. польський шляхтич Якуб Потоцький отримав у власність Підпечари. До 1772 р. селом володіли десять представників роду Потоцьких, які часто здавали село в оренду. Українські селяни зазнавали соціально-господарського та національно-релігійного гніту. Виснажлива праця та складні побутові умови зумовлювали високу смертність жителів села.

The article examines the main aspects of social, political and cultural activities of Polish magnate Potocki family, who owned Precarpathia over 150 years. Special attention is given to the author's native village Pidpechery, which was also owned by Potocki since the Rzeczpospolita and neighboring villages and towns. Characterization of nobles known as Stanislaw Revera Potocki, Andrzej Potocki, Joseph, Dominic and other members of the house of Potocki in the context of their work in the Precarpathia is also presented.

Key words: Potocki, Rzeczpospolita, Pidpechery, Precarpathia.

Марія Саведчук (Івано-Франківськ)

ББК 63.5

УДК 908

СУЇЦИД У ВІРУВАННЯХ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

У статті проаналізовано вірування українців Карпат про людей, які позбавили самі себе життя. Автор аналізує вірування про самогубців, різні традиції та звичаї, пов'язані із захистом живих від потопельників і повішальників, а також забобони про окремі предмети, які належали небіжчикам.

Ключові слова: суїцид, українці, Карпати, повішальник, утопленик, демонологія.

Не є таємницею, що вірування і повір'я – основа світоглядних уявлень людей і найважливіша складова їхнього духовного життя – до останнього часу або залишались поза увагою науковців, або описувались однобічно. Релігійні вірування – не що інше, як фантастичні відображення в головах людей тих зовнішніх сил, котрі над ними панують у повсякденному житті.

Людина жила і продовжує жити у двох нематеріальних субстанціях: у вигляді душі та духу. Ось чому таким неприродним вважалося повернення померлого до світу живих, що за народними уявленнями було можливим¹. Через це стає зрозумілим різне ставлення людей до небіжчика та його душі. До мерців ставилися з певним страхом, хоч смерть є природним явищем.

Дана стаття присвячена віруванням українців Карпат про суїцидників та їх вплив на повсякденне життя живих, ставлення до їхніх вчинків та їхніх поховань.

Перші розвідки на тему міфології та демонології українського населення Карпат з'явилися в ХІХ ст. з-під пера Івана Вагилевича «Гуцули, мешканці східного Прикарпаття», Софрона Витвицького «Дещо зь традицій гуцульської» та Раймунда

¹ Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991. – С. 11.

Кайндля «Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази»². Вони носили описовий характер і не містили ґрунтового аналізу проблеми.

Наукового характеру дослідження демонології українців Карпат набуло після створення Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові (далі – НТШ). Було розпочато серію видань з етнографії загалом та міфології зокрема. Під керівництвом Етнографічної комісії НТШ в часописі «Матеріали до українсько-руської етнології» була видана п'ятитомна праця Володимира Шухевича «Гуцульщина». У ній описано різні аспекти матеріального та духовного життя гуцулів Українських Карпат.

Відомим дослідником народних вірувань українців Карпат є В. Гнатюк, автор «Нарису з української міфології»³, у якому описано вірування в різні образи нижчої міфології. Варта уваги праця вченого під назвою «Знадоби до галицько-руської демонології»⁴, яка містить понад 400 народних оповідань, майже половина з яких записана самим упорядником.

У 1912 р. вийшов друком збірник матеріалів про похоронні звичаї та обряди населення різних регіонів України. Опрацювання та редагування надісланих відомостей здійснив В. Гнатюк. Поряд з іншими українськими землями, значне місце тут посідають матеріали Бойківщини, зокрема Старосамбірщини, Турківщини, Сколівщини. На тлі досліджень демонологічних вірувань цікавими та колоритними є матеріали про так званих «безпірних» (заложних) покійників та способи їх поховання. Також вагомий внесок у вивчення демонології населення Карпат здійснив Антін Онищук.

Значно більше інформації про демонологічні уявлення бойків з'явилося у 80–90-х рр. XIX ст. Зокрема стараннями Д. Лепкого, І. Кузіва, Є. Фенцика, Ю. Жатковича, М. Зубрицького, І. Франка чимало цікавого матеріалу зібрано в різних місцевостях Бойківщини. Найповніші дані містять роботи М. Зубрицького (записи народних повір'їв, переказів) та І. Франка (етнографічні відомості про поширені вірування в упирів і пов'язані з ними ритуально-магічні дії місцевих мешканців)⁵.

У радянську добу дана проблема не знайшла належного висвітлення, оскільки міфологічні вірування вважалися архаїчними пережитками і заборонялися цензурою.

Після відновлення незалежності України зацікавлення і ґрунтовне вивчення міфології українців Карпат відновилося. Проте багато звичаїв спростилися або взагалі зникли за тривалий період заборон у другій половині XX ст. Тому доволі актуальним є збереження цих традицій, їх запис, публікація та аналіз, оскільки вони є ваговою частиною духовного життя українського населення Карпат і відображають його уявлення про життя і довколишній світ.

² Дмитрук І. Ф. Матеріальна культура гуцулів у польських етнографічних дослідженнях другої половини XIX – першої половини XIX ст. [Електронний ресурс] – <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/17/660Dmytruk.pdf>

³ Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2000. – 263 с.

⁴ Гнатюк В. Знадоби до української демонології / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIV. – 280 с.

⁵ Буйських Ю. Нижча міфологія в системі традиційного світогляду українців (кінець XIX – початок XXI ст.) : авторефер. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 – етнологія / Ю. Буйських – К., 2010. – 19 с.

У народній традиції людей, які померли не своєю смертю, називають «заложними мерцями». До них відносимо утоплеників, повішальників, котрі вважалися нечистими. Душі заложних мерців набувають різного вигляду і тиняються світом, доки не спокутують своїх гріхів. При цьому вони нерідко збиткуються над живими людьми. До них належали й діти, що померли нехрещеними (мавки, потерчата).

Таких людей вважали великими грішниками, бо вірили, що їхня душа загинула навіки, і скільки не молитися за неї, молитва тільки ще більше гнівить Бога. Самовбивців ховали окремо: на перехрестях доріг, біля кладовищ, у ровах і канавах, часто під порогом родинної оселі, до хати їх не заносили. Кожний приїжджий мав обов'язково кинути на могилу те, що попаде під руки: жмут сіна, гілку дерева, жменю землі чи камінь⁶. Для чого то все потрібно і самі люди не знають, у всіх одна відповідь: «Так треба».

Народна уява наділяла суїцидників надприродними властивостями. Під час засухи їх могили поливали водою, щоб викликати дощ. Аби позбавити таких покійників здатності відвідувати живих людей, до могил клали вузлик свяченого маку-видюку, забивали осикові кілки. Власні ж хати обсіпали свяченим маком або льоном. На Бойківщині на Святий вечір хату обсіпали бобом до вечері, щоб нечисть не лізла. Робити це слід було до обіду, бо по обіді вже мрець починав ходити. Вважалося, що, на відміну від звичайних небіжчиків, душі самогубців не можуть з'являтися до родичів на поминки, коли за померлі душі ставлять обід⁷.

Раз у рік, на Семик (сьомий четвер після Великодня), по самогубцях відправляли похорони. Тривав він від дня Сходження Святого Духа – до наступної неділі. У деяких місцевостях це свято збігалося з Невським (Русальним) Великоднем, коли, за народними уявленнями, душі покійників повертаються на землю, щоб їх поминули родичі. На Бойківщині на Святий вечір з вішаків знімали весь одяг, казали: «То таке пущення у йому лиш на Святий вечір»⁸.

Потопельники – це ті люди, які втопилися умисно або випадково. Кожний потопельник має право «ходити по сім світі сім літ». До нього не можна ні говорити, ні зачіпати, ні кидати чим-небудь. Кожного нового місяця він з'являється на тому місці, де утопився. За людиною може бігти так далеко, як розливається вода на повінь.

Він виглядає як звичайний чоловік, лишень чорний, як вуголь, та має дуже довге волосся. На Бойківщині навпаки говорять що «він єст білий все» і як бачить людину, то зразу сміється, як русалка. Найчастіше утопленики з'являються в одинадцятій годині вечора. Таку інформацію подав В. Гнатюк та її підтверджують численні респонденти, які надали відомості автору цієї статті під час експедиції в Рахівському районі Закарпатської області в січні 2014 р.⁹.

Потопельник купається ночами у тій воді, де втопився. Любить наближатися до людей та робити збитки, не раз манить людей до води. Може показуватися людям у різних постатях. Про це також говориться в праці В. Гнатюка: «Раз пішоу один чоловік з

⁶ Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К., 2002. – С. 324.

⁷ Левкович Н. Народна демонологія Бойківщини (Сколівський район Львівської області) / Н. Левкович // Міфологія і фольклор. – Львів, 2009. – Січень – Березень. – № 1 (2). – С. 85.

⁸ Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів, 2002. – 215 с.

⁹ Гнатюк В. Знадоби до української демонології.

лушницеу на рибу. Иде він горі рікоу тай сибарит – докі сибарит тай мече рибу у кошелик, а далі лушниці погасла; треба ити д' хакі. Але видит сі він, а то сидит шось серед води на камени тай шось туди льопає у вогі. Ей шоби – не шо? Але дало му льик тай добаг сі, шо то потопельник. Та він переерстиу сі, а то лиш разом риба у кошелик стріпоче сі и льоп! Льоп! У вод, одна за другоу.. А тот серед води – лиш заирже сі гей кінь»¹⁰.

Із проведених нами польових досліджень можна дізнатися також про те, як потопельник робить збитки людям: «Моя мама небіжка казала, що отако вони йшли ще з однов жінков, а то серед річки так гіби у тапші било водов, що вода так аж до них скакала, і на дорогу. То не раз отак переходило»¹¹. «Мій чоловік небіжчик розказував, що як вертався опівночі з груньи, то отут біля берці як перейшло, то не годин був крок стати, гіби стіна була»¹². «Я не раз там чула у берці, коли йшла опівночи, шось там так вило, а бабка розказувала що там так шось до них руки простьєгалисьє, коли вони вернулисььи дома»¹³.

Таких небіжчиків ховали в куті, без хреста, без свічок, ніхто біля них не сидів, поминки по них не робили. У гуцулів (с. Лазещина Рахівського району Закарпатської області) потопельників ховали, як будь-яку іншу людину: «Якщо чоловік будь як сі втопив його хоронили з попоп як і всіх решту»¹⁴.

Вішалники, як і потопельники, мають право ходити по смерті сім літ та лякати людей. Коли хтось повісився, можна зразу знати – починається велика буря. Боялись тієї хати, де повішельник був; ховали мерця якнайшвидше (старались до кінця доби) й там, де людей не було, бо то вже не людина, а диявол. Ховали здебільшого на межі полів, клали в рот залізний цвях із борони і пробивали груди осиковим кілком. Без цього покійник, говорили, зможе зробити багато шкоди.

Місце, де повісилась людина, вважається осередком нечистої сили, його ввечері обминають, бо «подорожного може погубити чорт в образі удавленника, може удавити або зарізати». На те місце, де повісився, кидали глину, мовлячи: «аби ся не снів то страченик, аби вночи не ходив»¹⁵.

Нечистою вважається і могила повішелька, якщо вона викопана на місці його смерті. Подекуди вішалника ховала в канаві, поза межами цвинтаря. Померлого ховали в тій одежі, що повісився. За польовими даними Н. Левкович, покійника ставили на лівий бік, бо він вогнем накладеней: там печуться душі, «вивозили їх, де три границі ся сходять: возом везли і закопували»¹⁶.

Мотузку, на якій повісився, вважають магічною – вона приносить успіх, удачу, користь. Якщо тою мотузкою когось обійняти, то вийдеш заміж. Були такі «байкуни»,

¹⁰ Гнатюк В. Матеріали до українсько-руської етнології / В. Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 55.

¹¹ Зап. від Ганни Митничук, 1926 р. н., с. Лазещина, Рахівського району, Закарпатської обл., 2014 р.

¹² Зап. від Марія Ославська, 1936 р. н., с. Стебний, Рахівського району, Закарпатської обл., 2014 р.

¹³ Зап. від Іван Штефуряк, 1949 р. н., с. Стебний, Рахівського району, Закарпатської обл., 2014 р.

¹⁴ Зап. від Ганни Митничук, 1926 р. н., с. Лазещина, Рахівського району, Закарпатської обл., 2014 р.

¹⁵ Левкович Н. «Знаючі» («Непрості») люди в демонологічних уявленнях бойків [Електронний ресурс] / Н. Левкович. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1870/57/>

¹⁶ Левкович Н. Народна демонологія Бойківщини (Турківський район Львівської області) / Н. Левкович // Міфологія і фольклор. – Львів, 2010. – Січень – Березень. – № 1 (5). – С. 71–88.

що вміли на них ворожити. «Йо, йо чула'м за ту петельку, гіби приносить удачу, чула'м тіко що хто то забере собі ту петельку дома, то газдині буде май файна»¹⁷.

За матеріалами Н. Левкович, коли хто хоче позбутися повісильника, аби не являвся більше, повинен його вдарити навідріт, як усяку нечисту силу. Також перестане ходити, коли найняти по ньому службу. Говорять на Бойківщині, що найліпше посіяти від дому до гробу мак; він зможе аж тоді явитись, коли вибирає весь, але це неможливо, бо посеред збирання заспіває когут і вішалник провалиться під землю. Як приходить з родини покійник, то з його гробу треба взяти глини, повтиратись і повернути назад або підкуритись його одягом¹⁸.

Отже, можна стверджувати, що наукове зацікавлення до народних вірувань і повір'їв про самогубців в українців Карпат розпочалося на рубежі XIX–XX ст. Проте у XXI ст. люди все менше вірять у надприродні сили. Інтенсивні процеси глобалізації та урбанізації, тривалий час заборон, зумовили значне спрощення та забуття численних вірувань. Та все ж віра в різноманітні неприродні явища була та залишається невід'ємною частиною світогляду і побуту карпатських українців. Нечистої сили боялися, намагалися від неї вберегтися та протидіяти їй. Поряд із обрядодіями, які застосовувалися для захисту від демонічних сил, важливу роль відігравало й слово у формі магічних заклинань та заговорювань.

The article analyzes the beliefs of the Carpathian Ukrainians regarding people, who have committed suicide. The author analyzes different traditions and methods, which were directed on protection of a live people from those that have killed themselves. Different beliefs concerning items that belonged to dead people are analyzed also.

Key words: *suicide, the Ukrainians, the Carpathian mountains, demonology.*

Дмитро Кавацюк (Івано-Франківськ)

УДК 94(477.8):328.1/3

ББК 63.3 (4 Укр.) 615

УКРАЇНСЬКІ ДЕПУТАТИ В ПАЛАТІ ПОСЛІВ* ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ 1901–1914 рр.

Стаття присвячена діяльності українських депутатів у Палаті послів австрійського парламенту 1901–1914 рр. Автор охарактеризував боротьбу за виборчу реформу, особливості її запровадження, а також значення для подальшої парламентської боротьби українців. Особлива увага приділяється аналізу позиції русинів-українців у парламенті щодо забезпечення своїх національно-культурних прав. У статті висвітлено позицію депутатів українського представництва під час голосування за загальноімперські закони та співпрацю з представниками інших національностей.

Ключові слова: *Палата послів, райхсрат, посол, Галичина.*

¹⁷ Зап. від Ганни Митничук, 1926 р. н., с. Лазещина, Рахівського району Закарпатської області, 2014 р.

¹⁸ Левкович Н. Народна демонологія Бойківщини (Сколівський район Львівської області) / Н. Левкович // Міфологія і фольклор. – Львів, 2009. – Січень – Березень. – № 1 (2). – С. 85–93.

* Палата послів – нижня палата австрійського парламенту, райхсрату, інша назва – Державна рада.

Період 1901–1914 рр. став якісно новим етапом боротьби українських послів (депутатів) за національно-культурні права в державних структурах Габсбурзької монархії, зокрема в австрійському парламенті. Мета статті – розкрити особливості діяльності українських депутатів у Палаті послів 1901–1914 рр. Окремі питання з досліджуваної проблематики піднімали такі українські дослідники як К. Левицький, О. Сухий, О. Аркуша, Ю. Плекан, Г. Біндер та ін.¹, але обрана тема досі є актуальною, потребує ґрунтовнішого наукового опрацювання.

У 90-х рр. XIX ст. почався третій етап українського національного відродження, що характеризувався політизацією українського національного руху. Зокрема виникли перші українські політичні партії – Русько-українська радикальна партія (РУРП, 1890 р.), Католицький русько-народний союз (КРНС, 1896 р.), Українська національно-демократична партія (УНДП, 1899 р.), Українська соціал-демократична партія (УСДП, 1899 р.) та Руська народна партія (РНП, 1900 р.). Новостворені політичні сили розпочали активне змагання за владу в Галичині².

Українське національне відродження тут проходило в перманентній боротьбі за політичні, національно-культурні та економічні права між українцями і поляками, з періодичними спробами компромісу. Однією з арен політичної боротьби була нижня палата австрійського парламенту – Палата послів³. У грудні 1900 р. відбулися вибори до райхсрату – останні за куріальною системою. Незважаючи на те, що Народний комітет (керівний орган УНДП) очолив передвиборну боротьбу, до Державної ради потрапило тільки десять українців, серед яких, причому не було одностайності⁴. Так, група українських послів (п'ять депутатів) на чолі з Олександром Барвінським приєдналася до складу т. зв. фракції словінців-клерикалів, які входили в коаліцію і підтримували уряд. Інші послы – представники УНДП і РНП утворили опозиційний Руський клуб (п'ять депутатів) на чолі з Юліаном Романчуком⁵. Визначаючи причини поразки (українці становили тільки 2% від загальної кількості депутатів при частці українського населення 9% у монархії Габсбургів) на парламентських виборах, К. Левицький писав: «Ми програли сю боротьбу з двох причин. Передусім через надужиття та насильство з боку властей, але й через те, що українські виборці далися перетягнути на противну сторону, – як тоді у нас говорено: руський «хрунь*» іще великий [...]»⁶.

Палату послів X каденції відкрив цісар Франц Йосиф промовою 4 лютого 1901 р. Наступного дня Руський клуб виступив із заявою в парламенті, домагаючись

¹ Винник Н. М. Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії / Н. Винник // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 21. – С. 264–272.

² Політична історія України XX ст. : у 6 т. Т. 1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. Левенець, Л. Нагорна, М. Карамазіна. – К., 2002. – С. 134–136.

³ Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінця XIX – початку XX ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 43–52.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1849 / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 338–340.

⁵ Binder H. Ukrainische predstavicielstvo w austriackiej Izbie Poslow, 1879–1918 // Ukrainische tradycie parlamentarne XIX–XX wiek / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 160.

* Хрунь – назва людей, які зрадили своїх виборців і народ.

⁶ Левицький К. Назв. праця. – С. 340–341.

введення конституційних свобод, запровадження загального виборчого права⁷. Спершу дві групи українських послів боролися між собою та підтримували різні сторони в парламентській боротьбі. Проте сецесія послів у Галицькому сеймі в липні 1901 р., у зв'язку з спробою поляків ввести рентові господарства, знівелювала розбіжності між українцями в Державній раді. Депутати від Галичини разом з єдиним депутатом-українцем від Буковини Миколою Васильком виступали одностайно у всіх питаннях⁸.

Загалом парламентська каденція 1901–1907 рр. ознаменувалася боротьбою всіх народів багатонаціональної монархії за реформу виборчого законодавства, зокрема впровадження загального рівного виборчого права. Ця проблема посіла перше місце в сеймах Чехії, Сілезії, Моравії, Далмації, Буковини, Істрії, Галичини і власне райхсрату⁹. Серед основних причин реформи варто назвати активізацію національних рухів Австро-Угорщини, боротьбу широких мас населення, зокрема селянства, за виборчу реформу¹⁰, а з другого боку – буржуазно-демократичну революцію 1905 р. в Російській імперії, що викликала певні побоювання серед близького оточення цісаря¹¹.

Українці домагалися проведення реформи так, щоб кількість мандатів визначалася не за територіальним, а національним принципом. Справа дійшла до того, що українські послі зустрілися з цісарем у січні 1906 р. та висловили цю вимогу¹². Під час розмови з ними Франц Йосиф запевнив, що виборча реформа «узглядить також ваш нарід»¹³. Розробка проекту реформи виявилася непростим завданням. Було запропоновано декілька варіантів проектів, створено комісію із 49 послів, куди від українців увійшов Микола Василько. Проте депутати від Галичини і Буковини ставили перед урядом тільки одну вимогу щоб кількість мандатів та розміри виборчих округів було визначено за національним принципом. Насамперед це дало б змогу українцям представити в Палаті послів пропорційну кількість депутатів відносно поляків¹⁴.

Нарешті, остаточний проект реформи поставили на обговорення райхсрату в листопаді 1906 р. «За» новий виборчий закон проголосували 226 депутатів, «проти» – 46. Однак він зовсім не задовольняв прагнення українського народу, тому Ю. Романчук, враховуючи голосування депутатів, 22 листопада 1906 р. заявив, що українські послі виступають проти цього закону і покидають зал засідань. Так закінчилась X каденція австрійського парламенту для українського представництва. Пізніше закон підтримала Палата панів, після чого 27 січня 1907 р. його підписав цісар¹⁵.

Згідно з новим виборчим законом, вибори до нижньої палати парламенту, яка складалася з 516 депутатів, мали проходити на основі загального, рівного (лише між

⁷ Там само. – С. 343.

⁸ Там само. – С. 349.

⁹ Плекан Ю. Боротьба за реформу. – С. 69.

¹⁰ Баран А. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uapdf.docdat.com/pars_docs/refs/9/8640/8640.pdf.

¹¹ Єфремова Н. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини / Н. Єфремова // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 85.

¹² Плекан Ю. Боротьба за реформу. – С. 69.

¹³ Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Львів, 1999. – С. 111.

¹⁴ Плекан Ю. Боротьба за реформу. – С. 70–74.

¹⁵ Левицький К. Назв. праця. – С. 426–427.

чоловіками) та прямого права при таємному голосуванні. Встановлювався віковий ценз для участі у виборах з 24-річного віку. Обиралися особи з 30-річного віку і тільки ті, хто нотувався австрійським підданам¹⁶.

Реформа отримала різну оцінку сучасників і дослідників. К. Левицький писав, що зі зміною виборчого права вступили ми, галицькі українці з роком 1907 у нову державну еру наших визвольних змагань¹⁷. Австрійський дослідник Джордж Тейлор зазначав, що русини (українці. – Д. К.) отримали право оскаржити своє становище у Відні та конкурувати політиці обструкції чехам¹⁸. Сучасний український політолог І. Монолатій наголошує, що застосування «виборчої геометрії» – створення штучно нерівних виборчих округів звело майже нанівець реформу для українців. Поляки обирали одного депутата від 51 тис. населення, в той час як українці – від понад 100 тис. Тому з цілої галицької репрезентації (106 мандатів) українці могли здобути максимум 28 місць (26%)¹⁹.

Українське представництво в Палаті послів піднімало й інші питання. Так, у квітні 1901 р. Ю. Романчук виступив з вимогою створення спеціальної комісії для розслідування зловживань властей під час сеймових виборів, що викликало хвилю протестів зі сторони поляків. Пропозицію так і не було прийнято²⁰. 19 листопада 1901 р. Руський клуб висунув вимогу створення руського (українського) університету у Львові²¹. Проте дебати з цього питання розпочалися аж 21 жовтня 1902 р. Від українців виступили депутати Ю. Романчук та О. Барвінський, заявляючи, що український народ має право на національно-культурний розвиток. Закон було поставлено на голосування, але невдало – більшість Палати послів проголосували проти нього²². Пізніше, 9 грудня, Ю. Романчук очолив студентську делегацію, яка прибула до Відня з вимогою відкриття при Львівському університеті правничого відділу з українською мовою викладання. Проте уряд заявив, що для цього немає коштів²³.

Серед проблем, піднятих українськими депутатами в парламенті, потрібно згадати внесок О. Барвінського 18 листопада 1903 р. з вимогою надання українцям національної автономії. Хоча це було безрезультатним (закон навіть не поставили на голосування), можна пересвідчитися, що українські депутати, становлячи тільки 2% від загальної кількості депутатів (425), піднімали українське питання в найвищих владних інституціях монархії²⁴.

¹⁶ Єфремова Н. Назв. праця. – С. 85.

¹⁷ Левицький К. Назв. праця. – С. 432.

¹⁸ Тейлор Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор. – Львів, 2002. – С. 192.

¹⁹ Монолатій І. Між традицією та модернізацією: нове бачення пошуків українсько-польського замирення в австрійській Галичині / І. Монолатій // Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початку XX ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 7.

²⁰ Левицький К. Назв. праця. – С. 353.

²¹ Там само. – С. 357.

²² Там само. – С. 372.

²³ Там само. – С. 400.

²⁴ Там само. – С. 388.

Вибори до австрійського парламенту відбулися в травні 1907 р. На них українські партії здобули 32 мандати, зокрема в Галичині: УНДП – 17, РУРП – 3, РНП – 5, УСДП – 2, а Національно-демократична партія Буковини (НДПБ) – 5 мандатів. У Палаті послів українці, крім соціал-демократів (С. Вітик та В. Остапчук), які ввійшли до загальноавстрійського соціал-демократичного парламентського блоку, утворили Руський клуб чисельністю 30 депутатів на чолі з Ю. Романчуком. Проте всі українські послі знаходилися в опозиції до уряду²⁵.

У парламенті Руський клуб виголосив «Декларацію русинських послів парламенту відносно державно-правового статусу українського населення в Галичині та Буковині». У ній ставилася вимога надання національно-територіальної автономії²⁶. Зважаючи на цю заяву, до кінця 1907 р. уряд пішов на певні поступки українцям. Зокрема обіцялося навести лад у Галицькій адміністрації та притягнути до відповідальності винних у зловживанні під час останніх парламентських виборів; сприяти у проведенні виборчої реформи до Галицького сейму; відкрити дві українські кафедри у Львівському університеті²⁷. Проте угода викликала «малу революцію» серед польських кіл, тому й не була реалізована австрійським урядом²⁸.

До того ж роботу українським послам ускладнювала неспокійна ситуація в Галичині, зокрема вбивство намісника А. Потоцького у квітні 1908 р. та українського студента у Львівському університеті А. Коцка в липні 1910 р.²⁹. Перешкоджали ефективній роботі Руського клубу і москвофіли, які тоді поступово втратили свій вплив. Дмитро Марков зробив спробу в липні 1907 р. виступити в Палаті послів російською мовою, що викликало обурення українських депутатів. Тому віце-президент Палати послів позбавив Д. Маркова слова³⁰.

З липня 1909 р. українські депутати в Палаті послів почали застосовувати новий метод парламентської боротьби – «голосну обструкцію», коли депутати грали на різних музичних інструментах у залі засідань для того, щоб зірвати голосування за той чи інший закон³¹. Також під час цієї каденції було зроблено марну спробу українсько-польського порозуміння³².

Під час XI каденції послі намагалися домогтися поділу Шкільної ради, що мало б полегшити процес створення навчальних установ з українською мовою викладання³³. Українські депутати актуалізували в парламенті справу заснування українсько-

²⁵ Binder H. Op. cit.– S. 160.

²⁶ Уська У. Українське питання в Галичині у політиці австрійського уряду в 1907–1914 рр. : автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2005. – С. 9.

²⁷ Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.) / Ю. Плекан // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2008. – Вип. 376–377. – С. 133.

²⁸ Там само. – С. 135.

²⁹ Сухий О. Назв. праця. – С. 138–139.

³⁰ Там само. – С. 140.

³¹ Левицький К. Назв. праця. – С. 530.

³² Плекан Ю. Боротьба за реформу. – С. 93.

³³ Левицький К. Назв. праця. – С. 528.

го університету. Важливим було питання прийняття бюджету при обговоренні якого депутати виступали проти, оскільки у фінансовому плані він обмежував Галичину³⁴.

Підсумовуючи аналіз діяльності українців у Палаті послів 1907–1911 рр., варто згадати висновок газети *Діло*: «31 березня розпущено парламент [...] ця каденція не принесла руському народу ніякої позитивної користі [...]». Українське представництво XI каденції домоглося визнання на офіційному рівні існування «українського питання»³⁵.

Нові парламентські вибори відбулися в червні 1911 р., на яких до Палати послів було обрано 31 українця³⁶, що становило 6% від загальної кількості депутатів. Серед українського парламентського представництва було 18 представників УНДП, 5 – РУРП, 1 – УСДП, 2 – РНП та 5 – НДПБ³⁷. За їх участю було утворено Український парламентський союз на чолі з Костем Левицьким³⁸.

Нові вибори запам'яталися масовими зловживаннями з боку властей і махінаціями з польської сторони. Зокрема в Дрогобичі не видали 4 тис. бюлетенів для українського населення та внесено у виборчі списки 1500 неіснуючих в окрузі поляків. Також у широку практику входив арешт виборців та крадіжки скриньок з бюлетенями³⁹.

Сприятливим для українського представництва було загострення міжнародної ситуації в Південно-Східній Європі, завдяки чому українська проблема вийшла на одне з перших місць у Відні. На пропозицію Українського парламентського союзу, віцепрезидентом парламенту було призначено в червні 1911 р. Ю. Романчука. Це була одна зі спроб австрійського уряду порозумітися з українцями⁴⁰.

Український парламентський союз напередодні війни був досить формальним об'єднанням – насправді єдності між українськими послами вже не існувало⁴¹. Русофіли приєдналися до Чеського клубу, соціал-демократи – до загальноавстрійського соціал-демократичного клубу, тому в складі Українського парламентського союзу залишилося 28 депутатів з 31, які теж утворили свої окремі парламентські об'єднання⁴². У цей час на перше місце серед українських партій Галичини вийшло УНДП, з якою почав активно співпрацювати уряд⁴³.

Протягом XII каденції австрійського парламенту українські послы знову ставили питання про виборчу реформу до Галицького сейму та відкриття українського університету у Львові⁴⁴. Важливим було також обговорення військового закону. Депутати виступали проти збільшення числа рекрутів, за збільшення строку військової служби⁴⁵. Небажання австрійського уряду виконати домагання Українського парламентського

³⁴ Там само. – 544.

³⁵ По відложенню парламенту // *Діло*. – 1910. – 14 липня. – С. 2.

³⁶ Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту. – С. 138.

³⁷ Binder H. *Op. cit.* – S. 161.

³⁸ Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту. – С. 141.

³⁹ Сухий О. Назв. праця. – С. 159.

⁴⁰ Плекан Ю. Боротьба за реформу. – С. 95.

⁴¹ Сухий О. Назв. праця. – С. 180.

⁴² Binder H. *Op. cit.* – S. 161.

⁴³ Уська У. Назв. праця. – С. 13.

⁴⁴ Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту. – С. 139.

⁴⁵ Левицький К. Назв. праця. – С. 608.

союзу в університетській та бюджетній справах призвело до обструкції. Так, Лев Бачинський виступив у військовій комісії з 12 на 13 червня 1912 р. із промовою, що тривала 14 годин. Це був абсолютний рекорд за тривалістю виступу в стінах парламенту⁴⁶.

Тільки з огляду на загострення міжнародної ситуації на Балканах та загрозу фінансової кризи в Галичині уряд з 1912 р. сприяв українсько-польському порозумінню, що було досягнуто 17 березня 1913 р.⁴⁷. Остаточо питання реформи виборчої системи до Галицького сейму вирішено в лютому 1914 р. за участю митрополита А. Шептицького. Проте, через початок Першої світової війни в липні 1914 р., домовленості так і залишилися на папері⁴⁸.

Отже, період 1901–1914 рр. став якісно новим етапом українського національного відродження, зокрема парламентської боротьби. Українські депутати в Палаті послів відійшли від фактичного споглядання за процесом до активної участі в політичному житті райхсрату. Вони утворювали свої парламентські клуби, виголошували декларації, розробляли власні проекти законів. Як наслідок, на них дедалі більше зважав австрійський уряд. Яскравим свідченням зростання ролі українських депутатів у Палаті послів може слугувати той факт, що Ю. Романчука було обрано віцепрезидентом парламенту в 1911 р.

Однак у силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин українському представництву так і не вдалося вирішити головної проблеми – безперешкодного національно-культурного розвитку. Участь українських депутатів у роботі Палати послів та широких верств населення у передвиборній боротьбі сприяли підвищенню політичної свідомості українців монархії Габсбургів.

The article is dedicated to the activity of the Ukrainian deputies in the Chamber Ambassadors of the Austrian parliament in 1901–1914. The author described the struggle for the election reform, peculiarities of its establishment and the importance of it for the further Ukrainian parliamentary struggle. Special attention is paid to the analysis of the Rusyn-Ukrainians' attitude in the parliament to the ensuring their of national and cultural rights. The position of the Ukrainian mission deputies during the voting for the imperial laws and the collaboration with the representatives of other nationalities are analyzed in the article.

Key words: *The Chamber of Ambassadors, Reichsrat, ambassador, Galicia.*

⁴⁶ Там само. – С. 619.

⁴⁷ Уська У. Назв. праця. – С. 13.

⁴⁸ Левицький К. Назв. праця. – С. 673.

УДК 94:929
ББК 63.3(4Укр)

АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ. ІСТОРІЯ ОДНОГО ГЕРОЯ

У статті досліджено антропологію пам'яті особистості на прикладі авторського польового дослідження респондентки А. Жикаляк-Чупрінчук. Спогади жінки відтворюють події її життя в повоєнні роки. Значну увагу відведено постаті її чоловіка, Петра Жикаляка, який був провідником УПА, а також періоду депортації до Сибіру.

Ключові слова: антропологія пам'яті, респондент, наратив, депортація, опитування.

Для сучасної науки проблема історичної пам'яті актуалізувалася після здобуття Україною незалежності. Паралельно з державотворчим будівництвом постала потреба осмислення власного історичного минулого в контексті формування української національної ідентичності, адже досі тривають дискусії між «прорадянськими» та модерними істориками з питань, зокрема, визнання УПА. Так, одні вчені їх вважають бандитами, інші – героями, завдяки яким Україна отримала право на незалежність. Саме тому в даному дослідженні пам'ять людей – живих свідків подій кількадесятилітньої давності становить неабияку наукову цінність, як для істориків, так і для етнологів.

Метою нашої роботи є розкриття особливостей наративу в дослідженні антропології пам'яті.

Прийнято вважати, що в антропологічному сенсі пам'ять є частиною культурної антропології, яка займається вивченням її сутності, процесу формування меморіальних пластів у свідомості людей та форми відтворення особами подій минулого. Займаючись дослідженням антропології пам'яті гуцулів, слід зважати на прикордонний характер розташування Гуцульщини, підпорядкованої раніше різним державам: Австрії, Польщі, Німеччині та СРСР. Кожна зміна меж супроводжувалася нерідко трагічними подіями: вимушеною еміграцією, депортацією, бойовими діями і т. д.

Студії антропології пам'яті жителів Гуцульщини мають характерні особливості. Респонденти, які досягли похилого віку, охоче розповідають про події свого минулого життя. Часто такі спогади супроводжуються хвилею емоцій, коли оповідачі згадують про втрату близьких їм людей. Такий емоційний виклад є природним зважаючи на події окупації, участь у військових формуваннях під проводом УПА, а також лихоліття радянського поневолення.

На сьогодні окресленою темою на етапі теоретичного опрацювання матеріалу займаються П. Філіпковський¹, Г. Вельчер, С. Моллер, К. Чуггалл², К. Каньовська³,

¹ Filipkowski P. Historia mówiona i wojna / P. Filipkowski // Warszawa : Szkoła Nauk Społecznych przy IFiS PAN, marzec 2005. – S. 1–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/9618/Historia_mowiona_i_wojna.pdf.

О. Кісь⁴, М. Броцький⁵, Т. Баранюк⁶, У. Ярецька⁷. Пропонована стаття започатковує вивчення проблеми антропології пам'яті на прикладі дослідження гуцулів.

Виходячи з напрацювань дослідників, у сучасній науці під поняттям «пам'ять» розуміється здатність людини зберігати інформацію про власне та суспільне минуле. Завдяки їй людина може відтворювати певні історичні події⁸. Історію можна писати і з історичних документів, але вони не дозволяють емоційно «відчути» того періоду, до якого належать. Як зазначає польська дослідниця К. Каньовська: «[...] пам'ять є витвором людської думки. Вона у вигляді спогадів дозволяє реконструювати досвід минулого, досліджувати себе в індивідуальному вимірі, пізнання якого дозволить сфокусуватись на відтворенні ментальності „об'єкта наратора“, а так – на відтворенні його світу».⁹

Як показує практичний досвід зарубіжних авторів, студіювати антропологію пам'яті можна за допомогою збору наративних джерел. В етнології цей метод залишається важливим елементом при описі людини, яка через розповідь упорядковує власне життя і надає йому сенсу, створюючи власну особистість. Наратив є способом розуміння реальності через відтворення людської пам'яті¹⁰, зокрема у випадку депортованих осіб.

У процесі дослідження часто доводиться зустрічатися з особами, для яких період, пов'язаний із виселенням, відіграв ключову роль у їхньому житті. Серед таких – Анастасія Жикаляк-Чупрінчук (псевдо «Настуня»).

А. Жикаляк народилася 1921 р. в багатодітній сім'ї села Рівня (тепер – однойменне село Верховинського району Івано-Франківської області). Із 15 дітей у родині вижило тільки 10. Батько респондентки був вівчарем, мама доглядала дітей та займалася домашнім господарством. У дитячі роки Анастасія відвідувала початкову

² Welcher H. Dziadek nie był nazistą. Narodowy socjalizm i Holokost / H. Welcher, S. Moller, K. Tachuggnall // Pamięć Zbiorowa i kulturowa: współczesna perspektywa niemiecka / pod red. M. Saryusz-Wolskiej. – Kraków : Universitas. – S. 352–410 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pracownik.kul.pl/files/112659/public/Dokument>.

³ Kaniowska K. Antropologia i problem pamięci / K. Kaniowska // Konteksty: polska sztuka ludowa. Antropologia kultury, etnografia, sztuka. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003. – Т. 57. – S. 57–65.

⁴ Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор / О. Кісь // У пошуках власного голосу. Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. – Х. : ПП «Торгсін Плюс», 2010. – С. 171–191 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/md/216-216>.

⁵ Brocki M. Semiona pamięci w etnografii / M. Brocki // Konteksty: polska sztuka ludowa. Antropologia kultury, etnografia, sztuka. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003. – Т. 57. – S. 92–94.

⁶ Baraniuk T. Symboliczne obrazy lat wojny. Narracje z pogranicza / T. Baraniuk // Na pograniczu «nowej Europy»: polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod. red. M. Zowczak. – Warszawa : Dig. – S. 319–329.

⁷ Jarecka U. Niekczemny wojownik na słusznej wojnie / U. Jarecka. – Warszawa : Trio, 2009. – 291 s.

⁸ Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / відп. ред. М. Крикун. – Львів, 2006. – 2007. Вип. 15. – С. 855 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810/Zashkilniak.pdf>

⁹ Kaniowska K. Antropologia i problem pamięci. – S. 57.

¹⁰ Baraniuk T. Op. cit. – S. 320.

школу, а в часи війни вийшла заміж за крайового провідника УПА Петра Жикаляка, відомого під псевдо «Кубанец» («Ковбанец»?)¹¹.

Респондентка у спогадах несвідомо вживала такі типи розповіді: «входження в роль жертви» та «інерції». Перший тип вважається найцікавішою формою нарації. Він викликає у слухачів співчуття та емпатію. Як зазначають у своїй праці Г. Вельчер, С. Моллер та К. Чуггналл, «[...] в рамках переказу типу „інерції“ розповідаються переживання і події, які в свідках історії залишили тривалий слід, що створює враження, ніби час зупинився на місці»¹². Цей слід, найімовірніше, залишила подія/події з травматичним підтекстом. Поняття травми в дослідженні антропології пам'яті відіграє неабияку роль, адже її корені походять із життєвого досвіду. В даній розвідці чітко зрозуміло, що травма змінює природу пам'яті, оскільки робить спогади особливо виразними, нав'язливими, неконтрольованими, стійкими та соматично-забарвленими¹³.

Натомість польський дослідник М. Броцький відзначає, що «[...] автобіографія – це певна фігура зчитування або розуміння, з якою менш або більш виразно маємо справу в усіх текстах. Наведені фрагменти автобіографії розглядаються як усний текст, який містить напіввізуалізовані образи минулого, які є не тільки елементом конструкції розповіді, але також виразом складених значень, контекстів, а також людських емоцій». За словами автора, «[...] емоції теж являються важливим джерелом у дослідженні антропології пам'яті, оскільки завдяки ним можна зрозуміти, яку роль у житті оповідача відіграла певна подія, яке місце вона займає. Завдяки емоціям людина здатна закарбувати певні епізодичні фрагменти пам'яті на все життя»¹⁴. На думку К. Каньовської, «[...] пам'ять епізодична, чітко зафіксована, зміцнена реєстрацією періодичних подій, і зберігається на все життя завдяки емоціям»¹⁵.

Найважливішою подією в післявоєнні часи для А. Жикаляк-Чупрінчук була смерть її чоловіка – Петра Жикаляка, біографія якого частково відображена у статті П. Шкрібляка «Звільнення відбулось. Поневолення продовжувалось». Відзначимо, що П. Жикаляк був крайовим провідником УПА боївки «Тріски», яка головно базувалася під горою Піп Іван. Бойова група налічувала 10 бійців¹⁶.

За спогадами «Настуні», їх криївку викрито за вказівкою одного з мешканців с. Зеленого та атаковано спецзагонами НКВД. Під час перестрілки, яка тривала близько 30 хв, її чоловік та боївкар «Тріска» були вбиті. У момент облави респондентка та ще дві жінки спромоглись покинути криївку і втекти. Під час переслідування «Настуня» отримала важке поронення розривною кулею в руку і була заарештована. За свою антикомуністичну діяльність та причетність до УПА, як вказує респондентка, її засудили до 6 років ув'язнення. Свій термін вона відбувала в сибірському Кемерово¹⁷.

¹¹ Респондент Жикаляк-Чупрінчук Анастасія. 1921 р. н. с. Рівня, Верховинського р-ну, Івано-Франківської області.

¹² Welczer H. Op. cit. – S. 352–353.

¹³ Кісь О. Назв. праця.

¹⁴ Brocki M. Op. cit. – S. 93.

¹⁵ Kaniowska K. Antropologia i problem pamięci. – S. 58.

¹⁶ Шкрібляк П. Звільнення відбулось. Поневолення продовжувалось / П. Шкрібляк // Верховинські вісті. – 2010. – 26 березня (№ 13). – С. 3.

¹⁷ Респондент Жикаляк-Чупрінчук Анастасія. 1921 р. н. с. Рівня, Верховинського р-ну, Івано-Франківської області.

Тіла вбитих повстанців, як зазначає П. Шкрібляк, привезли до Верховини і кинули на подвір'ї церкви – як попередження для інших осіб, які підтримували ідею боротьби проти комуністичного режиму¹⁸. За словами ж респондентки, тіла загиблих зникли і були поховані невідомими особами десь у лісі. Вона досі не знає, де могила її чоловіка.

Про перебування в таборі через вияви неприємних емоцій А. Жикаляк розповідає неохоче, використовуючи тип розповіді «прихована подія»¹⁹. На питання, чи є в неї фото із Сибіру, вона відповіла: «Там робили фотографії. Але я не робила. Я сі тут мучила, то мені ще треба було фотографій?!»

Незважаючи на поганий стан здоров'я, оповідачка багато працювала на лісоповалі при 30° С морозу. Проте це не зламало її духу і вона жодного разу не зрадила ідеї, за яку боровся її чоловік, який для неї був і залишився героєм. Сучасні антропологічні підходи дають підстави стверджувати, що буття воїном не є питанням вибору, а покликанням. Легендарний герой – це зазвичай людина, яка щось започатковує: нову епоху, нову релігію, нове місто, новий спосіб життя²⁰. Саме тому образ незламного героя закарбувався в пам'яті молоді дружини, яка не змогла ні попрощатися з тілом свого чоловіка, ні доглядати за його могилою. Він заснував для неї нову форму існування, спосіб незламності, нескореності поневолювачу, який врешті й змінив її подальше життя.

Ведучи розмову про діяльність «Ковбанця» Анастасія Жикаляк застосовувала ще один тип розповіді – «геройство»²¹, якому притаманні елементи гордості за особу чи подію, про яку йдеться. Респондентка привела розповідь із кількарразовим повторенням і майже дослівним описом найдрібніших деталей²².

У подальшій розмові А. Жикаляк порівнювала часи своєї юності із теперішньою ситуацією на сході України. Вона звернула увагу на те, що методи ведення війни проти українців від 50-х рр. ХХ ст. не змінилися: «Ті москалі називають бандерів фашистами, а самі лізуть на чуже, а бандери на чуже не лізуть, тільки захищають своє»²³. Спроба респондентки проводити історичні паралелі підтверджує думку К. Каниовської про те, що пам'ять є способом буття, адже пов'язує те, що відбулося, з теперішнім і майбутнім. Пам'ять творить, а також з'єднує минуле з майбутнім, дозволяючи наново уявляти себе, формувати своє бачення минулих і майбутніх подій²⁴.

У ході проведення дослідження респондентку відвідала її подруга – Олена Синитович. Вона теж була депортована до Сибіру за причетність брата Василя Лабюка до УПА. Обидві жінки почали розказувати жвавіше, насичуючи розмову фактами, доповнюючи одна одну. Почалося використання колективної пам'яті. Нас зацікавив той факт, що А. Жикаляк, будучи старшою на кілька років, доповнювала історії своєї

¹⁸ Шкрібляк П. Назв. праця. – С. 3.

¹⁹ Кісь О. Назв. праця.

²⁰ Jarecka U. Op. cit. – S. 51.

²¹ Welczer H. Op. cit. – S. 355.

²² Кісь О. Назв. праця.

²³ Респондент Жикаляк-Чупрінчук Анастасія. 1921 р. н. с. Рівня, Верховинського р-ну, Івано-Франківської області.

²⁴ Kaniowska K. „Memoria” i „postpamięć” a antropologiczne badanie wspólnoty / K. Kaniowska // Codzienne i niecodzienne. – Łódź : Łódzkie Studia Etnograficzne, 2004. – S. 13.

подруги, які вона вже колись чула, видаючи їх за свої. Фактично протягом усього опитування респондентка скаржилася на погану пам'ять, покликаючись на вік.

Загалом забування подій старшими за віком особами постає як одна з центральних проблем у сучасних дослідженнях історичної пам'яті. Чи не єдиним відкритим апологетом необхідності забування був і залишається Ф. Ніцше. Філософ розрізняв три типи ставлення до історії: монументальний, антикварний та критичний. Критична настанова до минулого й означала здатність розірвати з минулим, щоб мати змогу жити далі: це необхідно тоді, коли виникає загроза, що знання про минуле управлятиме сьогоденням. На думку Ф. Ніцше, забування взагалі є невід'ємною природною складовою нормального людського життя²⁵.

У свідомості обох жінок сформувався стереотип «злого росіянина», якого вони згадують зі страхом. Це було викликано глибокими моральними і фізичними травмами, отриманих жінками в умовах радянської окупації та депортації.

На закінчення розмови А. Жикаляк заспівала декілька рядків з однієї повстанської пісні:

Вже вставай, готовись,
Ні на шо не дивись,
Чи до пекла підеш, чи до неба,
Кидай неньку стару,
Кидай любку й сестру,
Бо настала велика потреба.
Бо настав такий час,
Що помре кожен з нас
Не на печі, а в полі у бою...

Назви та продовження пісні, з огляду на похилий вік, респондентка вже не могла пригадати. Та, проводячи подальше дослідження пам'яті гуцулів, доводилося неодноразово її чути знову, щоправда в різних інтерпретаціях. Жоден із респондентів не міг згадати правильного тексту пісні. Проте відомо, що вона називається «Чи то буря, чи грім», написана Богданом Лепким 1914 р., залишалася популярною серед січового стрілецтва, а в часи визвольної боротьби уособлювала «духовний клич» українського народу.

Отже, як показує досвід вивчення індивідуальної пам'яті на прикладі нашої респондентки, війна стала ключовим фактором у її житті, який справив найсильніше враження. Розповідь насичена емоційним викладом та важливими життєвими деталями. Головною подією життя А. Жикаляк, навколо якої велася розповідь, стала смерть чоловіка. Всі інші події носили доволі розмитий за змістом характер.

Загалом вивчення даної теми має значні дослідницькі перспективи. На наш погляд, із залученням ширшого кола наративних джерел можна реконструювати усю палітру життя українців у часи Другої світової війни та післявоєнного періоду.

²⁵ Кісь О. Назв. праця.

The attempt to explore the anthropology of one person memory is made in this article. It's based on the field studies of the respondent A. Zhykalyak-Chuprinchuk and on the replayed of the events of her life through the prism of her own memories. Considerable attention was allotted to the figure of her husband, Petro Zhykalyak, who was the conductor of the UPA, and to the period of deportation to Siberia.

Key words: *anthropology of memory, respondent, narrative, deportation, survey.*

ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Вікторія Василечко (Івано-Франківськ)

УДК 930.1:94 (477)

ББК 63.1 (4Укр)

ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА (1849–1915) В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається громадсько-культурна і наукова діяльність Володимира Шухевича у працях українських істориків. Основну увагу дослідники акцентують на аналізі п'ятитомної монографії В. Шухевича «Гуцульщина», а менше – на його активній громадській праці у різних товариствах Галичини.

Ключові слова: Володимир Шухевич, Гуцульщина, монографія, дослідник.

Володимир Шухевич – неординарна постать другої половини ХІХ – початку ХХ ст., визначний український етнограф, фольклорист, публіцист, педагог, культурно-освітній діяч, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ). Сьогодні він відомий як дослідник культури і побуту гуцулів. Хоча не меншої уваги заслуговує його громадська діяльність, взаємостосунки з видатними сучасниками – Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Миколою Лисенком, Осипом Маковеєм та ін.

Ще за життя В. Шухевича було опубліковано ряд статей про його культурно-громадську, педагогічну, редакторську та етнографічну діяльність. П'ятитомну працю «Гуцульщина» належно оцінили вітчизняні й зарубіжні діячі науки і культури¹.

Обрана для дослідження тема не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Науковець Петро Арсенич видав немало праць присвячених окремим дослідникам Гуцульщини, серед яких є книги й про В. Шухевича. Проте, незважаючи на це, й досі немає наукової розвідки, яка узагальнила увесь наявний матеріал з даної теми.

Відтак метою статті є спроба проаналізувати доробок українських дослідників, присвячений громадсько-культурній та науковій праці В. Шухевича та з'ясувати ступінь опрацювання зазначеної проблематики вітчизняними вченими.

У радянський період писати про діяльність родини Шухевичів заборонялося. У 1974 р. П. Арсенич підготував кандидатську дисертацію «Володимир Шухевич – дослідник Гуцульщини». Та коли в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН УРСР довідалися, що вчений є дідом головнокомандувача УПА Романа Шухевича, відомого також під псевдонімом Тарас Чупринка, роботу не допу-

¹ Дем'янчук Г. Діяльність Володимира Шухевича / Г. Дем'янчук // Українське краєзнавство : сторінки історії. – К., 2006. – С. 122–124.

стили до захисту². Лише в незалежній Українській державі ім'я В. Шухевича частіше стало з'являтися на сторінках наукових видань. Неабияким внеском у дослідження того громадсько-культурної та наукової праці стала Всеукраїнська наукова конференція «*Роман Шухевич в українському національному русі*», де серед іншого немало уваги приділили і родині головнокомандувача УПА. Книга та серія статей про нього були опубліковані П. Арсеничем у 90-х рр. ХХ ст. Вони й досі залишаються одними з найґрунтовніших.

У монографії «*Володимир Шухевич*» автор акцентував увагу на його культурно-громадській діяльності. Він наголосив на тому, що В. Шухевич був учасником різних національно-культурних товариств, серед яких НТШ та «*Просвіта*», а особливо плідною була його праця в театральному об'єднанні «*Руська бесіда*». В. Шухевич став ініціатором збору коштів на будівництво приміщення для українського театру та намагався покращити матеріальне становище артистів, агітував відвідувати українські вистави, дбав про україномовний репертуар, рецензував п'єси, заохочував драматургів до написання нових.

П. Арсенич також розкрив діяльність В. Шухевича в музичному товаристві «*Боян*», при якому, завдяки зусиллям, зокрема, і громадського діяча, створено музичну школу й бібліотеку для членів товариства. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяльність «*Боянів*» мала прогресивне значення. Вони пропагували українську пісню і музику³.

У статті «*Діяльність Володимира Шухевича як етнографа*» П. Арсенич не лише подав відомості про його етнографічну працю, а й детально охарактеризував одну з найґрунтовніших монографій вченого – «*Гуцульщина*». Докладно було проаналізовано всі п'ять томів видання, обставини та особливості їх видання⁴.

Проаналізувавши статтю П. Арсенича «*“Гуцульщина” Володимира Шухевича в оцінці українських та зарубіжних вчених*», ми дійшли такого висновку: про велику популярність праці В. Шухевича свідчить те, що до нього зверталось багато вчених, культурно-освітніх діячів України, Росії, Франції, Великобританії, Чехословаччини з проханням вислати їм цю роботу. Українські науковці та митці Федір Вовк, Василь Щурат, Осип Маковей, Микола Лисенко, Філарет Колесса, а також іноземні дослідники Раймунд Кайндль, М. Гудзон високо оцінили науковий рівень дослідження автора⁵.

У праці «*Діяльність Володимира Шухевича у Науковому Товаристві імені Тараса Шевченка*» Зінаїда Зайцева головну увагу зосередила на науково-організаційній та видавничій діяльності етнографа. Вона спростувала думку про обрання того дійсним членом НТШ нібито лише після виходу п'яти томів «*Гуцульщини*». За словами авторки, це сталося після виходу першої частини праці 1899 р.

² Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915) : Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 86.

³ Його ж. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.) / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 88 с.

⁴ Його ж. Діяльність Володимира Шухевича як етнографа / П. Арсенич // Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14 : 100 років від дня народження Романа Шухевича. – С. 445–453.

⁵ Його ж. Володимир Шухевич (1849–1915) : Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 88 с.

На сторінках наукової розвідки також висвітлено обставини видання «Гуцульщини», яка впродовж 1899–1908 рр. друкувалася в *«Матеріалах до українсько-руської етнології»*. Далі дослідник зосередила увагу на взаємовідносинах між членами НТШ (йдеться про конфлікт В. Шухевича з М. Грушевським, а згодом і В. Гнатюком), а також на позитивній оцінці монографії В. Шухевича спеціалістами та широкою читацькою аудиторією. Наголосила на проведенні В. Шухевичем різнобічної громадської роботи національно-культурного спрямування, контактів з діячами української культури. Зокрема, готуючи до друку дитячий ілюстрований журнал, він листувався із наддніпрянськими письменниками. З. Зайцева вважає, що наукова спадщина В. Шухевича живить і сучасну наукову думку⁶.

Дослідниця Галина Бондаренко в статті *«П'ять видатних осіб роду Шухевичів і їхня роль в історії України»* подала біографи п'яти представників Шухевичівського роду, з'ясувавши їхню роль в історії України. Зокрема, автор звернула увагу на активну діяльність В. Шухевича в Музичному товаристві імені М. Лисенка, «Руській бесіді» та НТШ⁷.

Науковці Лілія Шологон та Лілія Бурачок у дослідженні *«Джерела до вивчення життєвого шляху та громадської діяльності Володимира Шухевича (1849–1915 рр.)»* проаналізували архівні й опубліковані матеріали про життєвий шлях ученого, його роботу в громадських організаціях краю, плідну редакторську працю⁸.

Для вивчення обраної теми важливе значення має монографія Володимира Качкана *«З когорти етнографів»*, на сторінках якої автор актуалізував найбільшу участь В. Шухевича у вивченні гуцульського краю. Етнографічне дослідження він розпочав ще з 1873 р. під час ботанічних екскурсій у Карпати. Побачивши цей мальовничий край та його жителів, В. Шухевич був вражений їх оригінальним побутом, мистецтвом і фольклором. І він почав ретельно вивчати місцеву матеріальну культуру. З цією метою шоліта виїжджав у гуцульські села, зокрема Космач і Яворів, згодом збирав експонати гуцульського мистецтва для багатьох українських та зарубіжних музеїв. На основі записаних ним фольклорних матеріалів були підготовлені статті про мову та вірування гуцулів, гуцульські танці, народні музичні інструменти, писанки⁹.

Також В. Качкан на сторінках *«Українського народознавства в іменах»* високо оцінив діяльність В. Шухевича. Зокрема подав відомості про те, що у фонді НТШ у архіві Львові зберігся *«Малий словарець уживаних слів гуцульських, зібраних у Жаб'ю»* В. Шухевича. Насправді це великий альбом обсягом 92 сторінки, де рукою автора зроблено численні замальовки гуцульського одягу, різних аспектів їхнього побуту. Серед

⁶ Зайцева З. Діяльність Володимира Шухевича в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка / З. Зайцева // Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14 : 100 років від дня народження Романа Шухевича. – С. 438–445.

⁷ Бондаренко Г. П'ять видатних осіб роду Шухевичів і їхня роль в історії України / Г. Бондаренко // Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14 : 100 років від дня народження Романа Шухевича. – С. 453–461.

⁸ Шологон Л. Джерела до вивчення життєвого шляху та громадської діяльності Володимира Шухевича (1849–1915 рр.) / Л. Шологон, Л. Бурачок // Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14 : 100 років від дня народження Романа Шухевича. – С. 427–433.

⁹ Качкан В. З когорти етнографів / В. Качкан // Народна творчість та етнографія. – К., 1993. – С. 3–9.

документів наукового товариства – «Коляда гуцульська», записана В. Шухевичем 1896 р. Згадані рукописи демонструють широке коло зацікавлень дослідника.

Важко не погодитися з В. Качканом, що найбільшим результатом багаторічної етнографічної роботи В. Шухевича була п'ятитомна монографія «*Гуцульщина*», яку впродовж 1899–1900 рр. видавало НТШ. Працю переклали й польською мовою¹⁰.

Андрій Вовчак у статті «*“Гуцульщина” Володимира Шухевича в оцінці Івана Франка*» зазначив, що І. Франко не лише належно оцінив монографію В. Шухевича, а й написав рецензію до перших трьох частини праці¹¹.

У своїй роботі «*Внесок української інтелігенції у дослідження етнографії Гуцульщини (кінець XIX – початок XX ст.)*» Ірина Дмитрук наголосила на вивченні гуцульського краю В. Гнатюком, Д. Бойчуком і навіть І. Франком. Проте найвагоміший внесок до цієї справи зробив В. Шухевич, а результатом його багаторічної праці стало видання монографії «*Гуцульщина*»¹².

Отже, сучасними українськими, головню прикарпатськими, вченими зроблено чимало для дослідження громадсько-культурної та наукової праці В. Шухевича. Маємо у своєму користуванні чимало наукових статей та декілька монографій, присвячених цій проблематиці. Переважно автори акцентують увагу на науковому доробку В. Шухевича, зокрема фундаментальній п'ятитомній праці «*Гуцульщина*», значно меншу увагу звертаючи на його багатогранну громадську працю в різних товариствах Галичини. Вважаємо, що в українській історіографії досі немає монографічного дослідження, у якому б на широкій джерельній базі, з урахуванням сучасних вимог історичної науки, використанням іконографічного матеріалу, було б показано постать В. Шухевича в українському національному відродженні другої половини XIX – початку XX ст. Хоча неабиякий внесок у справу вивчення діяльності визначного вченого та громадського діяча зроблено П. Арсеничем, З. Зайцевою, В. Качканом.

We have reviewed a socio-political and scientific activity of Volodymyr Shukhevych in writings of the Ukrainian historians in actual article. As a result, we came to the conclusion, that researchers are mainly focused on his five-volume monograph «Huzulschyna», when less attention is paid to social work of V. Shukhevych in various Galician societies.

Key words: *Volodymyr Shukhevych, Huzulschyna, monograph, scientist.*

¹⁰ Качкан В. Українське народознавство в іменах / В. Качкан. – К., 1994. – С. 226–227.

¹¹ Вовчак А. «Гуцульщина» Володимира Шухевича в оцінці Івана Франка / А. Вовчак // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 1999. – № 27 : Українська фольклористика. – С. 131–146.

¹² Дмитрук І. Внесок української інтелігенції у дослідження етнографії Гуцульщини (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Дмитрук // Інтелігенція і влада. – Одеса, 2008. – С. 189–199.

УДК 39:94 (437)«1918–1938»
ББК 63.3 (4Чех)

РУСИНИ/УКРАЇНЦІ В ЕТНОПОЛІТИЦІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ СЛОВАЦЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті автор намагається на конкретних прикладах охарактеризувати основні течії та тенденції сучасної словацької історіографії у питанні етнополітики офіційної Праги щодо русинів/українців міжвоєнного періоду та навести свій погляд з обраної теми.

Ключові слова: русини/українці, Чехословаччина, етнополітика, словацька історіографія.

Вивчення етнічних спільнот та національних меншин є важливою частиною сучасної етнологічної науки. Особливо актуалізувалася ця проблема, на нашу думку, у країнах Центрально-Східної Європи. Причини цього залежать від значних міграційних потоків у регіоні, в результаті чого відбулось (і відбувається) змішування населення різного етнічного походження. Відтак, регіон Східних Карпат є одним із найбільш різно-рідних в етнічно-конфесійному плані: тут на високому рівні взаємодії співіснують український, польський, словацький, угорський та румунський етнічні компоненти. Користуючись термінологією відомого італійського дослідника Антоніо Перотті, назвем даний терен транскордонним культурним регіоном¹.

У словацько-українській контактній зоні, яку територіально окреслимо Закарпатською областю України, Прешовським та Кошицьким краями Словацької Республіки, витворилася особлива етнографічна група українців – русини, які претендують на роль окремого етнічного компонента, наголошуючи на власній історичній самобутності. У історіографії існує велика кількість праць щодо національної належності русинів. На сьогодні сформувалися так звана русинсько-українська (русини – частина українського етносу) і власне русинська течія. Часом їх утворення традиційно називають період 1919–1939 рр.

На нашу думку, сучасних словацьких дослідників (щодо їхньої візії проблеми русинства) можна поділити на три групи. Перша обстоює позицію окремішності русинів як самобутнього народу (І. Поп). У працях другої групи чітко не простежується позиція національної належності русинів, однак вони вважають українофільський рух серед останніх міжвоєнної доби недостатньо популярним (С. Конечни, П. Шолтез). Представники третьої групи, зокрема М. Мушинка, схиляються до визнання русинів етнографічною групою українців.

Американський історик, професор історії і політології Колумбійського університету, спеціаліст з історії Центрально-Східної Європи Джозеф Ротшильд у своїй праці

¹ Перотті А. Виступ на захист полікультурності / А. Перотті. – Львів : Кальварія, 2011. – С. 43.

«Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами» («*East Central Europe Between the Two World Wars*», 1974) писав, що можливість включення земель Карпатської Русі до складу своєї держави була для чехів «[...] несподіваним дарунком – непередбачуваним фактом руйнування Габсбурзької імперії і празька влада швидко дійшла усвідомлення стратегічного значення Карпатської Русі для міжвоєнної Чехословаччини, як перехідного містка до її союзника по Малій Антанті – Румунії». Автор назвав Карпатську Русь україномовним регіоном, відтак не проводячи межі між українцями і русинами, як різними народами.²

У Словаччині (точніше, словацькому науковому середовищі ЧССР – В. М.) до кінця 1980-х років дослідження русинської/української проблематики головно присвячувалися культурним і політично-економічним аспектам розвитку етнічної спільноти. Праці з питань етнічної/національної самоідентифікації русинів і українців були тоді поодинокими. На зламі 1980–1990-х ситуація докорінно змінилася³.

Одним із відомих дослідників історії русинів є Іван Поп (Ivan Pop), колись працівник Інституту слов'язознавства і балканістики АН СРСР (від 1991 р. – АН РФ), головний редактор наукового журналу «*Славяноведение*» (1989–1992), у 1992–1994 рр. – член Відділу карпатології Ужгородського університету. Науковець, вважаючи позицію своїх колег в університеті щодо проблеми русинства неприйнятною, вирішив після 1994 р. емігрувати до Чеської республіки, де продовжує займатися русиністикою, богемістикою, науковими студіями у сфері культурології та політології. Вчений визнає русинів окремим народом. Вже у вступі до книги «*Коротка історія русинів*» («*Malé dejiny Rusínov*») автор пише, що ті являються «малим середньоевропейським народом», а українську історіографію, яка здебільшого визначає русинів як етнографічну групу українців, називає: «белетризованою, надміру сполітизованою і націоналістичною»⁴.

Історії русинів міжвоєнного періоду у книзі виділено окремі розділи. В розділі «*Політичне пробудження русинів по закінченню війни*» («*Politické prebúdzanie rusínov po skončení vojny*») історик висвітлює становлення політичних інституцій русинів і лемків Підкарпатської Русі. Автор вважає, що прагнення деяких русинських рад, як-от Руської народної ради (на чолі з Е. Невіцьким), Народної ради в Хусті під проводом адвоката Юлія Бращайка приєднатися до ЗУНР чи УНР були «від самого початку фата-морганою кількох підкарпатських мрійників», а бажання приєднатись до Чехословаччини виглядало на той час «найкращою орієнтацією для русинів»⁵.

У розділах «*Русини в Чехословаччині*» («*Rusíni v Československu*») і «*Русини як частина громадянського суспільства*» («*Rusíni na ceste k občianskej spoločnosti*») автор розкриває політичний, соціально-економічний та культурний розвиток русинської спільноти в ЧСР. Щодо українофільської і русофільської течії русинського руху, то

² Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд. – Львів : Мега-тайп, 2001. – 496 с.

³ Gajdoš M. Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu) / Marián Gajdoš // *Národ a narodnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – S. 157

⁴ Pop I. *Malé dejiny Rusínov* / I. Pop. – Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2010. – S. 5.

⁵ *Ibidem*. – S. 67–70.

автор описує їх як пропаганду відповідно українських ірредентів-націоналістів чи агентів московського Комінтерну⁶.

У той же час автор критично оцінює намір словацьких урядовців юридично зменшити кількість русинів у Східній Словаччині шляхом маніпуляцій результатами народних переписів та здійсненям тиску на останніх під час їх проведення⁷.

Організацію українських націоналістів (ОУН) та Українську військову організацію (УВО) дослідник назвав терористичними, а український рух на Закарпатті – «відкритим ірредентизмом»⁸. Негативно оцінені науковцем культурно-освітні організації українства на території Підкарпатської Русі, зокрема «Просвіта» (виникла у травні 1920 р. в Ужгороді); музично-театральна організація «Кобзар», «Руський театр». На думку автора, хоча видавнича й просвітницька діяльність «Просвіт» мала багато позитивних моментів, утім з початком 1930-х рр. організація «скидає «руський» камуфляж і на Підкарпатській Русі починає відкрито, навіть агресивно пропагувати українство в його націоналістичній, ірредентській формі»⁹.

Належність русинської спільноти до чехословацького суспільства автор оцінює позитивно, оскільки «перебування в цивілізованій, європейській, розвинутій чехословацькій спільноті [...] помагало русинам надолужити вікове відставання»¹⁰.

Грунтовними дослідженнями інтеграції карпаторусинів до Чехословацької республіки на початкових етапах її оформлення і екзистенції відрізняються роботи словацького історика Станіслава Конечного, зокрема дві статті в збірнику «*Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*»¹¹ («Виникнення ЧСР 1918 і Підкарпатська Русь») – «*Rusíni na Slovensku a vznik Československého státu*»¹² («Виникнення ЧСР 1918 і Підкарпатська Русь») і «*Alexander Beskid a Podkarpatská Rus do roku 1939*»¹³ («Александр Бескид і Підкарпатська Русь до року 1939»). Автор, крім уже традиційних для словацьких праць демонстрації кількісно-статистичних показників русинського і греко-католицького населення комітатів Уж, Угоч, Берег, Спіш, Земплін, Шариш і Абов, а також детального висвітлення русинських рад у Хусті, Ужгороді й Старій Любаві, навів власні висновки про різні національні напрями в русинському русі і про сам факт входження Підкарпатської Русі до нової держави зі столицею в Празі. Зокрема автор вважає, що «[...] розпад Австро-Угорщини в кінці жовтня 1918 року пришвидшив також політичний

⁶ Ibidem. – S. 88.

⁷ Ibidem. – S. 80–81.

⁸ Ibidem. – S. 85–86.

⁹ Ibidem. – S. 87.

¹⁰ Ibidem. – S. 86.

¹¹ *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus : sborník z mezinárodní konference v Praze / [uspořádal M. Balcar]. – Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999. – 142 s.*

¹² *Konečný S. Rusíni na Slovensku a vznik Československého státu / S. Konečný // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus : sborník z mezinárodní konference v Praze. – Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999. – S. 57–73.*

¹³ *Ejusdem. Alexander Beskid a Podkarpatská Rus do roku 1939 / S. Konečný // Vznik ČSR a Podkarpatská Rus : sborník z mezinárodní konference v Praze. – Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999. – S. 74–86.*

розвиток карпаторусинів у Словаччині, хоча їм було досить важко орієнтуватися в складних умовах і процесах того періоду»¹⁴.

У деяких тезах автора применшується значення українофільського руху серед русинів. Наприклад, автор пише: «тяжіння до російського Сходу і України, що декларували русинські ради в Старій Любаві і Хусті, не можна розглядати під сучасним кутом зору». Для сучасників, як вважає він, «Росія і Україна сприймалися як одне ціле». Провал проукраїнської концепції серед русинів на початковому етапі формування чехословацької держави, дослідник пояснює «облогою червоними військами Києва і катастрофічним станом ЗУНР»¹⁵.

Приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини автор вважає найпрагматичнішим¹⁶ (така думка перегукується з висновками І. Попа), хоча регіон русинів для Праги був своєрідним «данайським даром», зважаючи на культурну і господарську відсталість краю¹⁷.

Грунтовні дослідження історії та сучасного становища етнічних груп і національних менших у Словаччині опубліковані у збірнику статей «*Нація і національності у Словаччині. Стан досліджень після 1989 р. і їх перспективи*» («*Národ a narodnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*»)¹⁸. Русинська й українська проблематика актуалізувалася в наукових розвідках Інституту соціальних наук Словацької академії наук (Spoločenskovedný ústav SAV) в Кошицях, який займається вивченням виникнення і розвитку національних меншин у Словаччині. У згаданому збірнику особливо актуальною є стаття Петера Шолтеза «*Історичні і конфесійні особливості асиміляції русинів/українців у Словаччині*» («*Historické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku*»), у якій автор розкриває міжнаціональні та міжконфесійні відносини у Східній Словаччині, що привели до асиміляції русинів і появи словаків греко-католиків. Дослідник простежує процес етнодиференціації в лоні Греко-католицької церкви (ГКЦ), при цьому розкриваючи особливості, протиріччя і періодизацію цього процесу¹⁹.

П. Шолтез також намагається довести, що належність до ГКЦ в згаданому регіоні наприкінці XIX – першій третині XX ст. не засвідчувала русинської/української національності віруючих.

Отже, науковець вважає, що на процес асиміляції русинів Словаччини до 50-х рр. XX ст. вплинули два протилежні фактори: тісні господарські, культурні й соціальні зв'язки в контактній зоні, зміцнені традиційно безконфліктним співіснуванням обох етносів, а з іншого боку – вплив церковного середовища, де домінувало традиційне

¹⁴ Ejudem. Rusíni na Slovensku. – S. 60.

¹⁵ Ibidem. – S. 61.

¹⁶ Konečný S. Rusíni na Slovensku. – S. 74.

¹⁷ Ibidem. – S. 57–73.

¹⁸ *Národ a narodnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy* / [ed. Š. Šutaj]. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – 326 s.

¹⁹ Šoltez P. *Historické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku* / P. Šoltez // *Národ a narodnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – S. 183.

сприйняття ГКЦ як русинської (руської) і з цим пов'язане ототожнення етнічної і конфесійної належності²⁰.

Характеризуючи асиміляцію (або «словакізацію» – В. М.) русинів до 40-х рр. ХХ ст., автор вважає даний процес природним, не викликаним штучно словацькою спільнотою. Саме емансипація словаків греко-католиків, на думку науковця, впливала на зменшення кількості русинів у Східній Словаччині.

У 2005 р. за редакцією Штефана Шутая вже згаданий Інститут соціальних наук Словацької академії наук у Кошицях випустив збірник статей «*Нація і національності у Словаччині в трансформуючій спільноті – зв'язки і конфлікти*» («*Národ a narodnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*») як продовження публікацій у рамках проекту державної програми дослідження і розвитку «*Нація, національності і етнічні групи в процесі трансформації спільноти*»²¹.

Вміщена у збірнику стаття Мікулаша Мушинки «*Сучасні носії, інтерпретенти і дослідники народних традицій русинів-українців Словаччини: взаємозв'язки і конфлікти членів двох національних орієнтацій спільного народу*» («*Súčasní nositelia, interpreti a bádatelia ľudových tradícií Rusínov-Ukrajincov Slovenska: Vzájomné vzťahy a konflikty príslušníkov dvoch národnostných orientácií spoločného etnika*») відображає відносини представників українофільської та русофільської течій у русі русинів/українців східної Словаччини від 30-х рр. ХХ ст. до сучасності, а також розкриває історію становлення і вживання таких етнонімів як русини, рутени, московити, москалі, руси, малоруси, українці, карпаторуси тощо²².

Дослідник вважає, що в міжвоєнну добу в русинському русі поряд із власне «карпаторусинською» і русофільською течіями, надзвичайно впливовою залишалася проукраїнська, оскільки вона могла долучитися до створення Карпатської України²³. Отже, думка науковця про розмах і вплив «української течії» якісно відрізняється від поглядів І. Попа.

Відтак, у словацькій історіографії «читаються» два полярні погляди щодо етнополітичної життєдіяльності українців/русинів у міжвоєнній Чехословаччині. Їх зазвичай розглядають специфічною етнографічною групою українців або представниками самостійного етносу, в якому проукраїнські настрої сіяли винятково ірреденти українського походження. З огляду на це, цілком погоджуємося з тезою вітчизняної дослідниці Надії Кічери, на думку якої незаперечним виглядає факт історичного формування двох основних етноідентифікаційних моделей на східних теренах Словаччини, котрі існують досі – русинсько-української та русинської (як окремого народу)²⁴. Це дозволяє вважати, що перспективою/ами подальших студій у цьому напрямі є вивчення суспільно-

²⁰ Ibidem. – S. 185.

²¹ *Národ a narodnosti*. – 306 s.

²² Mušinka M. *Súčasní nositelia, interpreti a bádatelia ľudových tradícií Rusínov-Ukrajincov Slovenska: Vzájomné vzťahy a konflikty príslušníkov dvoch národnostných orientácií spoločného etnika* / M. Mušinka // *Národ a narodnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. – Prešov : UNIVERSUM, 2005. – S. 203–207.

²³ Ibidem. – S. 203.

²⁴ Кічера Н. Етноідентифікаційні моделі напрямків русинства в Словацькій Республіці в історичній ретроспективі / Н. Кічера // *Сучасна українська політика*. – 2010. – № 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2010_21/Rozdil_3/11_Kichera.pdf

політичних та культурних рухів русинів/українців у міжвоєнний період, оскільки саме в цей час склались основні течії в середовищі русинів, що продовжують існувати і зараз.

The author tries, on specific examples, to characterize the main trends and tendencies of contemporary Slovak historiography on the issue of ethnic policy of Prague relatively Ruthenian/Ukrainian in the interwar period, and shows his own vision of the problem.

Key words: *the Rusyn/Ukrainian, Czechoslovakia, ethnic policy, Slovak historiography.*

Анна Яцук (Івано-Франківськ)

УДК 929.6:82-94

ББК 63.215 (4Укр)

ГЕРАЛЬДИКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА» (1991–2014 рр.)

У статті проаналізовано геральдичні студії на сторінках журналу «Пам'ятки України: історія і культура» за весь період незалежності України. На основі кількісних методів з'ясовано висвітлення часописом державної, міської та родової геральдики.

Ключові слова: *геральдика, герб, символ, державний та родинний герб, емблема.*

Геральдична проблема відома віддавна. Традиції її виникнення пов'язані із Західною Європою XII ст. Символікою герба служила емблема, що носила спадковий характер. Першочерговим її завданням було розпізнання лицарів під час військових турнірів. З XVI–XVII ст. зародилася так звана «паперова геральдика», яка символічно підтверджувала приватну власність певних осіб, надавала привілеї містам, вказувала на традиційні державні елементи. Із Західної Європи ці традиції запозичила Україна.

Неабияк пошвавилосся зацікавлення геральдиком в нашій державі з відновленням незалежності. Дослідники, які займаються цією проблемою, – Андрій Гречило, Богдан Колосок, Юрій Лоза, Сергій Тараринов, Юрій Кравець, Олександр Кочерук, Микола Бачинський та ін. Всі вони упродовж 1991–2014 рр. публікували свої наукові розвідки на сторінках науково-популярного журналу «Пам'ятки України: історія і культура», присвяченому проблемам українознавства, спеціальних історичних дисциплін тощо. Вперше 1969 р. П. Тронько започаткував «Пам'ятки» як інформаційно-методичний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Часопис вийшов у світ 1970 р., а 1988 р., внаслідок систематичного видання журнал назвали «Пам'ятки України». Вже з наступного року його випуски виходили за участі Українського фонду культури й Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАНУ, а з 1997 р. видавцем стало Міністерство культури України. На даний час публікації здійснюються Національним газетно-журнальним видавництвом «Культура» під назвою «Пам'ятки України: історія та культура».

Загалом різним аспектам державної, міської та родової геральдики присвячено 15 наукових розвідок, опублікованих у часописі від 1991 р.

Серію статей про державну символіку під назвою «Герби нових незалежних держав» упродовж 1998–2001 рр. опублікував А. Гречило. Автор детально описав історію гербів Литви, Латвії, Естонії¹, Білорусі, Молдови², Вірменії, Грузії, Азербайджану³, Казахстану, Киргизстану, Туркменістану, Узбекистану⁴.

Дослідник вказував, що XIV–XV ст. – час вироблення приватних символів, які згодом набрали статусу державних. Зокрема спільним гербом Великого князівства Литовського була Погоня – вершник на коні. Тому саме Литва першою з колишніх радянських республік зуміла відновити історичні символи, надавши їм державного статусу. Законом «Про найменування держави і герб», ухваленим 19 березня 1990 р., передбачалося «надалі використовувати як офіційний Державний герб Литовської Республіки зображення Вітаса» (Погоні)⁵. Схожий символ і в Білорусі, затверджений 19 вересня 1991 р.: «зображення розташованого на червоному тлі вершника білого кольору, повернутого вліво, з піднятим мечем і щитом із хрестом»⁶.

А. Гречило також згадав про Московське князівство, наголошуючи на появі тут символіки двоголового орла, пов'язаного зі шлюбом Івана III та племінниці імператора Константинополя Софії Палеолог. Із цього часу виникла концепція «Москва – третій Рим», а пізніше двоголовий орел використовувався в Албанії, Сербії, Греції та ін. Цей символ у державній геральдиці Російської Федерації зберігається досі⁷. Двоголовий орел відомий і в Україні. Підтверджує це документ Катерини II щодо Лівобережної України від 23 лютого 1766 р. Затверджений царицею герб мав такі особливості: на золотій імперській мантиї під імператорською короною, на щиті, в золотому полі – чорний двоголовий орел; на його грудях – щит, який під князівською короною поділявся на 5 різних між собою полів (герби Київський, Новгород-Сіверський, Чернігівський, Переяславський, Стародубський)⁸.

Подібні геральдичні традиції спостеріглися і в інших державах. Зокрема після приєднання Східної Вірменії до Росії 1828 р. відбулися такі зміни: над вірменськими символами (на синьому тлі – срібний Арарат із золотим Ноєвим ковчегом, на зеленому тлі – срібний храм Єчміадзина, на червоному тлі – золота корона царя Тиграна Велико-го) примостився двоголовий орел, а щит увінчувала імператорська корона. У приєднаному до Російської імперії Азербайджані 1843 р. затверджено золотий чотирипольний

¹ Гречило А. Символи нових незалежних держав / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – № 3–4. – С. 149–155.

² Його ж. Символи нових незалежних держав / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 1999. – № 1. – С. 167–172.

³ Його ж. Символи нових незалежних держав / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 2001. – № 1–2. – С. 162–167.

⁴ Його ж. Символи нових незалежних держав / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 2001. – № 4. – С. 135–141.

⁵ Його ж. Символи нових незалежних держав. – 1998. – № 3–4. – С. 149–155.

⁶ Його ж. Символи нових незалежних держав. – 1999. – № 1. – С. 167–172.

⁷ Там само.

⁸ Колосок Б. Герби міста Луцька / Б. Колосок // Пам'ятки України: історія та культура. – 1996. – № 2. – С. 46–50.

герб: у першому зображений тигр, у другому – із землі горять три струмені газу, у третьому – синя смуга, у четвертому – гірський хребет із сніговими вершинами, а над щитом – імперський двоголовий орел⁹. Така ж доля спіткала й чотири інші, сьогодні вже пострадянські держави – Грузію, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан¹⁰.

Отже, Російська імперія нівелювала давні традиції новоприєднаних держав, асимілюючи їхню давню символіку зі «своєю» російською. За основу використовувалася концепція «Москва – третій Рим». Лише розпад СРСР до певної міри відновив історичну справедливість.

На сьогодні переважну більшість міських емблем становлять давні символічні знаки, що зберігають глибокі історичні традиції. Цікава стаття та ілюстрації на цю тематику вміщені в *«Пам'ятках України»* за 2006 р. Тут надруковано 10 геральдичних календариків міст: Путивля, Луцька, Чернігова, Сум, Лебедина, Новгорода-Сіверського, Кролевеця, Прилук, Ромен, Кам'янця-Подільського¹¹.

Дещо раніше 1996 р. видання розпочало публікацію розвідок, присвячених міській геральдиці, зокрема статтю Б. Колоска *«Герби міста Луцька»*. Автор зазначив, що найдавнішим символом Луцька був св. Миколай, опираючись на погляди деяких польських дослідників. Б. Колосок у своїй праці вмістив шість зображень, найдавнішим з яких є герб на рукописі *«Опис Луцького замку»* за 1552 р. із супровідним написом: *«Луцько»*¹². Сучасний герб міста має ці давні ознаки. Відновлення історичної справедливості спостерігається і в місті Бережани. А. Гречило зазначив, що сьогодні, як і в XVI ст., на емблемі міста на синьому тлі зображений золотий олень із піднятою лівою передньою ногою¹³.

У статті, опублікованій 1998 р. під назвою *«Герби міста Бахмута-Артемівська»* С. Тараринов і Д. Кравець зазначили, що українське місто Артемівськ, розташоване на берегах річки Бахмут, довгий час перебувало у складі Російської імперії, що вплинуло на часту зміну символіки. Автори навели чотири герби різних періодів (за 1745, 1811, 1862 і 1914 рр.). Сучасний герб міста затвердили 1996 р., взявши за основу зображення 1811 р., в описі якого зазначалося: *«между зеленым и черным полем изображен химический знак соли, бывший поводом основания города Бахмута»*¹⁴.

У геральдичних публікаціях *«Пам'яток України»* є чимало праць, присвячених козацькій міській геральдиці. Найдавнішими козацькими символами були козак із шаблею та мушкетом. 2002 р. А. Гречило у статті *«Герб міста Чигирин»*¹⁵ зазначив, що історія міста починається з XVI ст. В основу міської емблеми закладено сюжет,

⁹ Гречило А. Символи нових незалежних держав. – 2001. – № 1–2. – С. 162–167.

¹⁰ Його ж. Символи нових незалежних держав. – 2001. – № 4. – С. 135–141.

¹¹ Янушевич І. Надруковано 10 геральдичних календариків / І. Янушевич // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – № 2. – С. 40–41.

¹² Колосок Б. Герби міста Луцька / Б. Колосок // Пам'ятки України: історія та культура. – 1996. – № 2. – С. 46–50.

¹³ Гречило А. Герб міста Бережани / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 2013. – № 5. – С. 8.

¹⁴ Тараринов С. Герби міста Бахмута-Артемівська / С. Тараринов, Д. Кравець // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – № 3–4. – С. 156.

¹⁵ Гречило А. Герб міста Чигирин / А. Гречило // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 54–57.

присвячений оборонним функціям. Дослідник підтверджував це привілеями від 16 квітня 1792 р., за якими герб складався з трьох перехрещених стріл, повернутих вістрями вгору¹⁶. Схожий символ, за словами дослідника В. Смоленського, існував і в Харкові – зображення чорного туго натягнутого лука зі стрілою на золотому щиті польської форми¹⁷.

М. Батинський зауважив, що початком узаконення символіки Кубані став 1874 р. Тут геральдика формувалося за російським зразком – «[...] у золотій главі щита – виникаючий імператорський орел, що має на грудях кавказького хреста [...]». На кубанському гербі, окрім цих деталей, – короновані зображення імен російських імператорів¹⁸.

Кожне місто мало свою історичну долю, що позначилась на геральдичних емблемах. На початкових етапах зображувався певний історичний символ, який з часом нівелювався або видозмінювався. Проте давно укорінені традиційні знаки сьогодні поступово відроджуються.

Проблеми родової геральдики на сторінках журналу *«Пам'яток України»* упродовж 1991–2014 рр. висвітлювалися зрідка. Знаходяться лише поодинокі згадки про Т. Лавріна, І. Сірка, родину Донців, які мали родовий герб та прапор¹⁹. Чи не найцікавішою є стаття О. Кочерука *«До генези герба Петра Могили»*. Автор на основі аналізу геральдики роду, поєднаної з церковно-обрядовою атрибутикою, доходить висновку про походження того з Молдови. Родовий герб містив дві перехрещені шаблі вістрями донизу. Проте не існувало якогось єдиного сталого варіанта. Досі відомо близько 30 зображень герба Петра Могили, що переважно містяться у стародруках²⁰.

У статті *«Українська символіка в геральдиці італійських військових частин»* Ю. Лоза зауважив, що в сучасній італійській армії є військова одиниця, герб якої прикрашає наш український тризуб, – це 82-й механізований батальйон «Торіно». В описі того занотовано: «[...] у квадраті блакитного кольору міститься золотий тризуб України, що нагадує про найславетнішу сторінку майже столітньої історії корпусу [...]». Ця символіка відображає участь у військовій кампанії липня 1942 – січня 1943 рр. на Східному фронті України²¹.

На підставі аналізу публікацій *«Пам'яток України»* окресленого періоду, присвячених проблемам геральдики нами складено таблицю:

¹⁶ Гречило А. Герб міста Чигирин. – С. 54–57.

¹⁷ Смоленський В. Символіка Переяславщини і Слобожанщини / В. Смоленський // Пам'ятки України: історія та культура. – 1991. – № 3. – С. 53.

¹⁸ Батинський М. Кубанський герб / М. Батинський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 157–163.

¹⁹ Смоленський В. Символіка Переяславщини і Слобожанщини / В. Смоленський // Пам'ятки України: історія та культура. – 1991. – № 3. – С. 53.

²⁰ Кучерук А. До генези герба Петра Могили / А. Кучерук // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 2. – С. 79–89.

²¹ Лоза Ю. Українська символіка в геральдиці італійських військових частин / Ю. Лоза // Пам'ятки України: історія та культура. – 2001. – № 1–2. – С. 168.

Рік виходу у світ журналу	Публікації, присвячені державній геральдиці	Публікації, присвячені міській геральдиці	Публікації, присвячені родовій геральдиці
1991	0	2	0
1996	0	2	0
1998	1	1	0
1999	1	0	0
2001	2	0	0
2002	1	1	0
2004	0	0	1
2005	0	1	0
2013	0	1	0

Отже, геральдиці, як одній зі спеціальних історичних дисциплін, на сторінках журналу: «Пам'ятки України: історія і культура» за часи незалежної України приділено певну увагу. В опублікованих статтях розкрито окремі проблеми державної, міської, родової геральдики. За означений період таких публікацій було 15; більшість із них (7) присвячено міській геральдиці, менше – державній (5) і лише одну – родовій.

The author analyzes scientific articles, which concern to the history of heraldry on the pages of the magazine «Attractions of Ukraine: history and culture» for the whole period of independence of Ukraine. Based on quantitative methods, it's made the attempt find out how the state, city and the clan heraldy are lucidated by the magazine.

Keywords: *heraldry, coatofarms, symbol, national emblem, family coato farms, emblem.*

Юрій Клоновський (Івано-Франківськ)

УДК 94:26/28 (477.86)

ББК 86.29 (4Укр)

ПРАЦІ СОФРОНА МУДРОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВЛАДИКИ ТА ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

У статті розкрито науково-богословську і пастирську діяльність Софрона Мудрого, а також проаналізовано його праці, що є важливим джерелом до вивчення діяльності владики та історії Церкви.

Ключові слова: *Софрон Мудрий, владики, Церква, релігія, проповідь.*

Розбудова української демократичної держави відкрила можливості для об'єктивного дослідження історичного минулого українського народу, всестороннього осмислення духовних чинників. Важливу роль у становленні та розвитку української національної ідеї, патріотичному вихованні народу відіграла Церква. Особливе місце у

формуванні національної самосвідомості належить священнослужителям Української греко-католицької церкви (УГКЦ), зокрема Івано-Франківському владиці Софрону Мудрому.

Вивчення діяльності єпископа С. Мудрого відзначається науковою і суспільно-політичною актуальністю. На сьогодні ще не проведено комплексного дослідження його діяльності, фактично відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці, в яких було б дано оцінку ролі владики в релігійному, суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Галичини.

Можна вивчати літературний, мистецький чи науковий доробок людини на основі писемних джерел, усних свідчень інших або розмов із самим автором. Це науково доведений аналітичний метод будь-якого дослідження. Проте трапляються випадки, коли хочеться відмовитися від традиційної методики, бо людина, творчість якої досліджимо, є неординарною, а її доробок не вичерпує духовного і душевного багатства її самої. Цей винятковий випадок маємо на увазі, коли говоримо про науково-богословський і пастирський доробок єпископа Івано-Франківської єпархії УГКЦ Софрона Мудрого.

Степан (Софрон) Мудрий народився 27 листопада 1923 р. в м. Золочеві, де й здобув початкову та середню освіту. Пізніше в Аугсбурзі (Німеччина) закінчив курс електроінженерії. Після війни залишив Німеччину і переїхав у місцевість Давсон (Пенсильванія, США), де 1949 р. вступив до монастиря отців Василіян. У 1951–1955 рр. проходив схоластичні та філософські студії, а по їх закінченні, 14 січня 1955 р., склав довічні обіти у Василіянському Чині, взявши ім'я Софрон. Після того виїхав до Риму, де чотири роки студіював богослов'я в Григоріянському університеті, досягнувши 1958 р. ступінь магістра. Тут, у Римі, 25 грудня 1958 р. він прийняв св. Тайну Священства з рук архієпископа Івана Бучка. У Латеранському університеті студіював римське і канонічне право, а 1963 р. захистив докторську дисертацію. Впродовж 1966–1969 рр. у цьому ж інституті здобув ступінь магістра канонічного права Східних Церков. Пізніше він став професором папського Інституту східних наук. Упродовж 1960–1974 рр. виконував обов'язки віце-ректора, а 1974–1994 рр. – ректора Української папської колегії св. Йосафата в Римі. У 1965–1994 рр. – постійний співпрацівник Ватиканського радіо¹ (див. додаток Б).

У жовтні 1994 р. Софрон Мудрий виїхав до України (м. Івано-Франківська), де був призначений ректором Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту, а 6 листопада 1995 р. – протосинкелом Івано-Франківської єпархії. 2 березня 1996 р. отримав призначення на єпископа-коад'ютора Івано-Франківської єпархії, а 12 травня 1996 р. відбулася єпископська хіротонія в катедральному соборі св. Воскресіння м. Івано-Франківська. Головним святителем був секретар Конгрегації Східних Церков архієпископ Мирослав Марусин, а співсвятителями – митрополит Філадельфійський Стефан Сулик і єпископ Івано-Франківський Софрон Дмитерко, ЧСВВ² (див. додаток В).

¹ Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статті та промови / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 13.

² Там само. – С. 15.

За рішенням Синоду УГКЦ та згодою святішого Отця Іоанна Павла II, у Катедральному соборі Івано-Франківська 22 грудня 1997 р. відбулася інтронізація нового єпископа-ординарія Софрона Мудрого, ЧСВВ (див. додаток А).

За час правління Івано-Франківською єпархією владика С. Мудрий працював над її розбудовою, зокрема суттєво покращив роботу Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту (тепер – Теологічна академія), вивів його до рівня найкращих духовних навчальних закладів країни, добився повернення будинку під консисторію, розбудував єпископську резиденцію тощо. Всього за час понтифікату рукоположив понад 130 священників. Преосвященний владика написав багато праць, опублікував українською мовою понад 150 релігійних аудіокасет, грамплатівок, відеофільмів³.

Єпископ Софрон Мудрий відомий не лише богословським даром, але й як талановитий вчений, автор багатьох праць, які можна класифікувати на богословсько-проповідничі, церковно-історичні та юридичні. До написання наукових публікацій його спонукала робота під час транслявання радіопередач Ватиканського радіо до України та професорсько-викладацькі обов'язки⁴.

Працюючи від 1965 р. в українській секції Ватиканського радіо, Софрон Мудрий відповідав за трансляцію богослужінь в Україну, використовуючи при цьому спів студентів-богословів отців Василян Української папської колегії ім. св. Йосафата, студентів Малої семінарії, сестер служебниць, Василянок та сестер св. Анни. Оскільки бажанням слухачів була трансляція не тільки Божественної Літургії, а й інших Богослужб (акафістів, вечірень, молебнів до Христа та Богородиці), С. Мудрий прийняв рішення про випуск наприкінці 1970-х рр. відповідного змісту платівок та фонокасет, що триває й досі. Найбільше грамплатівок записано з парафіяльним хором св. Варвари у Відні під керівництвом відомого композитора і диригента Андрія Гнатишина. Це – Свята літургія, вечірня, частина недільної утрени, молебні, а також десяток грамплатівок релігійних пісень⁵.

Згодом під опікою Софрона Мудрого на 24-х фонокасетах було випущено весь Новий Заповіт, окремо вибрані книги Старого Заповіту, а до відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України – Псалми на 8-ми касетах, вибрані твори Т. Шевченка, на 14 касетах – класична українська проза. Всі записи, а їх було 18 серій у 140 касетах, перевезені з Риму українськими паломниками в різні країни світу. Цю подвижницьку працю єпископ продовжив і в Україні.

Софрон Мудрий також підтримував нотодрукування: за його підтримки опубліковано окремі хорові твори А. Гнатишина, збірку українських народних пісень під упорядкуванням семінариста П. Федорана та інші, де він є автором передмов. Великою заслугою єпископа є розвиток української музичної культури в діаспорі, що

³ Горбань Р. Івано-Франківська Теологічна Академія УГКЦ: Традиції та становлення / Р. Горбань. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 32.

⁴ Івасів Р. Софрон Мудрий – епоха в історії церкви / Р. Івасів // Галичина. – 2013. – 5 груд. (№ 183–184). – С. 5.

⁵ Карась Г. Роль єпископа Софрона Мудрого у збереженні музичної культури українців у діаспорі / Г. Карась // Україна–Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи : матеріали Міжнародної наукової конференції. – Галич, 26–28 травня 2011. – С. 433.

проявилось в роботі педагога-наставника для молодого духовництва й організатора культурницьких процесів. Будучи непересічною особистістю, добрим організатором і чітко розуміючи роль музичного мистецтва, він використовував його в літургійних відправах та позалітургійних заходах⁶ (див. додаток Г).

Добре налагоджені контакти з провідними діячами музичної культури діаспори забезпечували проведення цих заходів на високому мистецькому рівні. Софрон Мудрий підтримував мистецькі колективи, продукував нотну літературу та звукозаписи, забезпечував трансляцію найкращих зразків по радіо та в телефірах країн світу. Першою працею була збірка проповідей «Недільна Благість»⁷ – радіо-проповіді на кожну неділю літургійного року, друкована у видавництві оо. Василян 1970 р. в Римі. Згодом вийшла збірка проповідей «Заповіді Божі та церковні»⁸, видані о. Василянами в Римі 1976 р.

Владиці Софронові Мудрому, котрий разом із його заслуженим попередником Кир Софроном Дмитерком та помічником Кир Іринеем Біликом узявся до введення єпархіального життя в здорове річище канонічного права, було нелегко. Але допомогли багаторічний досвід практичного душпастирського та богословського спеціалізація.

Будучи священником, о. Софрон Мудрий подбав про публікацію українського перекладу «Кодексу канонів Східних Церков»⁹, виданого в Римі 1991 р., коли ж 1993 р. «Кодекс канонів» з'явився друком на Україні, доклав великих зусиль для його поширення. Завдяки старанням єпископа в Україні перекладено «Аналітичний покажчик Кодексу канонів Східних Церков» І. Жукевича. А в Івано-Франківську, починаючи з 1995 р., з'явився окремими випусками «Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков»¹⁰ за його редакцією. Для коментарів канонів ним також видавався богословсько-правовий трактат «Подружжя і церковне право»¹¹. Названі праці дають глибоке теоретичне підґрунтя і створюють належні передумови для правно-канонічного облаштування єпархіального життя.

Одним із перших узагальнюючих досліджень історії Церкви нашої країни став підручник для семінаристів о. С. Мудрого «Нарис історії Церкви в Україні»¹², де було використано широке коло джерел і спеціальної літератури, вдало подана хронологічно-проблемна періодизація багатовікового літопису українських церков. Прикінцеві фрази нарису варті нагадування: «Церква Христова не боїться своєї історії і не соромиться її ні перед своїми визнавцями, ні перед своїми ворогами [...] В минулому знайдемо

⁶ Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статті та промови / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 115.

⁷ Його ж. Недільна благість. Проповіді на неділю і свята літургійного року / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічна Академія, 2006. – 370 с.

⁸ Його ж. Заповіді Божі та церковні / С. Мудрий. – Рим : Вид-во о. Василян, 1976 – 25 с.

⁹ Його ж. Кодекс канонів Східних Церков / С. Мудрий. – Рим : Вид-во о. Василян, 1991. – 845 с.

¹⁰ Його ж. Короткий коментар Кодексу канонів Східних Церков / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічна Академія, 2002. – 581 с.

¹¹ Його ж. Подружжя і церковне право / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський теологічно-катехитичний духовний інститут, 1999. – 91 с.

¹² Його ж. Нарис історії церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічно-катехитичний духовний інститут, 2000. – 527 с.

світло, яке роз'яснить нам багато з того, що діється в сучасності та розкриє й утвердить надію на майбутнє»¹³ (див. додаток Ж).

Надію на майбутнє утверджував владика безпосередньо, коли дбав про духовні покликання. Тривалий досвід організації навчання в Колегії святого Йосафата в Римі вповні реалізувався при впорядкуванні навчального процесу в Івано-Франківському теологічно-катехитичному духовному інституті – одній із найфундаментальніших духовних шкіл України. Дбаючи про подолання фатальної відірваності українського богослов'я від модерної західної теології, владика Софрон Мудрий як ректор інституту і голова комісії формації священників собору УГКЦ налагодив видання українських перекладів «Словника біблійного богослов'я»¹⁴ і «Короткого теологічного словника», залучив до викладання зарубіжних богословів. Інтенсивно працює Інститут над виданням підручників для семінаристів.

Наголошуючи на необхідності формування особистості священника, починаючи з дитячих років, та всі елементи виховання, владика активно обговорював цю проблему на Патріаршому соборі УГКЦ в жовтні 1996 р. З цією метою він видав чи не перший в Україні методичний посібник для викладача релігії – «Катехитика»¹⁵.

Беручи до уваги потребу богословської літератури, широко відомої на Заході, владика ґрунтовно займався перекладом іноземної теологічних праць. Зокрема подавав студентам богослов'я і духовенству чудовий «Біблійний богословський словник» українською мовою, який вийшов у Римі 1996 р. Це фундаментальна праця, у написанні якої взяли участь понад 60 кращих біблеїстів Католицької церкви, видана за редакцією о. Дефюра французькою мовою. Вдалося владичі залучити до цієї праці відповідних перекладачів. Книгу обмеженим накладом 2000 примірників видано у видавництві «Місіонер» оо. Василіян у Жовкві 1996 р.

Інший, дуже цінний «Короткий теологічний словник»¹⁶ відомого німецького богослова о. Ранера, старанням Софрона Мудрого перекладено українською і видано для потреб студентів богослов'я у Львові 1996 р.

Також зусиллям владичі 1997 р. було опубліковано «Короткий теологічний словник» о. Колена і Феруці та професорів Папського Східного інституту, який є цінним насамперед для навчання студентів богослов'я. Також єпископ видав у Римі збірку лекцій «Проповідництво і катехитика»¹⁷ (гомілетичний довідник).

З нагоди відзначення 400-ліття Берестейської унії 1996 р. владика Софрон долучився до публікації збірки портретів усіх митрополитів Української католицької церкви з їх життєписами українською та англійською мовами. У праці подано біограми всіх, починаючи від митрополита Ісидора – до кардинала і митрополита Любачівського включно, виконані графіком В. Лопатою з Києва. У додатку до портретів під назвою

¹³ Його ж. Нарис історії церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічно-катехитичний духовний інститут, 2000. – С. 383.

¹⁴ Його ж. Словник Біблійного Богослов'я / С. Мудрий. – Львів : Місіонер, 1996. – 934 с.

¹⁵ Його ж. Катехитика: методичні вказівки до курсу «Основи християнської моралі» / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Українська греко-католицька церква Івано-Франківська єпархія, 1996. – 78 с.

¹⁶ Його ж. Короткий теологічний словник / С. Мудрий. – Львів, 1996. – 664 с.

¹⁷ Його ж. Проповідництво і катехитика: конспект лекцій / С. Мудрий. – Рим : Українська Папська коллегія св. Йосафата, 1993. – 174 с.

«Господь – сила народу свого»¹⁸ вміщено цінну збірку художніх картин згаданого митця, які охоплюють найсимволічніші події історії України.

У 2013 р. у видавництві «Місіонер» оо. Василіян вийшла друком наукова робота «Перехід на інший обряд (з візантійсько-українського на латинський)»¹⁹, перекладена з латинської о. І. Козовиком. Книга, яку написав владика Софрон Мудрий, ЧСВВ, присвячена розгляду історичного питання зміни обряду, актуального в Католицькій церкві України та Білорусі. Дослідження охоплює «період від часів першої унії Руської Церкви з Апостольським Престолом аж до прийняття нових норм у цій справі Конгрегацією Східних церков». Автор розкрив загальне поняття обряду, його різновиди та особливості, прослідкував заборону зміни обряду на основі папських документів, проаналізував об'єднання Руської (сьогодні – української) церкви з Католицькою через унії короля Данила, Флорентійську та Берестейську і спроби латинізації русинів, заборонені Апостольським Престолом. Також у книзі проілюстровано «Угоду» (Concordia) глав Руської й Латинської церков у Львівській провінції з додатком короткого коментаря про її партикулярне законодавство з урахуванням зміни обряду. Автор висвітлив перехід з руського обряду на латинський для українців діаспори, подав законодавчі документи, що засвідчували вказаний процес, а також відзначив канонічні причини й описав форму зміни обряду (див. додаток Е).

Чималим здобутком Софрона Мудрого має підготовлений матеріал викладання джерел канонічного права східних Церков, який охоплює історію розвитку церковних інститутів, вчення про публічне право Церкви щодо держави та конкордати. Всі ці матеріали у скриптах італійською мовою частково вже перекладені українською і видруковані, а решта готуються до перекладу. В Україні опубліковано вже коментар до канонів – головні титули про ієрархію, духовенство, подружжя, провини і церковні кари. Книга видана в Івано-Франківській теологічній академії 2000 р.

Окремої уваги заслуговує наукова робота «Публічне право церкви і конкордати»²⁰, у якій схематично і детально пояснюється історія, походження та розвиток церковного публічного права, а також аналізуються норми регулювання стосунків між Церквою (див. додаток Є).

Напринкці свого пастирського служіння владика зайнявся виданням десяти-томної праці «Богочоловік – життя Христа»²¹ італійської візіонерки, яка описала життя Ісуса. Це надзвичайно цінний твір, перекладений двадцятьма шістьма мовами світу, з детальним описом життя Спасителя під Його диктант хворій напівпаралізованій дівчині Марії Вальторті.

З Божою допомогою Софрон Мудрий мав можливість також спонсорувати деякі праці відомих науковців, а саме професора Дмитра Степовика «Іконологія й іконо-

¹⁸ Його ж. Господь – сила народу свого / С. Мудрий. – Львів : Місіонер, 1996. – 236 с.

¹⁹ Його ж. Перехід на інший обряд (з візантійсько-українського на латинський) / С. Мудрий. – Жовква : Місіонер, 2013. – 228 с.

²⁰ Його ж. Публічне право церкви і конкордати / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічна Академія, 2002. – 150 с.

²¹ Його ж. Богочоловік – життя Христа / С. Мудрий. – Львів : Нова Зоря, 2001. – 254 с.

графія», видану 2003 р. у видавництві «Нова Зоря», книгу-підручник о. професора Ігоря Козовика «Історія філософії», «Католицька Церква і протестантизм»²².

Чималий науково-душпастирський поштовх дав молодим священикам скромний твір автора «Сповідь – джерело ласк»²³, виданий Івано-Франківською теологічною академією 1999 р., втретє перевиданий 2005 р. Цінним набутком кожної богословської бібліотеки стала й книга «Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови». Вперше вона повною мірою перекладена українською і опублікована з паралельно викладеним текстом оригіналу латинською. Іншою цінною працею вважається «Духовне життя для кліру і мирян» – своєрідна богословсько-аскетична енциклопедія за редакцією доктора І. Горошка, видана 2008 р.

Тривалий час владика Софрон займався викладацькою діяльністю. Його основним завданням було виховати з гордих, самолюбивих, самовпевнених юнаків покірних, терпеливих, повних віри, духа, любові до Господа та виростити слуг Божих. Єдиним засобом, через який він міг це зробити, було слово, проста, як Христова притча, сповнена глибокою наукою бесіда. Такими й сьогодні постають перед нами його «Духовні бесіди».

Проповіді єпископа постали з реколекцій перед священиками як діаспори, так і України. Однак, як підкреслює сам владика, вони адресовані, насамперед, мирянам з двох причин: перша – «щоб сила Божа була у вас. Перша книга на прикладі життя та діяльності апостолів Христа, на прикладі їхньої відданості і зречення, мужності та падіння, гордості, упередженості, покори та терпіння показує нам лабораторію, в якій Господь творить святих, відкриває анатомію Божого апостольського поклику, коли з розгублених рибалок та митників за лічені роки й місяці зросли велетні духа й продовжувачі діл свого Божественного Учителя»²⁴.

Друга книга «Духовних бесід»²⁵ відкриває нам, ким є Бог і Христос; пояснює, чому наслідування Христа – важливий обов’язок людини. Третя книга «Духовних бесід» відкриває перед чеснот людини – справедливість, мужність, стриманість, розум, пильність, вдячність (див. додаток Д).

Усі три праці пройняті однією ідеєю: Бог є Любов. Найцінніший скарб, найбільше добро на світі – любов. «Любов – це те, чого нинішній світ найбільше потребує, а чого найменше має. Сьогодні переживаємо не кризу віри, а кризу любові, котра розбила сімейне життя, посіяла безвір’я серед людства, спустошує церкви та монастирі [...] Пам’ятаймо, що єдино в шляхетній любові до Христа й ближніх наших є те, чого нам треба до повноти нашого щастя. Любов – наше найвище і найбільше добро. Але любов до Бога й ближніх – це дар, дар найбільший і найцінніший. Бог його дарує тим, хто цього дару просить. Дару любові навіть Ісус Христос вимолював для Своїх Апостолів. Тож коли хочемо мати правдиву любов, молімося, багато молімося!»²⁶.

²² Сорок років на Христовій ниві // Нова Зоря. – 1999. – 5 січ. – С. 5.

²³ Мудрий С. Сповідь: Джерело ласки / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський теологічно-катехитичний духовний інститут, 1999. – 392 с.

²⁴ Його ж. Духовні бесіди / С. Мудрий. – Жовква : Місіонер, 2011. – 168 с.

²⁵ Його ж. Духовні бесіди / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : Теологічна Академія, 2002. – 123 с.

²⁶ Там само. – С. 55.

На високому рівні справедливо оцінив духовний і національний вклад Софрона Мудрого професор Д. Степовик: «Бог дарував йому мудрість не тільки в його прізвищі, але і в кожній справі, до якої спрямовувалася його увага або торкалася його рука. Більше того, він дав йому щастя – після такої довгої відсутності повернутися у рідний край у сані єпископа, очолити чільну єпархію Прикарпаття, розбудувати Івано-Франківський духовний інститут, вивести його в число кращих Духовних закладів України, розбудувати сяючу новизною єпископську резиденцію і зробити чимало інших справ, кожна з яких викликає подив і захоплення»²⁷.

2 червня 2005 р. папа римський Бенедикт XVI прийняв зречення з уряду за віком єпископа Івано-Франківського владики Софрона Мудрого. Його наступником на престолі Івано-Франківської єпархії УГКЦ став владика Володимир Війтишин. Помер Софрон Мудрий 31 жовтня 2014 р. в Івано-Франківську. Похований у крипті Архикатедрального собору Воскресіння Христового.

Отже, можна сказати, що наукові публікації владики сьогодні становлять неабияку цінність. Багатство робіт єпископа свідчить про його постійну увагу до вивчення релігійних постулатів в Україні та за її межами. Водночас вимагає додаткових студій його науково-богословська і пастирська діяльність, яка яскраво відображена у творчому доробку та вказує на вагомий внесок Софрона Мудрого у вивчення історії Церкви.

The article presents the scientific, theological and pastoral activities of bishop Sofron Mydryy. The author had analyzed his works, which are the important source the study of bishops activity and Church history.

Key words: *Sofron Mydryy, lord, Church, religion, sermon.*

Додаток А Хіротонія Софрона Мудрого

²⁷ Степовик Л. Мудрість – як Божий дар / Л. Степовик // Укр. слово. – 1998. – 26 листоп.

Додаток В
Єпископський герб

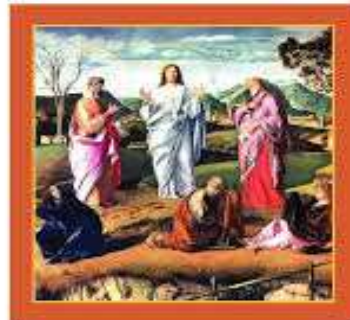
Додаток Б
Софрон Мудрий на аудієнції в
Папи Іоанна Павла II

Додаток Г
Зустріч українців діаспори в Римі

Додаток Д

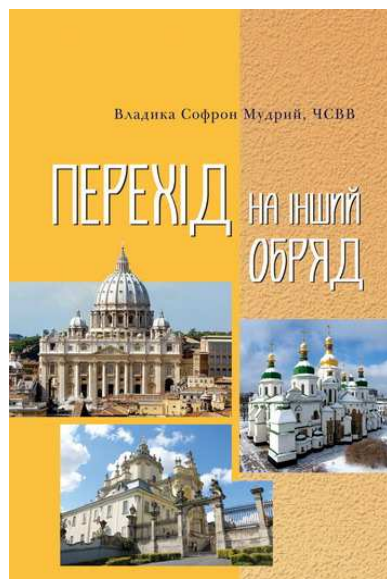

Владика Софрон Мудрий, ЧСВВ

**ДУХОВНІ
БЕСІДИ**

Книга друга

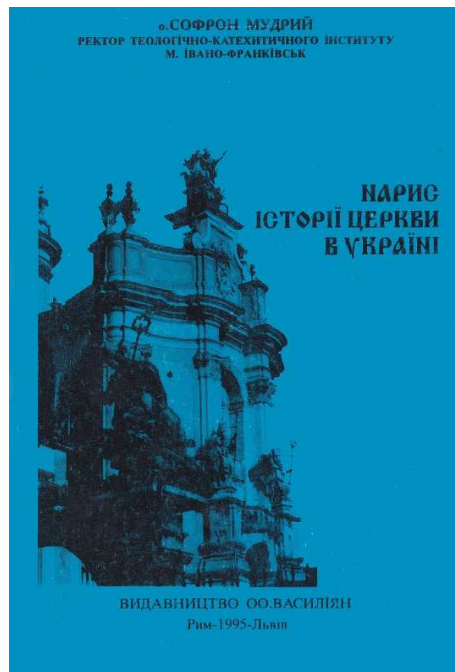
Додаток Е

Додаток Є

Додаток Ж

Остан Кардаш (Івано-Франківськ)

УДК 94(363+363.2+364)«04/05»
ББК 63.3

КЕЛЬТО-ГЕРМАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СВІТАНКУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті висвітлено кельто-германські відносини періоду кризи Західної Римської імперії в континентальній Європі й острівній Британії крізь призму Великого переселення народів та завоювання англосаксами Британських островів. Шляхом аналізу історичних подій автор досліджує вплив міграцій германських племен на політичний і культурний розвиток кельтських народів раннього Середньовіччя. Велику увагу приділено військовим, етнополітичним, лінгвістичним і культурним аспектам у сфері кельто-германських відносин доби раннього Середньовіччя.

Ключові слова: *Західна Римська імперія, германці, галли, кельти, готи, франки, бритти, пікти, англи, сакси, юти, Бретань, англосаксонські королівства.*

За словами істориків, процес розпаду Римської імперії та кельтської Галлії можна було цілком записати в актив варварам. Традиційні пояснення навперейми вихваляють їхні справи і вчинки, починаючи від «великого вторгнення Радагеза» (406 р.) до облаштування у Галлії вестготів (412 р.) і бургундів (443 р.). Кордон визначився ще чіткіше завдяки перемозі римлян та їхніх союзників «варварів» у вирішальній битві на Каталонських полях (451 р.), здобутій над Атіллою та прибулими з Азії номадами, які витіснили, змушуючи втікати від них на захід, *gentes* Центральної Європи і сучасної Німеччини¹. Та чи були такі нашествия вирішальними?

Немає жодних підстав гадати, ніби кельти, германці, слов'яни та інші племена не жили бодай почасти на одній території, а то й не змішувалися між собою. На переконання Нормана Дейвіса, «[...] уявлення про виняткові національні батьківщини – суто сучасна вигадка». Обставини великого історичного міграційного процесу були такі, що з погляду Римської імперії його названо «наступом варварів», а з суто місцевого, західноєвропейського (галльського або кельтського) його часто звужують до «германської навали»². Цей процес охопив більшу частину «європейського півострова», Схід, Захід, включаючи, зокрема, Британію.

Антропологічний аналіз показує, що в тодішніх народотворчих процесах брали участь три головні типи людей: кельтське населення імперії, осілі жителі міст та сільських вілл, варварські племена і кочовики³.

¹ Бродель Ф. Ідентичність Франції. Люди і речі / Ф. Бродель. – К. : Вид-во Жупанського, 2014. – Кн. 2. – С. 89.

² Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К. : Основи, 2012. – С. 235.

³ Там само. – С. 236.

За імперської доби кельти становили основний демографічний фонд кельтіберів Іспанії, галлоримлян Галлії, римобриттів Британії. Згодом, переможені в багатьох регіонах новим напливом германських племен, вони зберегли постійні осередки на далекому північному заході – в кельтському поясі Британії Ірландії, Західній Шотландії, Уельсі й Корнуоллі. В IV ст. н. е. під тиском англосаксів кельтські мігранти з Корнуолу перебралися у Фіністер, створивши таким чином Бретань⁴.

До західногерманської групи північноморських германців належали англійці, сакси, юти, фризи, франки⁵. На заході германці змішувалися з кельтами, тож такі племена, як кимври і тевтони, класифікували по-різному: як кельтів, германців або германізованих кельтів⁶. До східних германців, зосереджених на схід від Ельби, належали шваби, лангобарди, бургунди, вандалі, алани і, зокрема, готи, чиєю прабатьківщиною вважається Скандинавія⁷. Великою мірою саме останні спричинилися до тисняви на шляху руху племен на північній рівнині й стали головними учасниками кризи в Західній Європі.

Проте не лише етнічними контактами і поступовими міграціями визначалися відносини германців з галлами. Першими провісниками майбутньої кризи Імперії й загострення відносин германців з осілим кельтським населенням її території стали гунни. В 375 р. вони завдали швидкої поразки готам на Дніпрі, після чого ті тікали й шукали притулку на південному березі Дунаю. У наступні десятиріччя Італія і Галлія, а також народи Балканського півострова зазнали лиха від набігів номадів. Через гунське спустошення римський уряд втратив контроль над західними провінціями, і низка германських варварських королівств, наступників Західної Римської імперії, виникла в Італії, Галлії, Іспанії, Британії та Північній Африці. Подібно до інших варварів – завойовників цивілізованих земель, германці прагнули зберегти свою звичну племінну організацію, водночас наслідуючи багате, легке і вишукане життя вищих станів Риму. Отже, родові вожді, які захопили маєтки, перебрали роль римських вельмож і благодійників перед галлами та місцевими землевласниками, водночас підтримуючи образ звитяжних воїнів перед своїми вояками⁸. Ф. Бродель наголошує на тому, що «[...] франкська аристократія приєдналася до лав (вужчих ніж її) місцевої галло-римської аристократії, яка збереглася, бо «була колабораціоністською» і оскільки знайшла прихисток у вищих осіб церкви». Важливий той факт, що саме франкська аристократія зміцнилася, утвердила соціальну ієрархію, яка попри всі виклики, існуватиме впродовж тривалого часу⁹. Однак ще жива Галлія жажливо потерпала від численних набігів варварів.

Згідно з твердженням Яна Мориса, щодо населення Імперії відбувалося досить специфічне холодне протистояння. Готи не були кочівниками на кшталт гунів, що займалися грабунком і потім тікали в степ; втім, не були й імперіалістами типу персів,

⁴ Там само. – С. 239.

⁵ Брокгауз Ф. Історія Німеччини у світлинах / Ф. Брокгауз. – К. : Юніверс, 2010. – С. 10.

⁶ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 241.

⁷ Брокгауз Ф. Назв. праця. – С. 10.

⁸ Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / В. Мак-Ніл. – К. : Ніка-Центр, 2011. – С. 470.

⁹ Бродель Ф. Назв. праця. – С. 92.

які анексували східні провінції. Вони хотіли мати власний анклав у Імперії¹⁰. Але такі гібридні держави були перехідними, і жодна з них не протрималася досить довго. За словами В. Мак-Ніла, «[...] прагнення племінних вождів зберегти податки та інші можливості, що їх давала римська державність, і при цьому не втратити своїх традиційних племінних привілеїв у межах германського співтовариства були явно несумісними»¹¹. До того ж, за браком облогових машин, готи не могли брати міста приступом, а за браком адміністрації не мали змоги належно керувати¹². Відтак, потребували співробітництва з римлянами, а також з кельтським населенням.

Однак усі їхні дипломатичні відносини нівелювалися, коли напередодні 406 р. Рим остаточно втратив контроль над ситуацією, а тисячі германців перейшли замерзлий Рейн. Лінія оборонних веж, збудованих уздовж південного узбережжя, була не надто надійним захистом від германських племен, які на той час сіяли страх і спустошення в Галлії¹³. Вандали, алани, а з ними й кельтські племена лугів прокотилися через Галлію та Іспанію. Вестготи зупинилися в Нарбонні, тоді як бургундці попрямували до Ельзасу¹⁴. Війська, щоб їх зупинити, вже не було. Один з найбагатших і найзнатніших мешканців поет Сидоній описав ці події, розповідаючи якого приниження він зазнав від варварів, що напали на його маєток у Галлії: «Як просити пісні до Венери, коли я застряг посередині довговолосого натовпу, мушу слухати германську мову і з незворушним виразом обличчя хвалити пісні свинського бургундця, що змашує волосся засмердлим маслом? [...]» Інший самовидець описував усе безпосередньо: «Уся Галлія повна диму від єдиного поховального вогнища»¹⁵.

У Британії військо повстало, дбаючи про власну безпеку, 407 р. до нього приєдналися рештки рейнських армій. Не вірячи обіцянкам влади на материку, римські воїни в Британії проголосили Марка (*Marcus*), одного з воїнів, імператором, а після якогось внутрішнього конфлікту підступно вбили¹⁶.

Восени 410 р. в Римі відбувалися події, яких тут не бачили вже 800 років, тобто з часу захоплення міста кельтами – три дні поспіль його грабували вестготи¹⁷. Римське прикордоння стало місцем оселення варварів, які потім отримували від Імперії плату за захист від інших варварів¹⁸.

Події в Римі 410 р., за словами Алекса Вульфа, істотно вплинули на розвиток ранньосередньовічної кельтської культури. Після закінчення римського правління латенське мистецтво відродилось, але, зазнавши сильного впливу пізньоримського й англосаксонського художніх стилів. Хоча до цього часу римляни заволоділи більшою частиною Британії, їм так і не вдалося підкорити її північну й західну країни – Корнуолл, Уельс і Шотландію, – де зберігалися стійкі кельтські традиції, а місцеве населення

¹⁰ Морис Я. Чому Захід панує натеper. Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього / Я. Морис. – К. : Кліо, 2014. – С. 319.

¹¹ Мак-Ніл В. Назв. праця. – С. 470.

¹² Морис Я. Назв. праця. – С. 319.

¹³ О Гогейн Д. Історія кельтів / Д. О Гогейн. – К. : Вид-во Жупанського, 2011. – С. 181.

¹⁴ Winter H. E. History of the Celts / H. E. Winter. – Sussex, 2004. – P. 65.

¹⁵ Морис Я. Назв. праця. – С. 319–320.

¹⁶ О Гогейн Д. Назв. праця. – С. 181.

¹⁷ Там само. – С. 182.

¹⁸ Морис Я. Назв. праця. – С. 320.

продовжувало розмовляти кельтськими мовами. Римляни не досягли Ірландії, і протягом римського правління ірландських кельтів практично ніхто не турбував¹⁹.

Логічним, відтак, виглядає запитання про кельтський генотип середньовічної Франції, де проживали нащадки колишніх галлів, які, змінивши свою мову на латину, прийняли найменування країни від франків. Чи, можливо, вторгнення германців, зокрема франків, привело до прийняття мови романізованих галлів, але згубило більшість із них? Чи є кельтською країною Англія і чи дійсно англосакси прибули сюди з величною армією, вирізавши й витіснивши місцевих римлян, бриттів і римо-бриттів, чи в іншому випадку прийшли як аристократичні завойовники, освоюючи, як повелителі, ці землі, заселені кельтами, що швидко навчилися розмовляти англосаксонськими діалектами? І чи бритти, які переселилися до Бретані, на північному заході сучасної Франції, на час падіння Римської імперії застали країну спустошеною і зруйнованою, повною римлян, а може заселеною галлами?

Конфлікт між інтерпретацією цих подій впливає з етнічного визначення галлів, їх самоідентифікації, пов'язаної із завоюванням, рухом населення, міграціями і знищенням цілих громад²⁰. Довга плутанина в назвах германського племені *Cimmri*, яке одним з перших вторглося до Римської імперії, та валлійського *Cymry*, виглядає правдоподібною аналогією, як і псевдоісторична асиміляція шотландців (*Scots, Scoti*) у скіфів класичного грецького висвітлення, за Бедою Високоповажним²¹. Але сьогодні вважається некоректно стверджувати, що, для прикладу, франки або готи були дійсно кельтами в будь-якому сучасному сенсі²².

Етнонім «франки» (*Frank*), від германського племені, що дало назву сучасній Франції, не є відкритим для етимологічного аналізу. Франкське політичне панування в ранньосередньовічній Франції, однак, приводить до прикметника *franc* (фр.) і *frank* (англ.), узагальненого в значенні «відкритий, вільний від примусу», вільний, тобто протилежний поневоленому. Назва «галли» (*Gael*) (з еквівалентом *Goidel* і *Goidelic*) сьогодні використовується щодо шотландців та ірландців. Багато етимологій було запропоновано для цього, часто пов'язаних зі спірними питаннями руху населення чи політичного домінування різних *gentes*. Але до кінця VI ст. кельтська мова Галлії, схоже, зникла повсюдно, хоч інколи натрапляємо на твердження, ніби невеликі гірські громади в північно-західних Альпах говорили нею аж до IX ст. або й пізніше. Значно легше продемонструвати інші сторони цього питання, скажімо, вплив кельтської мови на вимову галльського діалекту латинської мови, що виник у Франції. Мови, що в різних частинах Європи замінили кельтську, ввібрали небагато кельтських слів, проте впадає у вічі велика кількість топонімів кельтського походження в Європі від сходу до заходу²³. Очевидно, те ж спостерігатимемо, розглядаючи перейняття франками чи іншими германськими племенами кельтської мови.

¹⁹ Вульф А. Краткая история мира. История человечества с древнейших времен до наших дней / А. Вульф. – М. : Астрель, 2008. – С. 153.

²⁰ Chapman M. The Celts. The Construction of a Myth / M. Chapman. – L., 1992. – P. 47.

²¹ Ibidem. – P. 49.

²² Ibidem. – P. 55.

²³ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 196.

У лінгвістичному аспекті кельто-германських відносин багато з ранніх слів і назв кельтських та германських народів на час римо-германського протистояння не є відкритими для етимологічного огляду через брак інформації. Існує постійна взаємодія між самоназвами та іноземними найменуваннями, і ми позбавлені змоги розглядати тонкощі цієї проблеми окресленого періоду²⁴.

Британія на цей час, практично, залишилася без імперських військ. Почастішали напади саксів, англів і ютів на південний схід острова. Германські народи, по суті, осіли на тамтешніх теренах, і римське правління в Британії поволи добігало кінця²⁵. Після виведення звідти римських легіонів збільшився тиск з боку германських племен на південному сході, а набіги піктів з півночі стали нестерпними. Історик Гілдас (*Gildas*) змальовує колоритну картину: «Страхітливі орди скоттів та піктів хвацько вистрибували з рибацьких човнів, якими вони припливали через море...гострі списи їхніх оголених ворогів не знали спочинку [...]». Через це бритти з різних земель, аби вижити, були змушені грабувати одне одного, і всю Британію охопив відчай²⁶.

Зіткнувшись із частими нападами піктів і потерпаючи від чуми, знатні люди Британії близько 428 р. скликали раду. Найпомітнішою особою на ній, схоже, був Вортігерн (*Vortigern*), король північного Уельсу, який поширив свій вплив на південь Британії аж до Кенту. За згоди лідера і, мабуть, під його керівництвом рада ухвалила дуже ризикований план²⁷. Для захисту від піктів бритти погодились на поселення саксів в Ессексі й Кенті й на прилеглих землях²⁸. Про події того часу розповідають джерела, різноманітні за жанрами і часом. Серед них найважливішими являються три – гнівне викриття падіння християнських традицій, описане кельтським монахом Гільдасом, «Про гибель і підкорення Британії» (близько 548 р.), хроніка Беди Високоповажного «Церковна історія англів» (VIII ст.) і світська «Англосаксонська хроніка», упорядкована на основі пасхальних таблиць попередніх століть, наприкінці IX ст.²⁹.

Кампанія проти піктів склалася успішно. Вортігерн зі своїми англосакськими найманцями розбив їхні сили в битві на північ від річки Гумбер (*Humber*), впродовж кількох років країна не знала наскоків, а торгівля розвивалася швидкими темпами³⁰.

Якийсь час сакси діяли, відповідно до угоди як федерати (*foederati*) й одночасно розбудовували своє військо. Але скоро вони почали скаржитися на нестачу продовольства і час від часу спустошувати сільські місцевості³¹. Чернець Гілдас, який писав століття потому, порівнював саксонців із «[...] вовками, яких пустили до кошари», бо невдовзі вони почали вимагати більшої плати за свої послуги, і, зрештою, знову вдалися до пограбувань: «Нічого більш руйнівного і згубного, – зазначав хроніст, – ніколи не траплялося в цьому королівстві. О, затьмарення і вбогість розуму і розуміння!»³². Невдовзі вони проникли далеко на захід аж до Суррею; їхні близькі союзники англи

²⁴ Chapman M. Op. cit. – P. 56–57.

²⁵ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 182.

²⁶ Там само. – С. 183.

²⁷ Там само. – С. 186.

²⁸ Winter H. E. Op. cit. – P. 65

²⁹ Мельникова Е. А. Меч и Лира / Е. Мельникова. – М. : Мысль, 1987. – С. 10.

³⁰ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 186.

³¹ Winter H. E. Op. cit. – P. 65.

³² Мельникова Е. А. Указ. соч. – С. 10.

захопили терени Саффолку (*Suffolk*) та Норфолку (*Norfolk*); а ще одне германське плем'я ютів заволодило островом Вайт (*Wight*) та частинами Гемпширського узбережжя (*Hampshire*). Нападники спустошували міста, вирізали цілі громади.

У 449 р. у Кенті висадилося нове військо саксів. Його очолювали брати Хенгіст (*Hengist*) і Хорса (*Horsa*), які володіли досвідом найманців у Британії. Ситуація настільки загострилася, що перетворилася на війну між бриттами й англосаксами³³. П'ять послідовних записів «Англосаксонської хроніки» 455–474 рр. розповідають про конфлікт між Хенгестом і Вортігерном: очевидно, германці почали діяти у власних інтересах, а не місцевої кельтської знаті³⁴. Вортігерн зумів згуртувати людей і 455 р. розбив ворога у битві, імовірно біля кентського Ейлсфорда (*Aylesford*), де загинув Хорса. Однак через два роки, а потім 465 і 467 рр. Хенгест і його син Еск (*Aesk*) завдали нищівних поразок бриттам, змусивши тих тікати на захід і північ³⁵. «Англосаксонська хроніка» розповіла про створення Хенгестом у Кенті власного королівства і про кампанії германців проти бриттів, «[...] які втікали від англів, як від вогню» (473 р.)³⁶.

Інший ватажок саксів Елле (*Aelle*) зійшов на берег Англії 477 р. і дуже швидко облаштувався в Суссексі, вирізавши римсько-британських захисників прибережної фортеці Андериди (*Anderida*) (тепер Певенсей, *Pevensy*).

Наступна група повідомлень «Англосаксонської хроніки» стосується 477–491 рр. – часу появи нових загонів германців, які прибували на острів із сім'ями, захоплюючи землі на південному сході, засновуючи там поселення, поступово витісняючи місцеве кельтське населення. Аж до середини VI ст. тривало масове переселення до Британії, однак уже не епізодичними набігами. Відбувалася масова колонізація південної і середньої Англії³⁷.

Так, частину Британії захопили англи і сакси, які й дали назву підкореній території: пізніше її іменуватимуть Англією. За бриттами залишилися лише землі на околицях острова. Вони утрималися на півночі сучасної Англії, створивши там королівство *Hen Ogledd*, що з кельтської означає «Стара Північ», а мова місцевого населення, яку називають кумбрійською, проіснувала приблизно до XII ст. Найобширнішою територією, на якій бритти залишилися повноправними господарями, був Уельс та Корнуол'³⁸.

Витісняючи бриттів на захід і північ, германці засновували власні поселення, інколи використовуючи залишки римських укріплень. До середини VI ст. вони зайняли всю південну і середню Англію до Гамбера на півночі, де все ж уціліла деяка частина кельтського населення³⁹.

Проте в сучасній західноєвропейській історіографії є сумніви щодо остаточного заселення англами, ютами і саксами Британських островів. Так, Н. Дейвіс зауважив: «[...] немає певності, що англи, сакси і юти – племена, які скінчили свою мандрівку в

³³ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 186.

³⁴ Мельникова Е. А. Указ. соч. – С. 10.

³⁵ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 186.

³⁶ Мельникова Е. А. Указ. соч. – С. 10.

³⁷ Там же. – С. 10–11.

³⁸ Мурадова А. Кельты анфас и в профиль / А. Мурадова. – М. : Ломоносовъ, 2010. – С. 124.

³⁹ Мельникова Е. А. Указ. соч. – С. 11.

Англії»⁴⁰. Очевидно, в заселенні Англії взяли участь і фризи, яке населяли південне узбережжя Північного моря, і, можливо, невелика кількість франків⁴¹.

Тим не менше, всі вони запливали в естуарій Гамбер і засновували громади, що згодом стали основою королівства Мерсії, яке швидко збільшувало свою територію. Сакси, під проводом Елли, спершу висадилися на південному узбережжі, заклавши королівства південних саксів (Сасекс). Решта – середні сакси (Мідлсекс) і східні сакси (Есекс) – рухались угору до долини Темзи. Так почалося довге завоювання і заселення східної Британії, яке завершилося виникненням Англії⁴².

Частина бриттів, змушених утікати, переселилася по інший бік Ла-Маншу, до Галлії на півострів Арморика, що тривало принаймні до VII ст. Бритти привезли сюди власну мову і нову релігію. Християнство на той час було поширеним у Галлії майже всюди, а самі переселенці прибули в зовсім негусто заселену галлоримлянами провінцію⁴³. Очевидно, кельти побачили глибокий слід недавнього перебування германських племен на цій території.

Але з часом вони освоїлися і подальше заселення західної частини півострова обійшлося без особливих конфліктів з малочисельним місцевим населенням. У східній частині було важче знайти вільні землі, тому бриттам довелося силою закріпитися там. З того часу Арморика почала називатись Малою Британією, що й пояснює виникнення бретонців і їхньої мови – єдиної острівної кельтської мови на континенті⁴⁴.

Осілі в Арморіці бритти невдовзі настільки впевнено почувалися, що почали домінувати на місцевому рівні й зібрали значні військові сили. Коли 468 р. вестготський король Еврик (*Euric*) рухався з Іспанії через південну Галлію, західний імператор Антемій (*Anthemius*) у відчаї просив допомоги бриттського короля Ріотам (*Riothamus*). Поява загонів того в центрі римської Галлії не сподобалася місцевим володарям, а один із них відправив Ріотаму листа зі скаргою на його воїнів, які, будучи, за його словами, «[...] галасливими, озброєними й недисциплінованими», закликали рабів здобувати собі волю. Існує велика ймовірність, що Ріотам (кельтською Ріготам (*Rigotamos*) означає «дуже королівський чоловік») і його воїни походили з півночі Бретані й під вітрилом пройшли вздовж атлантичного узбережжя до гирла Лаури. Проте його військо, мабуть, налічувало значно менше, ніж 12 тис. воїнів, про яких повідомляв Йордан (*Jordanes*) у VII ст. Воно зіткнулося і переважаючими силами вестготів на чолі з Евриком під Бург-де-Деолом (*Bourg-de-Deols*) ще до приєднання римлян. У запеклій січі Ріотам зазнав поразки, а його воїни сховалися серед мешканців Бургундії⁴⁵.

Незважаючи на те, що кельти втратили частину своїх земель, у королівствах, розташованих на території сучасного Уельсу, Корнуоллу і Бретані, не спостерігалось якогось різкого культурного занепаду, а наступні століття були для них аж ніяк не темними віками. Коли Галлія, Італія та інші багаті і процвітаючі колись провінції

⁴⁰ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 235.

⁴¹ Мельникова Е. А. Указ. соч. – С. 11–12.

⁴² Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 248–249.

⁴³ Мурадова А. Н. Указ. соч. – С. 124.

⁴⁴ Там же. – С. 124–125.

⁴⁵ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 187.

Західної Римської імперії втратили свій колишній престиж, жителі Великої і Малої Британії стали хранителями і продовжувачами традицій римської культури⁴⁶.

У Британії на той час Вортігерна, який, мабуть, загинув під час міжусобної боротьби бриттів, змінив Амбросій Авреліан (*Ambrosius Avrelianus*), особа римського походження і прихильник проримської партії. Очевидно, Амбросій вважався королем Арморики й міг бути уродженцем тієї області. Деякі вчені ототожнюють його з Ріотамом, який боровся проти вестготів. Якщо таке припущення правильне, то він повернувся з Бургундії до Британії і зайняв свою посаду близько 470 р. Саме йому вдалося переламати несприятливий хід подій. Під його керівництвом бритти здобули велику перемогу близько 485 р. поблизу Монт Бадоніка (*Mons Badonicus*), можливо, неподалік Бата (*Bath*). У битві загинули тисячі саксів, і на якийсь час ерозія корінної Британії припинилася. Можливо, навіть деякі групи саксів повернулися на материк, одержавши землю від короля франків Теодоріха (*Teuderich*)⁴⁷. Хоч бритти і перемогли в цій битві, але їхні міста обезлюдніли, чому посприяла й чума 549 р.⁴⁸.

Дискусійними виглядає занотований джерелами пізнішого походження Артур (*Arthur*) та його перемоги у 12-ти битвах. Ця особа, мабуть, була історичною й існувала насправді. Його романізоване ім'я з кельтської означало «ведмідь». Він, схоже, належав до північних бриттів, проводячи свої кампанії саме в північній частині острова. Імовірно загинув у міжусобній битві під Камланном (*Camlann*) близько 511 р.⁴⁹.

З другої половини V ст. і аж до остаточного заснування англосаксонських королівств уся Британія ще управлялася місцевими кельтськими володарями, а кельтська мова і традиції знову стали домінуючими на цих територіях⁵⁰. Та хоч англосаксонську експансію було призупинено місцевим відродженням, проте загальний успіх їхнього завоювання виглядав очевидним. На всіх південно-східних теренах від затоки Вош до острова Вайт панували англосакси, а такі провідники саксів, як Кедрик (*Cedric*) і Стуф (*Stuf*) воювали з бриттами щонайменше аж до заснування королівства Вессекс 519 р. Це значно збільшило тиск на них у всьому південно-західному краї, спричинивши різкий відтік населення з Девона й Корнуола до Бретані⁵¹.

Отже, кельто-германські відносини на час занепаду Західної Римської імперії в континентальній Європі визначалися двосторонньою дипломатією. Втім, після захоплення германцями восени 410 р. Риму останні поступово перебрали домінування в західній частині Європи, що з однієї сторони, пожвавило відродження латенського мистецтва римської Галлії, а з іншої – спричинило поступове витіснення кельтської мови до кінця VI ст. В острівній Британії дипломатичні відносини між місцевими бриттами та германськими племенами англів, саксів та ютів, спрямовані на захист від нападів піктів і скотів з півночі, привели до поселення на острові германських народів, які, розбудувавши власне військо на цих теренах, вдалися до грабежів і витіснення місцевого кельтського населення. Так розпочалося столітнє протистояння, наслідком

⁴⁶ Мурадова А. Указ. соч. – С. 125.

⁴⁷ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 188.

⁴⁸ Winter Н. Е. Op. cit. – Р. 65.

⁴⁹ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 188.

⁵⁰ Winter Н. Е. Op. cit. – Р. 65

⁵¹ О'Гогейн Д. Назв. праця. – С. 188.

якого стало переселення частини бриттів за Ла-Манш до півострова Арморика, заснування там кельтської Бретані та перехід до нового етапу створення англосаксонських королівств на тамтешніх теренах.

This article represents the character of the relationships between Celtic and German tribes during the crisis of the Western Roman Empire in continental Europe and the British Isles through the prism of the barbarian invasions and the process of conquest of the British Isles by Anglo-Saxons. By the way of analysis of historical events the author of the article explores the influence of German barbarians migrations on political and cultural development of Celtic folks in the early Middle Ages. Great attention is paid to the military, ethnopolitical, linguistic and cultural aspects in the sphere of Celtic-German relations at the dawn of the Middle Ages.

Keywords: *The Roman Empire, German, Gauls, Celts, Goths, Franks, Britons, Picts, Angles, Saxons, Jutes, Brittany, Anglo-Saxon kingdoms.*

Андрій Абрамов (Івано-Франківськ)

УДК 94(368):293.11
ББК 63.3(0)

ЖИТТЯ СКАНДИНАВІВ. БЕНКЕТИ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛІГІЙНО-СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Протягом усього життя вікінгів супроводжували урочисті святкові бенкети з нагоди різних дійств, які кардинально вплинули на їхню психологію земного існування. У статті автор намагається проаналізувати, як бенкети стали суттєвою частиною релігійних і суспільних відносин скандинавів і які впливали на формування їхнього світогляду.

Ключові слова: *бенкети, Вальхалла, напої, скальди, розповіді, подвиги, обітниця, суперечки, смерть.*

Скандинави любили побенкетувати й поспілкуватися з друзями, що головню проходило восени і взимку (коли м'ясо і пиво були найдоступнішими, а на фермі – найменше роботи)¹. Бенкетами й вечірками також святкували дні жертвоприношень богам. Це траплялося, зазвичай, після жнив, на початку зими, по приїзді з морських набігів, в найкоротші дні, наприкінці зими, в очікуванні близького літа тощо². Дійства могли тривати до двох тижнів³. Інколи в оточенні влаштувався бенкет «у складчину», тобто господарі садиб «склалися їжею та напоями й сходилися в призначений час попиту і повеселитися». «Для чоловіків – це веселощі, – говориться в одній сазі, – вони бенке-

¹ Симпсон Ж. Вікінги. Быт, религия, культура / Ж. Симпсон ; [пер. с англ. Н. Ю. Чехонадской]. – М. : ЗЛЮ Центрполиграф, 2005. – С. 204.

² Стрингольм А. М. Походы викингов / А. Стрингольм ; [пер. с нем. А. Шемякина; прид. и прим. К. Фриша; предисл., коммент. А. Хлевова]. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – С. 611.

³ Унгейт Ф. Вікінги / Ф. Унгейт, Е. Милард ; [пер. с англ. Е. В. Комисорова]. – М. : Росмен, 1998. – С. 27.

тують великим суспільством». Крім того, господарі садиб і знатні люди давали бенкети з нагоди об'їзду конунгом країни⁴. Обряд одруження також не міг обійтися без весільного застілля та гуляння (*brudveizla*). Бенкет був незабутнім, під час нього вимовлялися здравиці (*drekka minni* – «пити пам'ять»), поминали славних предків обох сімей⁵. Така ж ситуація пов'язана і з обрядом вступу в права спадкоємця померлого, що організовувався через багато місяців після самого похорону. Під час дійства відбувалося поминальне застілля, або *erfiveizla* (*erfi* – спадщина, *veizla* – бенкет), яким керував майбутній глава сім'ї. Запрошені пили на спомин про померлого (*drekka erfi*) і його предків, декламували складену з такої нагоди складену померлому поему (*erfidrapa*)⁶. Отже, бенкети в скандинавських народах були невід'ємною частиною їхнього життя. У їхньому змісті «читаються» релігійно-суспільні процеси. Проте лише багаті сім'ї й управителі могли дозволити велику розкіш і запросити багатьох людей.

Святкування проходило в бенкетному залі довжиною 18–19 м⁷. Лавки ставили біля стіни, укладалися подушками, а столи закладали вишуканим посудом і приборами, кубками для пива й інколи дерев'яними ложками (виделок не було)⁸. Поряд стояв маленький столик із чашею для вмивання рук перед їжею і після неї. Схожі чаші часто знаходять археологи, одна з них відома з поховання Хернинге біля Рандерса. Відтак вікінги хоч і не усвідомлено, але все ж бажали дотримуватися певного комфорту (очищення рук), початкової елементарної гігієни. Золоті або гарно оздоблені чаші підкреслювали статус господаря.

У могилах багатих людей знаходять й інші пивні чаші, оскільки тоді в Скандинавії їли руками і ножами, як утім, і всюди в Європі, а суп зазвичай пили за допомогою чаш і кубків⁹. У будинку сидіння покривали тканинами, а підлогу застиляли соломною або очеретом. Два почесні місця знаходилися в центрі кімнати один навпроти одного, по обидва боки вогнища і між чотирма найпишніше вирізьбленими так званими «тронними стовпами», які підтримували дах. Два почесні сидіння представляли собою прикрашені різьбою крісла, кожне з яких було достатньо широким, щоб на ньому могли сидіти дві особи. Перше призначалося для господаря і господині дому, інше – для найпочесніших гостей¹⁰.

Бенкети за своєю пишністю влаштовувалися багачами для найпочесніших гостей і спрямовувалися на налагодження тісних контактів між впливовою людиною та гостем задля досягнення певної мети. Та найбільше це простежувалося в бенкетах конунгів або ярлів. На таке застілля запрошували переважно чоловіків. Усі вони одягали найкращий одяг і залишали зброю біля порога, їжі й напоїв давали в надлишку. Але особливою відзнакою врочистості було, як уже згадувалося, оточення вождя, його найдовіреніші особи, яким надавалися великі почесті за відвагу й відданість. За їхніми

⁴ Будур Н. В. Повседневная жизнь викингов IX–XI века / Н. Будур – М. : Молодая гвардия, 2007. – С. 130.

⁵ Буайе Р. Средневековая Исландия / Р. Буайе. – М. : Вече, 2009. – С. 126–127.

⁶ Там же. – С. 130.

⁷ Ротзель Е. Мир викингов / Е. Ротзель – СПб. : Всемирное слово, 2001. – С. 92.

⁸ Флорентьева Л. Викинги. набегі з севера / Л. Флорентьева. – М. : ТЕРРА, 1996. – С. 37.

⁹ Ротзель Е. Указ. соч. – С. 91.

¹⁰ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 80.

золотими прикрасами можна було зрозуміти, хто найбільше наблизений до правителя, адже місце біля нього завжди виглядало бажаним¹¹.

Без напоїв і їжі не обходилося жодне зібрання вікінгів.

Напої є цінним атрибутом скандинавського столу, адже відображали певне соціальне становище і відтворювали релігійні принципи людей того часу. У всій північній Європі пили мед (*mjodr* – традиційний напій індоєвропейців, який готували з бджолиного меду¹²), головню поширений серед заможніших осіб¹³. Той, хто пив, прирівнювався до воїнів Одіна¹⁴. Пили вікінги й пиво двох сортів – «*ol*» (легке) і «*bjor*» (міцне)¹⁵, зварене із солодового ячменю і хмелю, яке користувалося пошаною всіх¹⁶. Але, порівняно з медом, воно не відіграло культового значення. Уживання пива нижчими верствами викликало зневагу вищої ієрархії, як занотовано у «*Сазі про Сверрїра*», де пиво і мед відтворюють певне соціальне становище людей і ставлення до господаря частувальника. «Магнус Конунг збирався провести Різдво в Бьоргюні. Дружина повинна бенкетувати у великій залі дружинної палати, а гості – в палаті Сунневи. Гості були незадоволені тим, що дружинники п'ють мед, а вони пиво. На п'ятий день Різдва, коли гості перепились, вони взяли зброю та й пішли до палати Конунга і хотіли зламати двері. Зрозумівши, що відбувається, Конунг кинувся до дверей, щоб зупинити їх. Але Бард Щит, його раб, випередивши вождя, вибіг у сїни й був одразу ж убитий. Після цього Конунг повернувся, і дружина зачинила за ним двері. Але гості зламали їх. Тоді кинулися до дверей ті, хто в той день стояв на сторожі, бо лише в них була зброя. Деякі брали камені і кидали їх у сїни. Коли містяни і робітники Магнуса Конунга зрозуміли, що відбувається, вони схопили зброю і пішли до дружинної палати. Тоді гості відступили. Але багато було поранених»¹⁷.

Також пили вино, яке вважалося дуже цінним¹⁸, тому кожен хотів похизуватися перед іншими, підкреслюючи успішність військових походів, кількість дружини тощо. Восени нормани незмінно відправлялися в країни, де ріс виноград. У 869 р. герцог Бретані уклав мирний договір з вікінгами на р. Луарі. За ним він зберігав право збирати виноград у землях Ліжу, але при цьому мав платити данину скандинавам у вигляді вина¹⁹. Хоча того було мало, але, як і мед, обожнювалося²⁰. Різновиди напоїв, а саме релігійний мед і рідкісне вино, загальнодоступне пиво й бідняцьке молоко відображали певну соціально-релігійну ієрархію скандинавів. Напої, зазвичай, тримали у великій загальній посудині, з якої їх наливали і підносили кубки (роги) жінки, господиня дому і

¹¹ Флорентьева Л. Указ. соч. – С. 37.

¹² Буайе Р. Указ. соч. – С. 178.

¹³ Шартран Р. Викинги. Мореплаватели, пираты и воины / Р. Шартран, К. Дюрам, М. Харрисон, И. Хит [предисл. М. Магнуссона; пер. с англ. А. Колина]. – М. : Эксмо, 2008. – С. 28.

¹⁴ Стурлусон С. Младшая Едда / [под ред. М. И. Стеблин-Каменского]. – СПб. : Наука, 2006. – С. 37.

¹⁵ Ласкавый Г. Викинги. Походы, открытия, культура / Г. Ласкавый. – Минск : МФЦП, 2004. – С. 61.

¹⁶ Шартран Р. Указ. соч. – С. 28.

¹⁷ Будур Н. В. Указ. соч. – С. 143.

¹⁸ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 78.

¹⁹ Будур Н. В. Указ. соч. – С. 133.

²⁰ Стурлусон С. Указ. соч. – С. 37.

її дочки, які також могли прислужувати гостям²¹, нагадуючи валькірій, які пригощають витязів у Вальхаллі²².

Ріг у житті вікінгів також посідав вагоме місце, перетворившись у релігійний атрибут, у який наливали «священні» напої, яким частували гостей, ушановували кожного гостя, щоб той осушив його й вимовив тост. Такий спосіб пиття у вікінгів називався *Hwirfin-gsdryckia*. Іноді подавали один ріг двом чоловікам або чоловікові й жінці (*Twimenran*). Коли в кожного гостя був свій ріг таке пиття йменували *Einmenning*. У похованнях вікінгів часто знаходять багатий ріг, як наприклад, екземпляр з кільцем, виявлений у Швеції. Такий ріг вважався дорогоцінним атрибутом господаря, під креслював авторитет того серед співмешканців, призначався для тостів, що супроводжувалися урочистими обітницями, оскільки клятви приносилися саме на священних кільцях²³.

Роги часто прикрашали рунічними написами, які, на думку вікінгів, мали охоронну силу й повинні були захищати дім від чарів і отрути. Такі магичні знаки називалися «рунами пива»²⁴. Ось як про це говориться в «Промовах Сігдріви»: «Руни пива пізнай, щоб обман тобі не був страшний! Нанеси їх на ріг – на руці накресли, руну Науд – на нігті. Ріг освяти, побоюйся підступності, цибулю кинь у воду, тоді знаю твердо, що зіллям чарівним тебе не напоють»²⁵.

На бенкеті вирішувалися найважливіші життєві події: укладалися договори, зав'язувалися дружні стосунки, спалахувала ворожнеча, планувалися майбутні шлюбні союзи²⁶.

Їжа на бенкетах була різноманітною, але переважало м'ясо. Подавали баранину, свинину, яловичину, оленину або курятину²⁷. М'ясо могли викладати свіже (варене, або смажене на рожні), в'ялене, солоне, печене або квашене. У той час було вже відомо про вплив кастрації худоби на якість м'яса. Подавалися також каша, молочні продукти, овочі, риба, хліб²⁸. Надмірної кількості хліба на бенкетах не було, адже Скандинавія за своїми кліматичними умовами (холодом і гористою місцевістю) не відповідала умовам вирощування пшениці. Підкреслював багатство господаря особливо рідкісний «білий» хліб, який споживали багатші гості. Більшість натомість харчувалася ячмінним, який доводилося їсти ще теплим, оскільки прісний хліб сильно тверднув у міру охолодження²⁹.

Страви приправляли сіллю і прянощами. Наприклад, в Усебергському похованні були виявлені ммин, перець і гірчиця³⁰, що відтворювало тісні торговельно-партнерські стосунки з арабськими країнами. Роль десерту виконували підсолоджені медом дикі

²¹ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 81, 205.

²² Стрингольм А. М. Указ. соч. – С. 612.

²³ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 205–206.

²⁴ Будур Н. В. Указ. соч. – С. 146.

²⁵ Беовульф, Старшая Эдда, Песнь о Нибелунгах / [под ред. С. Шлапоберскои]. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 285.

²⁶ Ротзель Е. Указ. соч. – С. 93–94.

²⁷ Шартран Р. Указ. соч. – С. 27.

²⁸ Ротзель Е. Указ. соч. – С. 93.

²⁹ Шартран Р. Указ. соч. – С. 27.

³⁰ Ротзель Е. Указ. соч. – С. 93.

яблука, лісові горіхи і ягоди³¹. Вікінги вели веселе життя за принципом «Мужність краща за відчай, веселість краща за бідкання – у будь-якому випадку»³², що пов'язувалося з релігійним церемоніалом веселоців воїнів у Вальхаллі. Тому й на бенкетах вони проводили час у розвагах, зокрема настільній грі тавлеї (*tafl*, слово походить від латинського *tabula*; існував також термін *hneftafl*, або *hnefatafl*) або шахмат (*skaktafl*), завезених у Скандинавію на початку X ст. із Близького Сходу³³. У Східній Європі, до прикладу, гра поширилися лише в XIII ст.

Існування і різноманітність різновидів ігор підтверджують археологічні дані. Кістяна фігурка, виявлена в Йорку, за формою дуже схожа на арабську шахову туру, але орнамент на ній засвідчує скандинавське виготовлення, що передувало норманському завоюванню. Знайдена в Баліндеррі неподалік від Лимерика дошка для гри та орнамент на ній дозволяє припускати її вироблення на острові Мен наприкінці X ст. Розмітка отворів – сім на сім; фішками були маленькі кістяні штирі, центральний отвір і кути позначені кружками, що дуже нагадує сучасну гру «Лисиця і гуси», де «лисиця» починає в центрі, а 10 або 12 «гусей» намагаються загнати її в кут. На шведському рунічному камені зображено двоє чоловіків, які грають на дошці у схоже розмічений спосіб³⁴. Існують також різні припущення методики гри³⁵.

Найулюбленішою розвагою вікінгів на зборах і бенкетах були розповіді скальдів (*skald* – «придворний поет»)³⁶, саги та пісні про визначні події відомих людей³⁷. Спочатку вони мали виконуватися в бенкетних залах вождів, можливо в супроводі арфи³⁸. Найзнаменитішим вважається цикл переказів про Сігурда Вельсунга, який убив дракона Фафніра, щоб допомогти зрадникові-карлику, і, засмажуючи серце дракона, випадково скуштував його крові. Він одразу зрозумів мову птахів, які порадили йому вбити карлика і взяти золото дракона самому. В інших піснях Сігурд, разом із дружиною Гудрун, мстивою напів-валькірією Брюнхільдою, друзями Гуннармом і Хогні, взяв участь у трагічному конфлікті між любов'ю й вірністю, в якому був по-зрадницьки вбитий. Тих, натомість ушанували в іншій пісні, за сюжетом якої їх жорстоко вбив вождь гунів Аттіла. У Хогні вирізали серце, а Гуннара, коли він відмовився сказати, де сховано скарб загиблого Сігурда, кинули в яму зі зміями³⁹.

Були й інші героїчні пісні «*Старшої Едди*» – про зустріч Тора з велетнями або чудовиськами, смерть Бальдра, трагедії космічного масштабу – загибель богів⁴⁰. Розповіді скальдів впливали на створення соціального героїчного стилю вікінгів, адже кожен хотів, щоб про нього колись склали таку ж пісню. Це й впливало на їхню войовничість. Тому переважно на кожному бенкеті скандинави складали обітницю подвигу. На цей час відгодовували найбільшого кабана, якого приносили в жертву Фрейру і Фрейї задля

³¹ Ласкавий Г. Указ. соч. – С. 61.

³² Беовульф, Старшая Эдда, Песнь о Нибелунгах. – С. 282.

³³ Буайе Р. Указ. соч. – С. 303.

³⁴ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 194.

³⁵ Буайе Р. Указ. соч. – С. 304.

³⁶ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 201.

³⁷ Стрингольм А. М. Указ. соч. – С. 619.

³⁸ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 201–202.

³⁹ Петрухин В. Я. Мифы древней Скандинавии / В. Петрухин. – М. : Изд-во АСТ, 2010. – С. 351–391.

⁴⁰ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 202.

майбутнього добробуту. Ввечері чоловіки клали руки на його щетину і за чашею спогадів обіцяли здійснити якийсь відважний подвиг⁴¹.

На початку IX ст. існував звичай, згідно з яким спадкоємець конунга, або ярла не міг посісти трон свого батька і повновладно розпоряджатися спадком, доки не підніме урочистий тост із обітницею виконати подвиг⁴². «Сага про Олафа Трюгвассона» красномовно це підтверджує. На похорон Гаральда Синьозубого, який справляв його син конунг Свейн Виликобородий, запросили йомсвікінгів, у яких теж померли батьки. Свейн встав зі свого місця, підняв кубок (ріг) і на честь батька дав обітницю, що не мине й трьох років, як він піде походом на Англію і вб'є конунга Адальрада (Етельреда) або прожене його з країни. Цей кубок мусіли пити всі присутні на бенкеті. Далі великий кубок підняв ярл Сігвальд, вождь йомсвікінгів, який пообіцяв, що не мине трьох років, як він піде на Норвегію і вб'є ярла Хакона або прожене його з країни. Торкель Високий, брат ярла Сігвальда, склав обітницю піти за ярлом у похід і хоробро допомагати йому. Відтак обітниці складало чимало норманів⁴³. Схожий звичай формував у правителів чи воїнів авторитет серед населення, бо хто не дотримувався сказаного, вважався боягузом, якого, за традиціями скандинавів, суспільство зневажало.

На бенкетах можна було посперечатися і повихвалитися заслугами, завойовуючи, відтак, певне соціальне становище й ставлення до себе, намагаючись присоромити супротивника в очах його побратимів і переманити його прихильників до себе. Вікінги називали таку забаву *Mannjafnadr* – чоловічі переговори. Участь у ній брали й королі⁴⁴, як оповідається у «Сазі про синів Магнуса Голоногого»⁴⁵.

У такій словесній забаві, що проходила під значною дією алкоголю, вікінги нерідко обмінювалися провокаційними образами (в Шотландії називається *fleiting*), які могли призвести до біди, що однак не обов'язково псувало людям настрої. Адже послідовники Одіна передчували і в самій Валхаллі вічну битву, де вони вічно вбиватимуть один одного і повертатимуться до життя, щоб знову почати нескінченне свято⁴⁶. На прощання після бенкету господарі дарували гостям подарунки⁴⁷.

Отже, бенкети феноменально вплинули на психологію вікінгів. Святкування відтворювало релігійні основи їхнього світогляду, адже гарантували безтурботне й веселе життя в потойбіччі, де їм будуть прислуговувати валькірії: наливати медові напої, подавати м'ясо, а вони займатимуться своєю улюбленою справою – воюватимуть. Усе це виробило любов до битв у земному житті, бо лише загиблі в бою можуть досягти такого «раю». Тому на бенкетах релігійні церемонії вважалися необхідним атрибутом. Весь релігійно-суспільний коловорот на святах древніх скандинавів спрямовувався на формування людини-вбивці, яка не боїться смерті й понад 200 років тримала в страхі всю Європу.

⁴¹ Стрингольм А. М. Указ. соч. – С. 620.

⁴² Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 205.

⁴³ Стурлусон С. Круг Земной / [под ред. М. И. Стеблин-Каменского]. – М. : Наука, 1980. – С. 120.

⁴⁴ Стрингольм А. М. Указ. соч. – С. 621.

⁴⁵ Стурлусон С. Круг Земной. – С. 490–492.

⁴⁶ Симпсон Ж. Указ. соч. – С. 206.

⁴⁷ Стрингольм А. М. Указ. соч. – С. 614.

During the life of the Vikings on of festive feasting different occasion pieces, which dramatically affected the psychology of their earthly existence took place. The author tries to analyze in this article, how banquets were an essential part of the Vikings religious and social processes and how these factors formed their worldview.

Keywords: feasts, Valhalla, beer drinks, scald, heroical story, heroical promises, praise heroism.

Юрій Скіра (Львів)

УДК [94(44+410):323] «116/118»
ББК ТЗ(4Фр)4-4+ТЗ(4Вл)4-4

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ КРИЗИ «АНЖУЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» У 60–80-х рр. XII ст. ТА РОЛЬ КАПЕТІНГІВ У ЇХ РОЗПАЛЮВАННІ

У статті розглядаються внутрішньополітичні кризи «Анжуйської імперії» 60–80-х рр. XII ст. Автор аналізує протистояння Генріха II Плантагенета з Томасом Бекетом, родинні чвари між представниками Анжуйської династії і позицію королів Франції. Вважається, що політичні кризи тих років у володіннях Плантагенетів виробили нову стратегію Капетингів, які, для збалансування влади, підтримували слабшого Плантагенета проти сильнішого. Загалом цей політичний механізм вдосконалив і започаткував знищення «Анжуйської імперії».

Ключові слова: король, принци, протистояння, шлюб, спадщина.

Перебіг внутрішньополітичної кризи «Анжуйської імперії» у 60–80-х рр. XII ст. добре висвітлений західноєвропейськими дослідниками, оскільки даний період є своєрідним вступом до життєвих викликів королів Англії Річарда I (1189–1199) та Іоанна Безземельного (1199–1216). Серед істориків можна згадати Р. Фавтьє¹, А. Грановського², Ш. Пті-Дютайна³, Ж. Флорі⁴. Для сучасної української історіографії окреслена проблема залишається недослідженою.

Вказаний період позначений правлінням енергійного і сповненого рішучості короля Англії Генріха II Плантагенета (1154–1189), який успадкував чимало земель у Французькому королівстві через найбагатший на той час земельний посаг дружини Елеонори Аквітанської (1122–1204).

У своєму королівстві Генріх II став на шлях реформ, які стосувалися різних сфер життя, зокрема церковної. Король, як пише в хроніці Саламбене де Адам (1221–1288), «хотів обмежити свободу церкви»⁵. Раніше король Генріх I зробив певні поступ-

¹ Фавтьє Р. Капетинги и Франция / Р. Фавтьє. – СПб. : Евразия, 2001. – 320 с.

² Грановский А. История короля Ричарда I Львиное Сердце / А. Грановский. – М. : Русская панорама, 2007. – 320 с.

³ Пти-Дютайн Ш. Феодалная монархия во Франции и в Англии X–XIII веков / Ш. Пти-Дютайн. – СПб. : Евразия, 2001. – 448 с.

⁴ Флори Ж. Алиенора Аквитанская. Непокорная королева / Ж. Флори. – СПб. : Евразия, 2012. – 432 с.

⁵ Адам де С. Хроника / Адам де С. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – С. 148.

ки Церкві Статутом 1100 р., а з 1107 р. зрієся боротьби за інвеституру⁶. Однак у січні 1164 р. він скликав у Кларендоні всіх єпископів і баронів королівства, прагнучи прийняти ухвали, за якими Церква поверталася у статус доби Генріха I (1100–1135)⁷. Іншими словами, розпочав боротьбу за підкорення Англійської церкви собі. Статути, прийняті 1164 р., обмежували церковне право і виборність на вищі церковні посади⁸, що спричинило опір Томаса Бекета.

Томас Бекет (1118–1170) був першим народженим в Англії архієпископом Кентерберійським. За походженням він не був англійцем. Його батько був нормандцем, який, приїхавши в Англію, став міщанином⁹. Бекет не погодився з рішенням собору, подався на континент, де розпочав боротьбу проти Генріха II. Він знайшов прихисток у Людовіка VII. Той приймав вигнаних прелатів, успішно протидіючи головним суперникам на Заході та Сході – королю Англії Генріхові II та імператорові Фрідріху I Барбароссі (1152–1190). Тому у Франції водночас, окрім англійського архієрея, опинився також папа Олександр III (1159–1181), вигнаний з Риму¹⁰.

В результаті тривалої боротьби, за посередництва французького володаря й понтифіка, Генріх II і Бекет замирилися. Королю Англії довелося скасувати прийняті 1164 р. постанови і дозволити апелювати Англійській церкві до Риму¹¹. Бекет не зрієся своїх поглядів і повернувся додому, де невдовзі загинув: «В 1170 р. в Англії при Артальді, королі Англії, в день пам'яті Невинновбитих зазнав мученицької смерті перед вітварем від лицарів короля блаженний Томас, архієпископ Кентерберійський»¹². Мученицька смерть архієпископа від рук рицарів короля не виглядала винятковою. У схожий спосіб за наказом польського короля Болеслава II Сміливого (1058–1079) перед вітварем загинув єпископ Кракова Станіслав (1030–1079). Обидва випадки, за словами Н. Дейвіса, засвідчували посилення Церкви й неминучий конфлікт з державою¹³.

Вбивство Бекета спричинило незадоволення баронів, активно підтримане у Франції та Шотландії. Генріх II був змушений публічно покаятися на Авраншському соборі 27 вересня 1172 р., так і не зумівши послабити позиції Церкви. Упокорення Іоанна Безземельного (1199–1216) в майбутньому перед папою Інокентієм III (1198–1216) поставило Англію у васальну залежність від Риму політично і теологічно¹⁴. Капетінги в цій справі показали, що можуть розпалювати і підтримувати ворожнечу у володіннях Плантагенетів, надаючи підтримку ворогам останніх.

Проте навіть внутрішні протиріччя серед Плантагенетів і ворожість Капетінгів не змогли підірвати їхніх впливів. Але причини майбутньої кризи впливали з

⁶ Zins H. *Historia Anglii* / H. Zins. – Wrocław ; Kraków : Ossolineum, 2001. – Wyd. 4. – S. 71.

⁷ Петрушевский Д. М. *Очерки из истории Английского государства и общества в Средние века* / Д. Петрушевский. – М. : Государственное социально-экономическое изд-во, 1937. – С. 104.

⁸ Zins H. *Op. cit.* – S. 71.

⁹ Coulton G. G. *Panorama sredniowiecznej Anglii* / G. Coulton [przełożył T. Szafar]. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. – S. 77.

¹⁰ Дюби Ж. *История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987–1460* / Ж. Дюби. – М. : Международные отношения, 2001. – С. 236.

¹¹ Zins H. *Op. cit.* – S. 72.

¹² Адам де С. *Указ. соч.* – С. 10.

¹³ Дейвис Н. *Європа: Історія* / Н. Дейвіс – К. : Основи, 2006. – С. 345.

¹⁴ Coulton G. G. *Op. cit.* – S. 138.

родинних стосунків роду. У подружньому житті Елеонори і Генріха II не все було гаразд, адже 1169 р. королева дізналася про багаторічну зраду чоловіка з коханкою Розамундою Кліффорд († бл.1176 р.)¹⁵. Елеонора повернулася в Аквітанію, спрямувавши на короля гнів синів.

«У 1173 р. від Успіння Діви, який був двадцятим роком правління короля Генріха II, коли король повертався з Ірландії в Англію, а з Англії згодом в Нормандію, між ним і його сином, Генріхом III, якого він за два роки до того урочисто коронував, виникли огидні і брудні суперечки»¹⁶. Однією з причин сварки було виокремлення Генріхом II зі спадщини Генріха Молодшого (1155–1183) для Іоанна (1167–1216) трьох замків: Шінона, Лудена і Мірабо¹⁷. Генріх Молодший вирушив у володіння свого тестя короля Франції (молодий король був одружений на дочці Людовіка VII Маргариті, 1158–1197)¹⁸. Під час повстання принців саме Людовік VII надава їм моральну і військову підтримку¹⁹.

Людовік VII розумів, що для майбутньої війни потрібно знайти нових союзників. «Скоро, молодий Генріх, за порадою короля Франції, вирушив таємно в Аквітанію, де двоє його молодших братів проживали з матір'ю, і за її згодою приїхали з ним у володіння короля Франції»²⁰. До повстання проти батька долучилися інші двоє синів Генріха II – Річард і Джеффри (1158–1186). Так колишній чоловік Елеонори, на тлі образи жінки на Генріха II, зумів на деякий час відновити з нею стосунки²¹.

«Молодий Генріх думав, під впливом думок короля Франції, що жителі Аквітанії досить швидко перейдуть на його бік через підтримку Річарда, а бретонці під впливом Джеффри»²². І, дійсно, бунт спалахнув у всіх провінціях Анжу на території Франції. В Англійському королівстві повстання вибухнуло лише у графствах Лестер, Норфолк, єпископстві Даремському і прикордонних із Шотландією областях²³. Проте, на відміну від континентальних володінь, Англія підтримала Генріха II. Це було наслідком здійснюваних ним тривалих позитивних реформ,.

Здавалося, англійський володар зазнає поразки. Проти нього піднялися сини, а в провінціях спалахнула громадянська війна. У конфлікт втрутився король Шотландії і граф Фландрії. Людовік VII у 1174 р. спробував захопити Руан, але зазнав поразки, відтиак поступово Генріхові II вдалося перемогти всіх суперників. При Конте на півдні

¹⁵ Трагер Дж. Великие женщины. Хроника. События. Факты / Дж. Трагер. – М. : Панорама, 1999. – С. 83.

¹⁶ Вильям Ньюбургский. История Англии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text4.phtml?id=632

¹⁷ Грановский А. В. Указ. соч. – С. 34.

¹⁸ Люшер А. Французское общество времен Филиппа Августа / А. Люшер. – СПб. : Евразия, 1999. – С. 323.

¹⁹ Добиаш-Рождественская О. А. Крестом и мечем. Приключения Ричарда I Львиное Сердце / О. Добиаш-Рождественская. – М. : Наука, 1991. – С. 19.

²⁰ Вильям Ньюбургский. История Англии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text4.phtml?id=632

²¹ Азимов А. История Англии. От ледникового периода до Великой хартии вольностей / А. Азимов. – М. : ЗАО Центр полиграф, 2005. – С. 267.

²² Вильям Ньюбургский. История Англии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text4.phtml?id=632

²³ Штокмар В. В. История Англии в средние века / В. Штокмар. – СПб. : Алетей, 2001. – С. 60.

Нормандії було розбито французів, у битві біля Алнвіка шотландців, король яких Вільгельм Лев (1165–1214) потрапив у полон²⁴, а згодом склав оммаж Плантагенетам²⁵.

Після поразки Людовік VII також погодився укласти з Генріхом II мирний договір у Жізорі. За ним Річард мав одружитися з донькою французького володаря Алісою (1160–1220), яку англійський правитель негайно відвіз до свого двору. З часом до Франції дійшли чутки, ніби після смерті коханки Генріха II Розамунди, коли Аліса була ще дівчинкою, король збезчестив її. Про це довідався Річард, а тому в майбутньому уникав одруження з Алісою²⁶.

Синам також довелося упокоритися перед батьком. У 1174 р. Генріх II змусив їх скласти оммаж²⁷. Найгірша доля випала Елеонорі. Після придушення бунту її ув'язнили в Солсбері²⁸. Генріх II переміг. Він утримував континентальні володіння, які давали кошти і ресурси для проведення централізованої політики в Англії²⁹, та посилив престиж династії. Проте це була піррова перемога. Конфлікти всередині сім'ї йому так ніколи й не вдалося подолати.

Для Капетингів поразка у війні підказала спосіб перемоги над Плантагенетами. Людовік VII, а згодом і його син Філіп II Август (1180–1223) започаткували політику підтримки бунтівних синів³⁰. Поступово конфлікти переносилися з фази між батьком і синами у фазу міжсинівської ворожнечі. Генріх Молодший, спостерігаючи військові успіхи Річарда, переживав за майбутнє успадкування трону, поряд із сильнішим і авторитетнішим братом. Він попросив Генріха II, щоб той змусив Річарда скласти йому присягу на вірність. Коли в 1183 р. Річард відмовився, між братами, за втручання Франції, спалахнула війна. Філіп II суттєво відрізнявся від батька, про якого Вільям Ньюбурзький сказав: «[...] він був чоловіком, палко відданим Богові і вирізнявся винятковим милосердям до свої підданих»³¹.

Посередником у конфлікті намагався стати й Генріх II. Проте це ще більше розпалювало війну, оскільки кожен з братів думав, що батько більше любить іншого. Через нестачу коштів Генріх Молодший почав грабувати населення. Він брав безліч позичок, як, наприклад, у ліможських міщан 20 тис. су³². «В рік 1183 від Успіння Діви, який був тридцятим роком правління Генріха II, короля Англії, передчасно помер молодий король Генріх, передчасно, якщо судити за віком, і дуже зрілим, якщо судити за його справами»³³. Характеризуючи Генріха Молодшого, Джеральд Уельський (бл. 1146 – бл. 1223) занотував: «У мирі й особистому житті він був ввічливим, привітно лагідним і дружелюбним, доброзичливим і поблажливим до тих, ким він випадково був

²⁴ Грановский А. В. Указ. соч. – С. 39.

²⁵ Штокмар В. В. Указ. соч. – С. 60.

²⁶ Добиаш-Рождественская О. А. Указ. соч. – С. 23.

²⁷ Фавтье Р. Указ. соч. – С. 184.

²⁸ Валовая Т. Д. Искушение Европы: исторические профили / Т. Валовая. – М. : Гардарика, 1998. – С. 163.

²⁹ Штокмар В. В. Указ. соч. – С. 60.

³⁰ Азимов А. Указ. соч. – С. 269.

³¹ Вильям Ньюбургский. История Англии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text5.phtml?id=1404

³² Люшер А. Указ. соч. – С. 301.

³³ Вильям Ньюбургский. История Англии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text5.phtml?id=1404

ображений, і більше схильний прощати, ніж карати правопорушників»³⁴. Однак обставини війни виявилися несприятливими для нього і Англія втратила цього принца, який у майбутньому мав усі можливості стати успішним правителем.

Завершення війни актуалізувало питання спадкоємця престолу Генріха II. У 1186 р. на турнірі загинув Джеффри. Перед тим абат з Сен-Жермена розповідав королю про видіння, в якому він бачив ранню смерть обох старших синів того³⁵. Відтак володар вирішив передати владу Іоаннові. Коли наприкінці 1187 р. Філіп II Август напав на Іссуден, Річард та Іоанн направилися на допомогу батькові, втім Генріх II таємно уклав з Філіпом II Августом договір, за яким з Алісою мав одружитися Іоанн, а подружжя мало успадкувати всі володіння Плантагенетів³⁶. На противагу цьому король Франції того ж 1187 р. уклав союз із імператором Священної імперії, скерований проти Плантагенетів у Франції і Вельфів у Німеччині³⁷.

Подвійні сепаратні переговори, не перешкодили Генріхові II й Філіпові II прийняти в Жізорі хрест і поклястися вирушити у Третій хрестовий похід (1189–1192). Для цього 11 лютого 1188 р. англійський володар скликав у Геддінгтоні церковний собор, який у його житті виявився останнім. На ньому було прийнято різноманітні постанови щодо походу, зокрема: «Наказується також, щоб ніхто не клявся і, щоб ніхто не грав в азартні ігри чи кості, і щоб ніхто після Пасхи не носив одягу з білок або соболів чи тканини пурпурового кольору»³⁸.

У Франції Філіп II Август також здійснював відповідні приготування, зокрема, прийняв ордонанси про борги хрестоносців та Саладінову десятину: «Всі, хто не братиме участь у Хрестовому поході, зобов'язані надати в цей рік десятину з усього свого рухомого майна і прибутків»³⁹. Тому 1188 р. пройшов у приготуваннях до Хрестового походу, не передбачаючи жодних змін у майбутньому, які вдало зафіксував англійський хроніст XII ст. Вільям Ньюбурзький (1136–1198) у своїй «Історії Англії»: «В рік 1189 від того часу, коли на землю з'явилися Істина, коли на Святому Престолі перебував Климент, верховну владу над Римською імперією тримав Генріх, син Фрідріха, а Філіп правив французами, Річард, син Генріха II, найславнішого короля Англії, успадкував трон після смерті батька»⁴⁰. Передував цьому черговий заколот Річарда та Філіпа II.

Англійський король помер у замку Шинон 6 червня 1189 р.⁴¹. Готуючись до походу в Святу землю, король Франції не полишав намірів напасти на володіння

³⁴ Gerald of Wales. The Topography of Ireland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fordham.edu/Halsall/source/geraldwales-ire1.asp>

³⁵ Люшер А. Указ. соч. – С. 29.

³⁶ Добиаш-Рождественская О. А. Указ. соч. – С. 110.

³⁷ Грановский А. В. Указ. соч. – С. 67.

³⁸ Матузова В. И. Английские средневековые источники XI–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий / В. Матузова. – М., 1979. – С. 54.

³⁹ Ордонанс о Саладиновой десятине // История Средних веков: Крестовые походы (1096–1291 гг.) // История Средних Веков: Крестовые походы (1036–1291 гг.) / [сост. М. М. Стасюлевич] ; 3-е изд., испр. и доп. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; СПб. : ООО «Изд-во Полигон», 2001. – С. 370.

⁴⁰ Вильям Ньюбургский История Англии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text7.phtml?id=1546

⁴¹ История Великобритании / [коллектив авторов под ред. К. О. Моргана]. – М. : Весь Мир, 2008. – С. 135.

Генріха II, а тому «[...] він [Філіп II Август. – Ю. С.] неочікувано, подібно узурпатору, вступив у благородний замок, названий Шатору, яким володів король Англії. Зрадивши цьому успіху і помінявши, а точніше задушивши, план походу до Єрусалиму, він став думати, як би досягти ще більшого успіху»⁴².

Коли до Філіпа II Августа приєднався Річард, Іоанн покинув батька напризволяще. Старий король тікав перед військами заколотників і «насамкінець, від великого горя, він захворів лихоманкою, яка підірвала його сили і через декілька днів закінчив свої дні в Шіноні»⁴³. Цього правителя хроніст Вальтер Мапп (1140–1208/1210) заслужено назвав законодавцем, який «[...] мав розсудливість у прийнятті законів та впорядкуванні державних справ»⁴⁴. Покійного короля автор вважав «[...] привітним, тверезим і скромним. Терпеливим у незручностях пилу і бруду». Сам володар належав до категорії тих, які жили і правили в Англії, не знаючи англійської мови. За свідченням хроніста Генріх II «говорив лише латиною і французькою»⁴⁵.

За період 1066–1189 рр. лише Генріх I народився в Англії, а не у Франції⁴⁶. Ці факти, очевидно, сформували думку Фернанда Броделя, що в Середні віки обидві країни жили одним життям, принаймні їхні вельможі⁴⁷.

Підсумовуючи, можемо сказати, що так звана «Анжуйська імперія» – явище цілком тимчасове у взаємовідносинах Англії і Франції. Родинні чвари Плантагенетів та наміри королів Франції інкорпорувати землі родичів до свого домену знищили підґрунтя цієї держави – доброго прикладу регіональної різноманітності при правлінні однієї династії, великого конгломерату спадкових земель, у яких розвивалася і не асимілювалася власна самотня культура.

The article deals with internal political crises of the «Angevin empire» in the 60–80 of the XIIth. The author analyzes the confrontation between Henry II Plantagenet and Thomas Becket, their family feuds between the Angevins and the position of the French kings. The author concludes that political crises of those years in Plantagenet state developed a new strategy in Capetings politics which meant supporting of one less stronger Plantagenet against the other stronger to weak the power of the first. In future this political mechanism will be improved and it will become the tool which will destroy the «Angevin empire».

Key words: king, princes, opposition, marriage, inheritance.

⁴² Вильям Ньюбургский. История Англии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text6.phtml?id=1405

⁴³ Вильям Ньюбургский. История Англии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus12/William_Newburgh/text6.phtml?id=1405

⁴⁴ Walter Map The Lawyer – king, Henry II // Medieval Reader / [ed. by N. F. Cantor]. – N.–Y. : Harper Collins, 1994. – P. 166.

⁴⁵ Ibidem. – P. 166.

⁴⁶ The Oxford illustrated history of the British Monarchy / J. Cannon, R. Criffiths. – Oxford ; N.–Y. : Oxford University Press, 2000. – P. 133.

⁴⁷ Бродель Ф. Что такое Франция? Книга первая : Пространство и история / Ф. Бродель. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1994. – С. 278.

УДК 94=161.2(045)«0/2»(470)(=1.4)/(=1.9)

ББК 63.3(2)42

РОСТИСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ РЯЗАНСЬКИЙ. ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗЯ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОДІЙ (ЧАСТИНА ПЕРША)

Стаття присвячена важливій особистості в історії Рязанської землі, фактичному засновникові місцевої гілки Рюриковичів, які, за висловом Дмитра Іловайського були відмічені спільною печаттю жорстокого, агресивного характеру, Ростиславові Ярославовичу (перша згадка 1129 – після 1153 рр.). Мета роботи передбачає реконструкцію генеалогії рязанських Рюриковичів. Оскільки тема поділена на дві частини, перша з них охопить 1129–1146 рр.

Ключові слова: Муромо-Рязанське князівство, Ростислав Ярославович, генеалогія рязанських Рюриковичів.

Генеалогія рязанських Рюриковичів домонгольського періоду залишається вивченою на недостатньому рівні. На сьогодні немає жодної сучасної комплексної праці, присвяченої даній проблематиці. Більшість генеалогічних студій, які так чи інакше торкаються теми¹, переважно покликаються на дослідження 150-літньої давності². Єдиними вартими уваги дослідженнями цієї теми вважаються праці Дмитра Тихомирова³, та Дмитра Іловайського⁴. Відтак назріла потреба переосмислення та перегляду багатьох положень традиційної історіографії окресленого питання.

Ростислав був наймолодшим сином муромського князя Ярослава Святославовича (†1129), та N княгині (†1124)⁵ і, відповідно, не мав змоги посісти столичний престол. Окрім нього в сім'ї було ще двоє дітей – старший Юрій (†1143) та середній Святослав (†1145). Хоча життя Ярослава Святославовича було доволі активне, адже той чимало часу приділив боротьбі за свої вотчинні права, ми нічого не знаємо про участь самого Ростислава в справах батька.

Вперше Ростислав згадується після смерті батька, у літописній статті 1129 р.: «[...] а на Муроме и на Резани остались дети его: Ростиславъ, да Святославъ да Юрьи; и

¹ Иловайский Д. И. История Рязанского Княжества / Д. Иловайский. – М., 1858. – С. 48.

² Русский Биографический Словарь издаваемый Русским Историческим Обществом (далее – РБС) / [под. ред. Б. Л. Модзалевского]. – Пг. : Тип. Акц. О-ва «Кадима», 1918. – Т. 17 : Романова – Рясовский. – С. 778–805; Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. / О. Рапов. – М., 1977. – С. 263; Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква : Видавель О. Пшонківський, 2006. – С. 782; Донской Д. В. Рюриковичи. Исторический словарь / Д. Донской. – М., 2006. – С. 788; Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропониимики / А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский. – М., 2006. – С. 904.

³ Тихомиров Д. П. Исторические исследования о генеалогии князей рязанских, муромских и пронских, съ приложением родословных росписей / Д. Тихомиров. – М., 1844. – С. 27.

⁴ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 329.

⁵ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – СПб., 1908. – Т. 2. – Стб. 288.

Ростиславъ да Святославъ были на Рязани, а Юрьи на Муроме»⁶. Столицю князівства⁷ за правом зайняв найстарший брат.

Сучасний український медієвіст Леонтій Войтович висунув твердження, що начебто Ростислав зі смертю батька не розділив з братом Святославом Рязанське князювання, а зайняв Пронськ⁸ (очевидно, на думку вченого, Ростислав перебував під тиском братів, адже Пронськ у системі престолонаслідування не вважався престижнішим від Рязані). Однак вчений не навів жодних джерельних аргументів на користь гіпотези; більше того, його твердження суперечить цитованому літописцеві⁹, не довіряти якому немає підстав.

Наступне літописне свідчення про Ростислава зустрічаємо аж через півтора десятиліття, у 1145 р. В ньому йдеться про вокняжіння на Муромському столі¹⁰. Однак спробуємо реконструювати можливі події в Муромо-Рязанському князівстві і з'ясувати долю Ростислава Ярославовича на протязі цих шістнадцяти років.

У Никонівському літописі під 1131 р. сказано: «Того же лета князи Рязанстїи, и Пронстїи и Муромстїи много половець побиша»¹¹. З огляду на географічне розташування, Муромо-Рязанське князівство завжди зазнавало набігів степовиків та виконувало функцію форtpосту володінь Рюриковичів. Відсіч кочівникам була звичною справою рязанців¹², однак у наведеному епізоді літописець прямо вказав про участь у обороні міста муромських та пронських дружин, що свідчить про дружні стосунки серед Ярославовичів. Імовірно, весь цей час у Муромо-Рязанській землі панував мир.

Літописець згадав князів пронських, вірогідно синів Святослава Ярославовича. Оскільки у старшого брата Юрія дітей не було¹³, а Ростислав перебував разом зі Святославом у Рязані, то, згідно з лествичним правом¹⁴, Пронськ мав належати трьом синам Святослава Ярославовича – Давидові († 1147), Ігореві (єдина згадка в 1147) та Володимирові († 1162). Очевидно, перемога над половцями була настільки вагомою, що останні вирішили укласти мир з муромо-рязанськими князями. У 1132 р. літописець занотував: «Того же лета крестися в Рязани Половецкый князь Амурать»¹⁵ цілком вірогідно, що хрещення хана було однією з умов перемир'я.

⁶ Воскресенская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1856. – Т. 7. – С. 242.

⁷ Муром, з невеликими перервами, був центром Муромо-Рязанського князівства до 1162 р., коли від нього виокремилосся Рязанське князівство.

⁸ Войтович Л. В. Назв. праця. – С. 378.

⁹ Воскресенская летопись. – С. 242.

¹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 21.

¹¹ Никоновская летопись // ПСРЛ. – М., 2000. – Т. 9. – С. 157.

¹² Муром, на відміну від Рязані, був краще захищений від номадів, проте муромські дружинники завжди конфліктували з мордвою, натомість рязанці частіше вели бойові дії саме проти половців.

¹³ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 41.

¹⁴ Лествичне право – порядок престолонаслідування на Русі, за яким престол від старшого брата переходив не дітям, а молодшим братам за порядком, і лише після смерті останнього брата – до синів старшого брата, які наслідували його також за порядком і т.д. У випадку, якщо батько за життя не встиг посісти великокняжий престол, його діти позбавлялися права престолонаслідування та переходили на периферійні володіння.

¹⁵ Никоновская летопись. – С. 158.

Наступне літописне свідчення про Муромо-Рязанське князівство датується 1133 р.: «Того же лета иде Вячеславъ къ Рязани»¹⁶. Йдеться про В'ячеслава (1183–1154) сина Володимира Мономаха (1053–1125). Таке коротке свідчення не зовсім зрозуміле, а тому його слід співставити з нотаткою Никонівського літопису 1134 р.: «Того же лета прииде изъ Рязани въ Переаславль князь Вячеславъ Володимеричъ, и посла къ нему князь Ярополкъ Володимеричъ, глаголя: седи не волнуася, не взивай права Половецкаго; Вячеслаъ же не послуша брата своего Ярополка Володимеричя и иде к Турову»¹⁷. Існує думка, що В'ячеслав Володимирович навмисно намагався захопити Рязанську волость і, можливо, йому навіть вдалось на короткий час це зробити. Але, отримавши попередження від свого брата, київського князя Ярополка Володимировича (1082–1139), мусив повернутися до Переяслава, а потім, посварившись із великим князем, піти до Турова¹⁸.

Однак вважаємо таке твердження помилковим¹⁹ і спробуємо його спростувати.

У літописному повідомленні 1133 р., напередодні походу В'ячеслава до Рязані сказано: «Того же лета Вячеславъ, сынъ Володимеръ Манамашъ, пачя лишатися Переаславля, и дошедь Городца, и паки воротися в Переаславль»²⁰. Очевидно, В'ячеслав Володимирович та його оточення були не в захопленні від Переяславського престолу, можливо він був занепокоєний близьким сусідством із половцями. Однак проводити кампанію проти номадів²¹ йому б не дозволив старший брат, великий князь Ярополк Володимирович (1082–1139), прихильник мирних відносин з кочівниками. У такому разі, візит В'ячеслава до Рязані того ж року варто розглядати не як військову агресію, а відвідини можливих союзників (пам'ятаємо, що двома роками раніше рязанці завдали нищівної поразки половцям). За такої реконструкції подій стає зрозумілим і логічним також літописний уривок за 1134 р. (див. вище): очевидно, В'ячеслав зумів домовитися із рязанцями (вічними ворогами половців) про військовий альянс та похід у степ, а коли повернувся до Переяслава – отримав повідомлення від Ярополка: «седи не волнуася, не взивай права Половецкаго», після чого залишив Переяслав. У такому разі можемо зробити висновок, що муромо-рязанські князі продовжували традиційну антиполовецьку політику, а це консолідувало нащадків Ярослава Святославовича і сприяло порозумінню братів.

Наступні літописні свідчення стосовно Рязанської землі небагатослівні. Відомо, що 1135 р. «убіень бысть въ Рязани тысяцкой Иванъ Андеевичъ, нарецаемый Долгий»²²,

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Добролюбов Д. І. Рязанскія достопамятности собраны архимандритом Иеронимъ с примечаніями І. Добролюбова / Д. Добролюбов. – Рязань, 1889. – С. 3.

¹⁹ Також помилковим вважаємо оцінку подій Сергієм Соловйовим, який абсолютно не брав до уваги рязанських сюжетів. Детальніше див.: Соловьёв С. М. История России съ древнейшихъ временъ / С. Соловьёв. – СПб., 1851. – Кн. 1. – С. 368.

²⁰ Никоновская летопись. – С. 158.

²¹ Про антиполовецькі настрої В'ячеслава можемо прочитати в літописному записі 1134 р., коли Ярополк звертався до брата: «седи не волнуася, не взивай права Половецкаго».

²² Никоновская летопись. – С. 159.

а 1137 р.: «въ Рязани убиша въ загоне богатиря Печенежскаго Темиръхозю»²³. Такі фрагментарні дані радше свідчать про традиційну конфронтацію зі степом.

У 1143 р. помер Юрій Ярославович, не залишивши по собі дітей²⁴. До Мурома, відтак переїхав наступний по старшинству брат – Святослав, а Ростислав залишився одноосібним володарем Рязані. Проте вже 1145 р. помер Святослав Ярославович і Муром відійшов Ростиславові: «[...] Ростиславъ седе на столѣ а Рязаню послаша меншого Ростиславича Глеба»²⁵. При такому розвитку подій порушувалися лествичні права Святославовичів, «синівців»²⁶ Ростислава Ярославовича. Ті були змушені шукати підтримки ростово-суздальського князя Юрія Довгорукого (1190–1157) і його союзника сіверського князя Святослава Ольговича († 1164). Тим часом Ростислав Ярославович, а відтак і його син Гліб підтримали київського князя Ізяслава Мстиславовича (1097–1154) у назріваючому протистоянні з Юрієм.

Саме ці події сформували характерні риси рязанських Рюриковичів: особливо жорстоке протистояння всередині роду та традиційне протистояння із Суздальським (Володимиро-Суздальським) князівством. Від середини XII ст. Ростислава варто розглядати вже не як смиренного молодшого брата, а владолобного, амбіційного, підступного та жорстокого князя. Він встановив монополію на управління всією Муромо-Рязанською землею, перетворившись на її одноосібного володаря. Аж до смерті Ростислава його син Гліб знаходився під цілковитим контролем батька, не проводив власної політики. Літописець не вважав його значущою особою, тому мало згадував. Така покірність сина може пояснюватися «незаконним», можливо навіть нав'язаним батьком займанням рязанського престолу. Очевидно, той почувався не так рязанським князем, як намісником.

Загалом взаємини Ростислава Ярославовича з дітьми не до кінця зрозумілі. За браком джерел та генеалогічних студій ми навіть не знаємо кількості його синів. Достовірно відомо про існування Гліба та його брата (вірогідно, молодшого), елєцького князя Андрія²⁷. Микола Карамзін називав також третього, наймолодшого сина Ростислава – Георгія (Юрія)²⁸, з чим погодилася частина дослідників²⁹, попри відсут-

²³ Никоновская летопись. – С. 160. Літописець занотував Темиръхоза печенігом, що цілком можливо. Із записів Абу Хамід аль Гарнаті, який відвідав Русь 1150 р., знаємо, що в Києві та його околицях проживала велика кількість печенігів. Детальніше див.: Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.) / О. Г. Большаков, А. Л. Монгайт. – М.: Наука, 1971 (поклик № 105, 106) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://сувары.рф/ru/content/puteshestvie-abu-hamida-al-garnati-v-vostochnuyu-i-centralnuyu-evropu-1131-1153-gg>

²⁴ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 41.

²⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 21.

²⁶ Про руський синонім слова племінник/небіж, детальніше див. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко. – К., 1998. – С. 190–194.

²⁷ З особою Андрія пов'язано чимало загадок у генеалогії рязанських князів. Історична традиція вважає Андрія старшим сином Ростислава Ярославовича див.: Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 330; Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московия: в 2 т. / [автор-составитель В. В. Богуславский]. – Т. 1. – М., 2005. – С. 33. Однак прямих свідчень щодо старшинства в літописах немає. У такому випадку незрозуміло, чому Гліба, посадили у Рязані (!), а Андрієві надали Єльць. Див.: Никоновская летопись. – С. 173; Або це чергове порушення лествичного права, або Андрій міг бути молодшим за Гліба.

²⁸ Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. Карамзин. – М., 1991. – Т. 2–3. – С. 528.

ність про це літописних свідчень. Вірогідно, М. Карамзін помилково сприйняв статтю Никонівського літопису за 1175 р. про смерть Юрія Муромського³⁰ (Юрія Володимировича), вирішивши, що той був сином Ростислава. Д. Іловайський датував згадку про Юрія Ростиславовича 1176 р.³¹, запозичивши, радше, версію М. Карамзіна. Натомість Олексій Гудзь-Марков, усупереч літописним свідченням, вказав, що в Муромі помер Юрій Ростиславович³² (а не Володимирович). Л. Войтович запропонував вважати ім'я Георгій (Юрій) хрестильним для Андрія Ростиславовича³³, відтак ототожнивши Андрія Ростиславовича з Георгієм (Юрієм) М. Карамзіна, що цілком вірогідно.

Однак існування Юрія Ростиславовича (як третього сина Ростислава Ярославовича) ми все ж вважаємо доволі сумнівним, джерельно не підтвердженим і абсолютно безпідставним.

У 1146 р. загострилося протистояння між київським володарем Ізяславом і сіверським князем Святославом, останнього ж підтримав Юрій Довгорукий. Того ж року літописець відмітив: «и послася Изяславъ Мъстислаличъ полемъ къ Ростиславу Ярославичю у Рязань»³⁴ і далі: «послушавъ же Изяславля Мстислалича Ростиславъ и поча стеречи волости его. Дюрдеви же бысть вестъ, оже Ростиславъ воюеть волость его, и пусти Дюрги сына своего Иванка къ Святославу, а самъ узратися изъ Козельска»³⁵. Зрозуміло, що Ростислав вирішив вступити у війну, відкрито підтримавши київського князя. На таке рішення могли вплинути два фактори: по-перше, в стані ворогів Ізяслава Мстиславовича, поміж інших, перебували законні рязанські князі, ображені обмеженням своїх прав Святославовичі (Володимир і, можливо, його брати Давид та Ігор). Вони становили загрозу Ростиславовій монополії на Муромо-Рязанську землю³⁶. По-друге, неможливо було ігнорувати стрімке зростання військового і політичного потенціалу Суздальського князівства на чолі з Юрієм Довгоруким, що в перспективі, безперечно, могло б становити загрозу Муромо-Рязанській землі.

Вибір коштував Ростиславові надто дорого. Того ж 1146 р. «поидоста Гюргеви-ча, Ростиславъ и Андрей, къ Рязаню на Ростислава на Ярославича; Ростиславъ же выбежа изъ Рязаня в Половецкъ Ельтукови»³⁷. Юрій Довгорукий відправив проти нього своїх синів – Ростислава (†1151) та Андрія Боголюбського (†1174). Розуміючи, що в боротьбі із суздальцями йому не вистояти, Ростислав змушений був покинути вотчину і тікати до половців, уперше ставши князем-ізгоєм.

Цікавим є свідчення літописця про втечу Ростислава до хана Ельтука, імовірно пов'язаного з руським князем матримоніальними зв'язками. Літописи «мовчать» про дружину Ростислава, однак в історіографії існує думка, що нею могла бути дочка або

²⁹ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 330; Донской Д. В. Указ. соч. – С. 549; Гудзь-Марков А. В. Домонгольская Русь в летописных сводах V–XIII вв. / А. Гудзь-Марков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://oldrushistory.ru/library/Aleksey-Gudz-Markov_Domongolskaya-Rus-v-letopisnykh-svodakh-V-XIII-vv/61

³⁰ Никоновская летопись. – С. 248.

³¹ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 330.

³² Гудзь-Марков А. В. Указ. соч.

³³ Войтович Л. В. Назв. праця. – С. 380.

³⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 26.

³⁵ Там же.

³⁶ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 42.

³⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 29.

родичка половецького володаря³⁸. Таке припущення виглядає вірогідним, адже рязанські князі жили в постійному взаємозв'язку зі степом, нерідко вели війни з кочівниками, укладали мирні угоди, де шлюб розглядався запорукою дотримання таких домовленостей. У такому разі втеча Ростислава до тестя вважалася б цілком логічною.

Втім в історіографії існує інше пояснення походження дружини Ростислава. Д. Добролюбов, не вірно пояснюючи джерела, припустив одруження того на доньці Всеволода Юрійовича Велике Гніздо – Всеславі³⁹. Однак достеменно відомо, що Всеславу 1186 р. видали заміж за сновського князя Ростислава Ярославовича (1171–1212), сина чернігівського князя Ярослава Всеволодовича (1139–1198)⁴⁰. Натомість Ростислав помер десь після 1153 р.

Отже, Ростислав Ярославович покинув Муромо-рязанську землю, залишивши вакантні княжі престоли в Муромі та Рязані⁴¹, які за вірну службу Юрій Довгорукий віддав синівцям Ростислава – Володимирі і Давиду Святославовичам. У 1147 р. Давид Святославович помер⁴² і Рязань відійшла до його родича Ігоря⁴³.

Відтак, на основі літописних джерел та висновків дочасних історіографічних студій постать князя Ростислава на першому етапі його життя упродовж 1129–1146 рр. виглядає дещо відмінно від усталених у науці оцінок. У вказаний період відбулася трансформація свідомості рязанського володаря зі слухняного і покірною молодшого брата на одноосібного самодержця Муромо-Рязанської землі (це єдиний випадок в історії Рязанського князівства в домонгольський період!). Накопичився необхідний досвід, підсилений статусом ізгоя.

This article is dedicated to a very important character of Ryazan prince's genealogy, the actual founder of the Ryazan branch of Rurik, who as Dmitry Ilovaisky said, were awarded by cruel, aggressive nature to Rostyslav Yaroslavovych (first mentioned in 1129 – after 1153). Our purpose is the most objective elucidation of all aspects of life of the Rostyslav Yaroslavovych, reconstruction of his place in the genealogical table of Ryazan' dynasty, and denying all possible historiographical mistakes. Since this work is divided into two parts, in this article we'll cover the period from 1129 (first mention) to 1146 (the first exile of Rostyslav).

Keywords: *the principality of Murom and Ryazan, Rostyslav Yaroslavovych, Ryazan' genealogy dynasty.*

³⁸ Гагин И. А. Рязань и половцы / И. Гагин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-gagin.ru/content_art-4.html; Донской Д. В. Указ. соч. – С. 549.

³⁹ Добролюбов Д. І. Указ. соч. – С. 4, прим. № 34.

⁴⁰ Донской Д. В. Указ. соч. – С. 549.

⁴¹ Окремого дослідження вимагає доля рязанського князя Гліба Ростиславовича, що входить у майбутні плани автора.

⁴² Никоновская летопись. – С. 172.

⁴³ Постать Ігоря також є цікавою, але не до кінця зрозумілою. Не відомо, чи це був брат, чи син Давида Святославовича. Детальніше див.: Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 44–45; Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. Карамзин. – СПб., 1818. – Т. 2. – С. 176, прим. № 300.

УДК 94(4)«0375/1492»:273.949.3

ББК 63.3 (0)

ФЛАГЕЛАНТСЬКИЙ РУХ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Період класичного Середньовіччя характеризується появою різноманітних ересей, однією із яких був рух флагелантів. Хоча, на перший погляд, флагеланти видавалися нешкідливими фанатиками, папа Климент VI засудив їх на Констанському соборі. У статті автор намагається охарактеризувати цей рух і проаналізувати причини його несхвалення Католицькою церквою.

Ключові слова: *ересь, католицька церква, самобичування, флагеланти.*

Флагелантство – це публічне самобичування для покаяття, яке масово почало застосовуватися християнами в Середньовіччі, переросло у рух, а згодом – секту¹. Вперше вона згадується 1210 р. у «*Chronicon Urlitius Barsiliensis*» монахом, святим Іустиніаном з Падуї, який писав: «Коли Італія була охоплена різного роду злочинами, насамперед, з'явилося доти невідоме почуття страху в жителів Перузії, що охопило потім римлян, а з плином часу і всіх італійців. Страх цей найближче підходив під поняття «забобони». Люди були сповнені неймовірного жаху, очікували чогось дивного від Бога, і всі без винятку [...] ходили в оголеному вигляді по вулицях, не відчуваючи ніякого сорому. Знайомі і незнайомці шикувалися в два ряди і представляли собою щось на зразок процесії. У кожного в руці перебував батіг зі шкіряного ремня, яким «демонстранти» з особливим завзяттям пригощали один одного. При цьому звідусіль лунали несамовиті стогони і крики, всі молили Бога і Діву Марію пробачити їх, прийняти розкаяння»². Втім французький історик Жан ле Гофф зазначав, що ще 1150 р. маси людей, які несли камені для побудови кафедральних соборів, періодично зупинялися, щоб публічно висповідатися і для взаємного бичування³.

Поява масового руху флагелантів у західноєвропейських анналах датується приблизно однаково – 1260/1261 р. «В 1260 році Господньому виникають флагеланти», – зазначено в Бургхаузенських анналах⁴. У анналах св. Миколая із Пассау згадується: «В 1260 році Господньому люди обох статей ходили з закритими обличчями і били себе батогами по голому тілу»⁵. Докладніше розповідають про цей рух Мелькські аннали: «Цього року [1260 р. – А. П.] в Сполетській долині поширився якийсь звичай, що бере

¹ Католическая энциклопедия : в 5 т. – М. : Изд-во Францисканцев, 2011. – Т. 4. (Р–Ф). – С. 1778.

² Супотницький М. В. Очерки истории чумы : в 2-х кн. / М. В. Супотницький, Н. С. Супотницкая. – М., 2006. – Кн. 1 : Чума добактериологического периода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.plam.ru/medic/ ocherki_istorii_chumy_fragmenty/p2.php

³ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. ле Гофф [пер. с фр. под общ. ред. В. А. Бабинцева ; послесл. А. Я. Гуревича]. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – С. 294.

⁴ Бургхаузенские аннали [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/ Ann_Burghausen/frametext.htm

⁵ Аннали святого Николая из Пассау [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/ rus17/ Ann_S_Nicolai_Passau/text.phtml?id=11202.htm

початок аж ніяк не з джерела розсудливості; під виглядом благочестя він почав проникати в різні частини світу, так що як багаті, так і бідні, старці разом з молодиками, оголивши все тіло до пояса, катували себе бичами, співаючи пісні, складені за своєю примхою залежно від кількості ударів, і, йдучи натовпами і хресним ходом, наповнювали своїми криками церкви. Жінки також здійснювали цей обряд, але таємно. Зрештою, подібний звичай, однак, був відтятий церковним мечем, як марновірство, противне істинному благочестю»⁶.

У Старших Кшешувських анналах коротко згадується : «В літо Господнє 1261 з'явилися флангеланти [у деяких джерелах слово флагеланти пишеться з літерою «н». – *А. П.*], щоб зруйнувати християнську віру»⁷. Цим самим роком датують появу флагелантів Фризахські аннали: «У цьому ж році [1261 р. – *А. П.*], близько до Різдва Господнього, прийшли флагеланти, які називаються тими, що каються, бо суворо били себе батогами по голому тілу. Через незвичайність їхнього покаяння за ними заради повернення відібраного і задля примирення з ворогами вирушило багато добрих людей і багато злих, які вступили сюди під личиною чесноти»⁸. У анналах Елленхарда нотується: «У 1261 Господньому виник покаяний рух флагелантів у Тоскані та Римі; через Ломбардію вони прибули до Німеччини, так що одного разу в процесії по двоє, хльостаючи себе по оголених спинах, прийшли з верхніх земель в Страсбург кількістю понад 1200 чоловік; там це [рух. – *А. П.*] і припинилося»⁹.

У повідомленнях анналів привертають увагу наміри флагелантів зруйнувати християнську віру, їхня неблагочестивість, марновірство. Назагал автори ставилися до руху негативно, у кращому випадку – нейтрально. В чому ж причина такого ставлення, адже середньовічна Церква не засуджувала самобичування і приборкування плоті.

Першими застосовували таку систематичну аскетичну практику монахи, а згодом вона розповсюдилася серед духовенства і мирян. Поширенню традиції сприяв Петро Даміані, який встановив практику самобичування спершу в монастирі Фонтелевеллана, а з часом і в монастирях камальдулів, Монте-Кассіно та ін. Мотивами самобичування були спокута власного гріха і гріхів ближніх, самовиховання, бажання заслужити Божественну благодать і в особливий спосіб уподібнитися Христові у Його стражданнях¹⁰. «Що є ваше тіло?! – казав Даміані. – Що є ваше тіло?! Хіба це не гниль, не порох і не попіл?». Іншим adeptом монастирського бичування був Домінік Лорікат, який отримав своє прізвище за одягання залізного панцира на голе тіло. Він супроводжував читання кожного псалма сотнею ударів батогами по голій спині¹¹. Тому в самобичуванні не було нічого дивного, крім одного: ця ідея масово охопила простий люд.

⁶ Мельские анналы. Мельское дополнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Mellicenses/frameprod3.htm

⁷ Старшие кшешувские анналы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_grisow_maiiores/text.phtml?id=7948

⁸ Фризахские анналы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Frisacenses/frameprod3.htm

⁹ Анналы Элленхарда [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Ellenhard/frameprod3.htm

¹⁰ Католическая энциклопедия. – Т. 4. – С. 1778.

¹¹ Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2008. – Т. 5. – С. 539.

Вважається, що рух флагелантів розповсюдився з Італії, зокрема Перуджі. Звідси розповсюдився по середній і північній Італії, за Альпи на північ. Їхні процесії проходили довгою чергою, від 100 до 10000 чоловік, які йшли по двоє або по троє із запаленими свічками, хоругвами і співами. Оголені до пояса і босі, вони бичували себе дорогою і молили про співчуття Христа і його Матері, час від часу падали на коліна і вигукували: «Милосердя» або «Мир». Входячи у місто, флагеланти обходили його церкви, смиренно падаючи перед алтарями. Вони, як правило, несли своє покаєння тридцять три дні, в пам'ять про роки життя Христа. Із Перуджі флагеланти вирушили на південь в Марку Сполетську і до Риму¹², що підтверджується дослідником історії міста Ф. Грегоровіусом¹³, на північ – через Тоскану в Романью, Емілію, Ломбардію, Марку Тревізську і Генуезьку область. З'являлися флагеланти і в Імолі, звідки рушили до Болоньї і Модени, а далі – в Реджіо і Парму¹⁴.

Ф. Грегоровіус назвав флагелантство «моральним штормом» і зазначав, що воно охоплювало людей різного віку і всіх суспільних прошарків. Навіть п'ятилітні діти бичували себе¹⁵. Священики і монахи також приєднувалися до них. Під впливом руху в суспільстві відбувалися і моральні зміни: лихварі віддавали своє неправедно нажите багатство, вбивці сповідалися в злочинах і здавалися правосуддю, вороги мирилися. В Реджіо і Палермо до флагелантів приєдналися вельможні особи. Але не всі оцінювали рух прихильно. Наприклад, влада міст Кремона і Манфред заборонили флагелантам проходити їхньою територією.

Рух флагелантів у Італії припинився так само раптово, як з'явився, але його ідеї розповсюдилися по іншій бік Альп. 1200 послідовників відвідали Страсбург. Їхній вплив на короткий період сягнув Польщі і Богемії¹⁶.

Найбільшого розвитку рух флагелантів набув у середині XIII ст. «У 1349 році Господньому флагеланти були в різних землях», – лаконічно відзначається в анналах Періса¹⁷. Рух здобув прихильність у більшій частині Західної Європи – Угорщині, Богемії, Італії, Франції, Німеччині і Нідерландах, про що повідомляють тогочасні аннали. «У 1349 році Господньому в Богемське королівство прийшли флагеланти¹⁸», – зазначає автор Коротких Празьких анналів, а в Старших Вроцлавських анналах розповідається така історія: «В рік Господній 1261, щоб зруйнувати католицьку віру, з'явилися флангеланти. Тоді вони милістю Божою були вигнані, але в 1349 рік Господній з'явилися знову. Прийшли вони з Угорщини, очолені якимось єретиком дяконом, родом із Вроцлава, і там цей єретик був переможений вроцлавським єпископом Преславом, переданий світській курії і спалений. Його ж ошукані учні пішли через Чехію,

¹² История ересей : [сб.] / сост. А. Лактионов. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА ; ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 235–237.

¹³ Грегоровиус Ф. История города Рима в Средние века (от V до XVI столетия) / Ф. Грегоровиус [пер. с нем.]. – М. : АЛЬФА-КНИГА, 2008. – С. 883.

¹⁴ История ересей. – С. 237.

¹⁵ Грегоровиус Ф. Указ. соч. – С. 883.

¹⁶ Шафф Ф. Указ. соч. – Т. 5. – С. 539.

¹⁷ Аннали Періса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Pairisienses/frametext.htm

¹⁸ Краткие пражские анналы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_prag_breves/frametext.htm

Алеманію і Галлію в Авіньйон до папи Климента Шостого за рятівною порадою, і коли засуджена ним секта зменшилася, еретики, які залишилися, за допомогою князів і єпископів з великими зусиллями були винищені у всіх названих землях»¹⁹.

Детально описала флагелантський рух Лімбурзька хроніка: «У рік 1349, тоді прийшов у німецькі землі великий мор [...]. І коли народ побачив велику скорботу вмираючих, [...] то людей охопило величезне каяття через їхні гріхи [...]; вони не зверталися за допомогою і порадою до папи і Церкви, що було великим безумством [тут автор помиляється, адже деякі флагеланти намагалися звернутись до папи, і спершу їхній рух був під контролем. – А. П.] [...]. І збиралися чоловіки в містах і селах до купи, і йшли з батогами по сто, двісті, триста [чоловік] [...]. Їхнє життя було таке, що кожен загін ішов тридцять днів [33 дні. – А. П.] з батогами від одного міста до іншого, несучи із собою хрести й хоругви, як у церкві, а також свічки та факели. І коли підходили вони до міста, то простували вони двома [рядами] по двоє до самої церкви. На них були шапки, на яких спереду були червоні хрести, і кожен ніс із собою свій батіг, що висів перед ним. [...] У них були свої заспівувачі, двоє чи троє, і вони їм підспівували. [...] І кожен сам бив себе своїм батогами, і пускали свої батоги через плече з обох сторін, що кров стікала зі щиколоток. [...] І всі вони ставали на коліна і били хрестоподібно витягнутими руками об землю і лежали там. [...] Потім вони вставали і знову йшли по колу і били себе батогами, щоб видно було на їхніх тілах страждання. Коли ж це відбувалося, то наближалися поважні люди і запрошували флагелантів у свій будинок [...] і розташовували їх на ніч. На ранок ті знову йшли в [...] інше місто. Прийми це як зерцало і скажи своїм дітям, якщо трапиться велика потреба на землі, потреба в цю сотню років або пізніше, щоб вони береглися від того, щоб хапатися за такі речі без поради Святої Церкви»²⁰.

Причини зародження флагелантського руху до кінця не з'ясовані. Вважається, що в XIII ст. однією з таких причин були пророцтва Йоахіма Флорського, який оголосив 1260 р. часом приходу Антихриста. Можливо, зіграв свою роль голод 1258 р. в Італії²¹. Не міг не позначитися й вплив проповідей монахів, адже майже пів століття такі ордени, як домініканці і францисканці пропагували повернення до євангельської чистоти віри і закликали до покаяння²².

Спочатку Церква нейтрально оцінювала флагелантів. Серед тих навіть була невелика кількість монахів і священників. Флагеланти вважалися нешкідливими фанатиками²³. Вони ходили великими групами і показували безкоштовні вистави народу, який завжди любив дивитися на різні процесії і турніри, ба, навіть, страсти²⁴. Люди раділи появі флагелантів і вітали їхнє прибуття у свої села і міста, бо це вважалося своєрідною

¹⁹ Старшие вроцлавские анналы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_wratisl_maiores/frameset.htm

²⁰ Лимбургская хроника [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Tilemann_Ehlen_Wolfhagen/frameset1.htm

²¹ Шафф Ф. Указ. соч. – Т. 5. – С. 538.

²² Фавье Ж. Столетняя война / Ж. Фавье ; [переводчик М. Некрасов]. – М. : Евразия, 2009. – С. 164.

²³ Шафф Ф. История христианской церкви. – СПб. : Библия для всех, 2009. – Т. 6. – С. 320.

²⁴ Фавье Ж. Указ. соч. – С. 163.

виставою. Прихід флагелантів був навіть приводом до святкування²⁵. Тим часом, рух останніх розростається і деякі групи вже сформували організації з розробленим статутом. І ось тоді католицькому духовенству стало зрозуміло, що такі громади становлять загрозу Церкві²⁶. Відтак папа Климент VI 1351 р. у буллі «*Inter sollicitudines*» засудив флагелантів²⁷. Причин для такого рішення було декілька.

По-перше, з релігійної точки зору – ортодоксальність їхньої віри виглядала сумнівно. Приборкування плоті вважалося частиною аскетичної практики і сягало часів раннього християнства, але флагеланти переступили через догмати Церкви, адже вважали, що пролита ними кров єдина з кров'ю Христа і змішується з нею. Та й взагалі, батіг, яким флагеланти бичувалися, був схожим радше на інструмент катування, аніж атрибут церковного обряду²⁸.

По-друге, у Північній Німеччині і Нідерландах флагелантський рух висловлював невдоволення місцевим духовенством. Деякі з обітниць, дані при вступі в групу флагелантів, забороняли поклоніння образам, заперечували вчення про *transubstantiationis* (перевтілення), індульгенції, священницьке миропомазання, іноді замінювали водне хрещення кривавим. Один зі статутів стверджував, що тіло Христа не присутнє тілесно при Євхаристії, а індульгенції нічого не варті. 26 стаття стверджувала, що «радше померти в поросі і поті, чим після помазання єлеєм священника»²⁹.

Флагеланти здійснювали серйозні акти насильства, часто спрямовані проти духовенства та євреїв³⁰. Вестфальський хроніст писав, що у Льежі вони налаштували людей проти місцевого духовенства і закликали винищити його³¹. Ватажки еретиків привласнили собі право сповідувати грішників, відпускати їм гріхи. Священиків, які намагалися перешкодити, били камінням, підбурюючи натовп слідувати їх прикладу, вриваючись у церкви і зриваючи служби. Вступаючи в чергове місто, флагеланти громили єврейський квартал, у чому їм допомагали місцеві християни, які вбачали в цьому можливість поквитатися за старе³².

Були й інші причини заборони флагелантського руху. Як зазначала про них Лімбурзька хроніка: «І вони домовлялися між собою про вельми безумне і згубне і помилково вважали, що це добре. А саме – коли вони падали ниць, то той, хто серед них порушив подружню вірність, лягав на бік, щоб так його було видно, що він – перелюбник. А той, хто вчинив убивство, таємно або публічно, перевертався і лягав на спину. Хто ж порушив свою клятву, той витягував вгору два пальці разом з великим,

²⁵ The History Guide. Lectures on Ancient and Early Medieval History. Lecture 29: Satan Triumphant: The Black Death [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.historyguide.org/index.html>

²⁶ Фавье Ж. Указ. соч. – С. 162–163.

²⁷ Leff G. Heresy in the Later Middle Ages : The Relation of Heterodoxy to Dissent C. 1250 – C. 1450. – Manchester : Manchester University Press, 1999. – P. 485.

²⁸ Фавье Ж. Указ. соч. – С. 162.

²⁹ Шафф Ф. Указ. соч. – Т. 6. – С. 323.

³⁰ Ле Гофф Ж. История тела в средние века / Ж. Ле Гофф, Н. Трюон – М. : Текст, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-reading.ws/chapter.php/101198/12/le_Goff%2C_Tryuon_Istoriya_tela_v_srednie_veka.html

³¹ Leff G. Op. cit. – P. 491.

³² Такман Б. Загадка XIV века / Б. Такман. – М. : АСТ, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litmir.net/bd/?b=177732>

щоб було видно, що він клятвopорушник, і так далі. Це міг бути лицар, кнехт, містянин або селянин, – усі з простим почуттям ішли з батогами, через що всі вони втрачали своє благочестя, бо наклали вони на себе покуту без дозволу святої Церкви і тим самим зробили себе лиходіями і шахраями [...]. Також флагеланти мали звичай, що вони не спілкувалися з жінками під час свого походу»³³.

Перше, що суперечило церковній традиції й обрядам, – публічність покаяння і відсутність священників при сповіді. Ще св. Амвросій Медіоланський казав: «Хто може відпускати гріхи, крім одного Бога, Який також відпускає їх через тих, кому дав владу відпускати? Це право надано одним священикам. Люди здійснюють тільки служіння на відпущення гріхів, але не проявляють будь-якої власної влади, бо не у своє ім'я відпускають, а в ім'я Отця і Сина і Святого Духа; вони просять»³⁴. Серед флагелантів було духовенство, але воно не відіграло серйозної ролі. Заборона на спілкування з жінками виглядала, радше, формально, оскільки пізніше флагелантів обвинувачували у влаштуванні оргій³⁵.

Усі наступні появи флагелантів 1357, 1369, 1374 і 1399–1400 рр. не набули поширення³⁶. Виняток становить хіба їхній рух в Італії, зокрема – Генуї, П'яченці, Модені, Римі та ін. Причиною їхньої появи було видіння Христа і Марії селянинові із Дофіне. На загал, рух флагелантів тоді складався з 15 тисяч чоловік, які обійшли майже весь Апеннінський півострів. Проте тогочасний німецький Верденський єпископ Нігейм відверто засуджував цей рух. Кровоточиве розп'яття, яке нібито вважалося одним із доказів істинності флагелантського руху, він назвав несправжнім. Сам феномен автор пояснював тим, що всередину тріщини розп'яття заливали кров, дерево вимащували елеем і на сонці кров проступала. Крім того, владика засуджував спільну діяльність флагелантів чоловіків і жінок, хлопців і дівчат. Остаточно рух занепав після спалення одного з його пророків³⁷. Також 1414 р. флагеланти з'явилися під проводом німецького селянина Конрада, який вважав себе пророком Єнохом. Лідер стверджував, що Бог відштовхнув від себе папу, возвеличивши флагелантів, і тільки бичуванням можна спокутувати свої гріхи. Проте інквізиція швидко викоринила секту³⁸. Самобичування в Західній Європі так і не ввійшло до обов'язкових практик чернечого аскетизму. Його непопулярність засвідчила необов'язковість наслідування прикладу страждаючого Христа катуванням свого тіла³⁹.

Але флагеланти зіграли й позитивну роль в історії. Саме цьому рухові належить заслуга відродження народних релігійних пісень, які супроводжували їхні прощі від

³³ Лимбургская хроника.

³⁴ Духовные стороны христианства: энциклопедия изречений свв. оо и учителей Церкви по различным вопросам духовной жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/osnovy/pravoslavnaia_entsiklopediya_129-all.shtml

³⁵ Такман Б. Указ. соч. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litmir.net/bd/?b=177732>

³⁶ Leff G. Op. cit. – P. 486.

³⁷ Шафф Ф. Указ. соч. – Т. 6. – С. 324–325.

³⁸ Супотницький М. В. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.plam.ru/medic/ocherki_istorii_chumy_fragmenty/p2.php

³⁹ Ле Гофф Ж. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-reading.ws/chapter.php/101198/12/le_Goff%2C_Tryuon_-_Istoriya_tela_v_srednie_veka.html

початку зародження руху. В Італії ці гімни називались *laude*, в Німеччині – *leisen*⁴⁰. Флагеланти співали свої гімни німецькою, фламандською, французькою, але не латиною⁴¹. Крім того, автор Лімбурзької хроніки стверджував, що вони часто самі придумували гімни під час походів: «Ти повинен знати, що всі ці пісні склалися і створювалися під час походів флагелантів, і ці гімни не існували раніше»⁴².

Ф. Грегоровіус назвав рух флагелантів одним із найприголомшливіших феноменів Середньовіччя і вважав його виразником лих тогочасного суспільства, зокрема голоду, хворіб, постійних війн⁴³. Можливо, справді складність тогочасного життя і церковне вчення змусили людей вважати себе винними у всіх проблемах і шукати способу покаятися. Цей спосіб дехто знайшов у самобичуванні. Невпевненість у завтрашньому дні, близькість смерті, причиною якої були не тільки постійні війни, а й епідемія чуми, від якої не існувало порятунку, змусили людей шукати власних шляхів спасіння, які, враховуючи релігійність епохи, мали церковний контекст. Більшість флагелантів становили люди світські, які претендували бути посередниками між Богом і суспільством без участі Церкви. Тому згодом рух виступив проти католицького вчення, виразив антиклерикальні настрої, чим уподібнився до численних тогочасних ересей, а тому був засуджений Церквою.

Classic medieval period is characterized by the appearance of various heresies. One of them was movement of flagellants. Despite the fact that at first glance flagellants seemed as harmless fanatics Pope Clement VI condemned them on Council of Constance. In this paper the author tries to characterize this movement and to analyze the reasons for his disapproval by the Catholic Church.

Keywords: *heresy, the Catholic Church, self-flagellation, flahelanty.*

⁴⁰ Шафф Ф. Указ. соч. – Т. 6. – С. 323–324.

⁴¹ Фавье Ж. Указ. соч. – С. 162.

⁴² Лимбургская хроника.

⁴³ Грегоровиус Ф. Указ. соч. – С. 884.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ

Юрій Гривнак (Івано-Франківськ)

УДК 94(436).04+(438).03«1490/1526»
ББК 63.3-6

ПОЛЬСЬКО-АВСТРІЙСЬКА БОРОТЬБА ЗА УГОРСЬКИЙ ПРЕСТОЛ НАПРИКІНЦІ XV – НА ПОЧАТКУ XVI ст.

У статті крізь призму габсбурзько-ягеллонських відносин розглянуто роль польських еліт у боротьбі за угорський престол наприкінці XV – на початку XVI ст. Проаналізовано дипломатичні та династичні контакти. Визначено роль угорської знаті, її політичні вподобання, які мали важливе значення у справі успадкування вакантного престолу.

Ключові слова: Угорщина, Матяш Корвін, Владислав (Уласло) II, Максиміліан Габсбург, династичний шлюб, дворянська «партія», баронська «партія», Перший Віденський конгрес.

Для Європи період раннього нового часу певною мірою став визначним. У XVI ст. відбулося становлення міжнародних відносин як інституту і системи сталих зв'язків між країнами. Кожна держава брала в цьому участь, визначаючи своє місце, роль і специфіку взаємовідносин із сусідами.

У другій половині XV – першій половині XVI ст. Польща була однією з найбільших країн Європи. Вона межувала з рядом держав, наймогутнішою серед яких на Заході була Священна Римська імперія. Напрями імперської політики визначалися тоді вподобаннями династії Габсбургів, що стало важливим фактором розвитку міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі та обумовило характер зовнішньої політики Польського королівства. Сусідство обох привело до формування складної системи взаємодії, яка поєднувала протистояння та союзницькі відносини в умовах тотожності інтересів у сфері зовнішньої політики. Наприкінці XV ст. основні зовнішньополітичні впливи двох держав зосередились на чесько-угорському векторі.

Обрана для дослідження проблематика є значною мірою досліджена в польській і чеській історіографії, зокрема Ю. Івоніним¹, Н. Поповим², Й. Ботто³, В. Реддвейм⁴, С. Фрімовою⁵, Я. Шимовим⁶, І. Бантошем⁷, В. Ціватим⁸.

¹ Ивонин Ю. Религиозно-политические союзы в западноевропейской политике первой половины XVI века / Ю. Ивонин // Вопросы истории. – 1978. – № 11. – С. 85–102.

² Попов Н. Династические браки и «брачная дипломатия» в Центральной и Восточной Европе / Н. Попов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 2. – С. 170–179.

³ Botto J. Z uhorskej diplomacie 16. storočia / J. Botto // Slovenské pohľady. – 1915. – R. 25. – S. 459–478.

⁴ Reddway W. The Cambridge History of Poland. From the Origins to Sobieski (to 1696) / W. Reddway, J. H. Penson. O. Halecki. – N.–Y. : Octagon books, 1971. – 607 s.

Основними джерелами до теми слугували праці Мартіна Бельського, Антоніуса де Бонфініса та ін. Особливої уваги заслуговують записи австрійського дипломата Йоана Куспініана про так званий «Перший Віденський конгрес» 1515 р. Особливе місце посідає корпус угорських документів, опублікований наприкінці XIX ст.

Об'єктом обраного дослідження є династична криза в Угорщині наприкінці XV ст. Предметом – прихід до влади в країні після смерті Матяша Корвіна нового короля. Метою статті є висвітлити внутрішньополітичну конфронтацію та боротьбу за Угорську корону між європейськими правителями, викликані династичною кризою.

6 квітня 1490 р. помер король Угорщини Матяш Корвін. Незабаром після його смерті Христофором Колумбом було відкрито Новий Світ. Цей збіг можна вважати символічним для долі Угорщини, а, по суті, всієї Східної та Центральної Європи. Саме тоді розвиток торгівлі, фінансів, промисловості, збройних сил, мореплавання і системи державного управління поступово стали надавати Західній Європі глобальної переваги, плодами якої та користувалася протягом усього XVIII і XIX ст.⁹

Розпад держави, створеної Матяшем, і перебудова європейської економіки зумовили зміцнення тих засад соціального устрою, які відрізняли Угорщину від решти держав¹⁰.

У Матяша не вистачило сил, щоб змусити угорських феодалів відмовитися від права обирати короля. В 1476 р. він одружився на дочці неаполітанського короля Беатрисі. Шлюб виявився бездітним¹¹. Попри спротив Беатрисі і її оточення, Матяш призначив спадкоємцем престолу свого «побічного» сина Яноша Корвіна (1473–1504), домігся присяги на вірність від феодалів та міст (1489). Матяш помер у Відні 6 квітня 1490 р., а вже 4 липня¹² загин Яноша Корвіна, який утік з королівською казною на південь Угорщини, був розбитий біля гори Чонт (комітат Тольна) військом державних зборів. У липні знать обрала королем Владислава II Ягеллона (1490–1516), коронованого 28 вересня 1490 р під іменем Уласло II. З 1469 р. Будучи водночас королем Чехії, він об'єднав її з Угорщиною особистою унією. При обранні володар підписав запропоновані державними зборами умови, які передбачали збереження «старих привілеїв» панівного стану. Цей документ засвідчив зростання сил феодалів, які добилися відміни надзвичайного податку в один флорин, який збирався Матяшем із залежних селян.

⁵ Frimova E. *Cisársko-kráľovská svadoná zmluva z roku 1515* / E. Frimova // *Politický zrod novovekej Strednej Európy (500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa Habsburskej monarchie)* / [zost. J. Baďurik, K. Sládek]. – Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005. – S. 62–73.

⁶ Шимов Я. *Австро-Венгерская империя* / Я. Шимов. – М. : Алгоритм, 2003. – 607 с.

⁷ Бантош І. Антиягеллонська коаліція на теренах східної Європи наприкінці XV – початку XVI ст. / І. Бантош // *Український історичний збірник*. – 2012. – № 15. – С. 18–26.

⁸ Ціватий В. Інституційні процеси європейської зовнішньої політики та дипломатії першої чверті XVI ст.: історико-політологічний аналіз / В. Ціватий // *Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика та дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи*. – К. : Вид. дім «ДЕМІД», 2003. – Вип. 9. – С. 293–308.

⁹ Ивонин Ю. *У истоков европейской дипломатии нового времени* / Ю. Ивонин. – Минск : Изд-во Университетское, 1984. – С. 26.

¹⁰ Шимов Я. *Указ. соч.* – С. 197.

¹¹ Дворнік Ф. *Слов'яни в європейській історії та цивілізації* / Ф. Дворнік – К. : Дух і літера, 2005. – С. 209.

¹² Antonius de Bonfinis. *Rerum Ungaricarum Decades* / [ed. I. Fogel, B. Ivanzi, L. Jahasz]. – Budapest : Egyetemi nyomda, 1941. – Т. 1. – С. 162.

Уласло II зобов'язався підписати й декрет, який розроблять магнати та дворяни до його коронації¹³.

Окрім Уласло II, на угорський престол претендував син Фрідріха III Максиміліан Габсбург, обраний 1486 р. римським королем (у 1493–1519 рр. – німецький імператор), і польський герцог Ян Альберт Ягеллон. Після смерті Матяша Максиміліан захопив Відень і Нижню Австрію¹⁴. Свої претензії на угорську корону він базував на основі договору Матяша з Фрідріхом III 1463 р. Користуючись підтримкою магнатів Задунав'я і Славонії (сімей Банфи, Каніжаї, Сентд'єрі, Франгепанів), Максиміліан вторгся у вересні 1490 р. до Угорщини, зайнявши Шопрон, Кесег, Загреб, Веспрем. 16 листопада йому вдалося захопити Секешфехервар, населення якого чинило серйозний опір. Відтак у грудні 1490 р. він змушений був покинути країну. Задунав'я відібрали в нього 1491 р. і на тлі успішної кампанії угорські війська зайняли навіть деякі австрійські замки¹⁵.

У листопаді 1491 р. Презбурзький мир підсумував війну Максиміліана з Владиславом за Угорщину. Згідно з угодою, за Габсбургом закріплювалося право успадкування угорської корони, якщо у Владислава не буде потомків по чоловічій лінії. З одного боку, 35-літній новий угорський володар міг бути спокійний, адже знаходився в розквіті сил, але жодна з його двох дружин так і не народила йому сина¹⁶.

Встановлення миру на західних кордонах було необхідним для ліквідації небезпеки зі сторони Польщі, звідки 21 липня 1490 р. вторглося військо іншого претендента на угорську корону – Яна Альберта. Він користувався підтримкою магнатських сімей Переньї і Розгоньї. На бік польського герцога перейшов воєначальник Балаж Мадяр. Уласло II ж підтримали Іштван Заполяї, єпископ Томаш Бакоці, в майбутньому канцлер, Петер Гереб, Пал Кініжі, Іштван Баторі та інші світські й церковні магнати. До вересня 1490 р. владу Уласло II визнав Януш Корвін¹⁷.

Ян Альберт захопив Епер'єш і взяв в облогу Кошице. Взимку 1490–1491 рр. Уласло II за допомогою «чорного війська» найманців зняв облогу міста. У 1492 р. другий напад Яна Альберта також було відбито, після чого той відмовився від претензій на угорський престол. Відносини Уласло II з іншими Ягеллонами врегулювали на сімейному Левочському з'їзді у квітні 1494 р.¹⁸

Але навіть після закінчення війни за Угорщину становище Ягеллона залишалося складним. Фактичним правителем королівства був Томаш Бакоці, який досяг високого становища ще при Матяші Корвіні і вважався всесильним канцлером. Цей хитрий і далекоглядний політик добре знав приховані мотиви складного магнатського протистояння, яке було реальністю політичного життя Угорщини. Владислав, натомість, став заручником цієї боротьби і не контролював справ держави, володарем якої вважався.

¹³ Исламов И. История Венгрии : в 3 т. / И. Исламов. – М. : Наука, 1987. – Т. 3. – С. 222.

¹⁴ Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К. : Критика, 2004. – С. 267.

¹⁵ Ивонин Ю. У истоков... – С. 94.

¹⁶ Дворнік Ф. Назв. праця. – С. 211.

¹⁷ Reddway W. Op. cit. – P. 418.

¹⁸ Kronika Marcina Bielskiego / [wyd. K. J. Turowskiego]. – Sanok, 1856. – Т. 1. – S. 433.

Період 1490–1526 рр. став новим етапом економічного і політичного посилення феодалів. Закріпивши при Матяші особисту залежність селян, у 90-ті рр. XV – на початку XVI ст. вони використали свою безпосередню участь у державній владі для закріплення цих успіхів законодавчими актами. Декрет 1492 р. поширив на жителів містечок обов'язок внесення дев'ятини натурою¹⁹. Закон 1498 р. приписував міщанам і жителям містечок вносити дев'ятину з орендованих у феодалів земель²⁰. У 1500 р. було підтверджено обов'язок знімати із селян дев'ятину натурою, а не грошима.

Зламавши опір селян у збройних сутичках селянської війни 1514 р., угорські феодали декретом 1514 р. закріпили підсумки об'єктивного соціально-економічного процесу закріпачення. Його важливим результатом стало посилення економічних та політичних позицій дрібних і середніх феодалів-дворян не тільки щодо селянства, а й магнатів, короля і держави. Дворяни змінили ставлення до питання про самостійність королівської влади, відмовившись для початку від сплати однофлоринового податку. Так володар залишився без засобів утримання найманців. Використавши їх в боротьбі проти Максиміліана і Яна Альберта, король перестав їм платити і найманці почали жити грабунками²¹.

Пізніше внутрішньополітична боротьба проявлялася в суперництві чітко визначених «партій» магнатів: групи, підтримуваної дворянами (дворянська «партія»), і придворної, баронської. 1503 р. симпатіями дворян користувався Янош Корвін, котрий хотів зайняти пост палатина. Однак «партії» баронів у квітні 1504 р. вдалося провести кандидатуру Імре Перенї. Після смерті Яноша Корвіна (1504) його маєтки хотів прибрати до своїх рук рід Запольяї, котрий очолив одну із магнатських «партій». Але його планам не судилося здійснитися. Уласло II ще 1509 р. видав заміж вдову Яноша Корвіна Беатрису за маркграфа Бранденбурзького Георга Гогенцоллерна, який після смерті дружини (1510) став одним із найбагатших магнатів і керівником баронської «партії»²².

Прагнучи державної влади, магнати групи Запольяї для забезпечення підтримки дворян домоглися прийняття ряду законів, вигідних дворянам і корисних самим магнатам. На державних зборах 1492 р. було закріплено законом обов'язок короля і великих феодалів захищати країну. Підтверджувалося й старе положення оголошення загальної мобілізації в разі потреби і підготовку до походу за кордон дворян лише за умови оплати від короля. Закон звільняв дворян і священників від податків²³. У 1495 р. закон зобов'язав короля скликати на державні збори не лише окремих представників знаті, а все дворянство. Раніше це стосувалося тільки баронів і прелатів. У 1498 р. дворянська «партія» настояла на відставці егерського єпископа Томаша Бакоці з посади канцлера²⁴. Його місце зайняв Дьєрдь Сатмарі, а Томаш Бакоці упродовж 1497–1498 рр. очолював естергомське архієпископство. Він був одним із найсильніших магнатів і керівником баронської «партії».

¹⁹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. Évi törvénycikkek. – Budapest, 1899. – S. 510–512.

²⁰ Ibidem. – S. 616.

²¹ История Венгрии. – С. 223.

²² Там же. – С. 224.

²³ Corpus Juris Hungarici. – S. 536.

²⁴ Ibidem. – S. 626.

На державні збори 1498 р. з'явилися «всі дворяни королівства»²⁵. Декрет, складений тут ідеологом дворянської «партії» магнатом Іштваном Вербеці, передбачав скорочення до двох представників від баронів і прелатів та збільшення до 16 осіб кількості присяжних дворян королівського суду; вісім з них ставали членами королівської ради²⁶.

У 1505 р. різко загострились відносини між королем і «партією» Яноша Запольяї. Загони ворогуючих дворян, зібравшись у комітатах, погрожували скинути Уласло II і зробити правителем саме Запольяї. Уласло II звернувся за допомогою до Максиміліана I²⁷, Венеції і чеського дворянства. Імператора підтримував Томаш Бакоці. У вересні 1505 р. Габсбург оголосив війну угорським феодалам під приводом захисту короля. Того ж місяця державні збори на Ракошському полі під Пештом збиралися озброєними загонами дворян. Вони добилися 13 жовтня 1505 р. прийняття постанови, за якою у разі народження в Уласло II сина останній мав стати спадкоємцем престолу; якщо ж король помре, не залишивши такого, королем оберуть угорця, а не іноземця. Барони і прелати змушені були приєднатися до дворян, утворивши відтак конфедерацію проти Максиміліана. Однак ці рішення король не затвердив. Янош Запольяї, який претендував на корону, уклав таємну домовленість із Томашем Бакоці та баронами, переконавши їх у вірності королю²⁸.

«Партія» баронів у боротьбі з групою Яноша Запольяї шукала підтримки Габсбургів. У березні 1506 р. Уласло II підписав з Максиміліаном договір, який підтверджував права Габсбургів на успадкування угорського трону. У випадку народження в Уласло II сина той мав одружитися на представниці Габсбургів. Але, на вимогу державних зборів, Ягеллон оголосив війну Максиміліану²⁹, який одразу вторгся в Угорщину, зайняв Шопрон і Братиславу. Згідно з укладеним улітку 1506 р. миром, знову визнавалося право Габсбургів на успадкування угорського трону. Плани Яноша Запольяї були засмучені народженням в Уласло II сина Лайоша II (1506), якого король поспішив коронувати 1508 р.³⁰

Продовжуючи поширювати вплив, група Яноша Запольяї домоглася постанови 1507 р. про зобов'язаність для короля вирішувати всі справи тільки в раді, членами якої були вісім дворян. У 1511 р. державні збори спробували відділити державну казну від приватної скарбниці короля. Запольяї намагався нейтралізувати союз короля з Габсбургами своїми зв'язками з польськими Ягеллонами, закріпленими шлюбом у 1512 р. сестри Яноша з польським королем Сигізмундом I Старим³¹.

Посиленню Яноша король і його «партія» баронів протиставили зв'язки з Габсбургами. Чесько-угорський король Владислав II та угорська знать намагалися знайти підтримку в особі Максиміліана I. Легалізація договору 1491 р. у Братиславі

²⁵ Ibidem. – S. 592.

²⁶ Ibidem. – S. 596–598.

²⁷ Ивонин Ю. Политика Габсбургов в Юго-Восточной Европе в XVI–XVIII вв. / Ю. Ивонин // Славяне и их соседи. Средние века – раннее новое время. – М. : Наука, 1999. – Вып. 9. – С. 158.

²⁸ Бантош І. Назв. праця. – С. 21.

²⁹ Botto J. Op. cit. – S. 466.

³⁰ Ціватий В. Назв. праця. – С. 299.

³¹ Ивонин Ю. У истоков... – С. 97.

відбулася 1515 р³². Шлюбна політика Габсбургів, у розумінні гасла Максиміліана, що війни мають вести інші, а щаслива Австрія одружуватися, увінчалася підписанням імператорсько-королівської угоди, продубльованої згодом у Відні. Визнання та значення цієї міжнародної події були величезними³³. Безпосередньо суть документа зводилася до об'єднання обох династій. Представники довговічнішої з них мали успадкувати угорсько-чеський престол, а діти Ягеллонів та Габсбургів – одружитися³⁴.

Дев'ятирічний Людовік II Ягеллон пошлюбив десятирічну Марію Габсбурзьку, а Фердинанд I Габсбург – сестру Людовіка Анну³⁵. Оскільки Марія та Людовік були ще дітьми, справжній шлюб вони взяли лише 1522 р.³⁶ Отже, подвійним матримоніальним союзом імператорських онуків та нащадків Ягеллонів забезпечилося формування наступних поколінь спадкоємців на чеському та угорському троні. Цю зустріч ми вирішили назвати «Першим віденським конгресом»³⁷.

Після смерті Уласло II (13 березня 1516 р.) королем став десятилітній Людовік II (Лайош II, 1516–1526). Але фактично справами двору управляли його вихователі – керівники баронської «партії» Томаш Бакоці, Георг Гогенцоллерн і Янош Борнемісса. Питання престолонаслідування в Угорщині не піднімалося до 1526 р.³⁸.

Отже, після смерті Матяша Корвіна в Угорщині виникли проблеми з успадкуванням престолонаслідуванням. Вони проявилися у протистоянні між так званими «партіями», кожна з яких відстоювала свій погляд. Наступник Матяша Уласло II самотужки не зумів розв'язати внутрішньодержавного протистояння. Це транлювалося в підписання ряду угод про принципи престолонаслідування в Угорщині, визначальне місце в чому відіграла система братиславсько-віденських договорів, або ж «Першого віденського конгресу».

The article deals with the problems of Poland's role in the fight for the Hungarian throne late XV – beginning of the XVIth c. in the light of the Habsburg-Jagiellonian relations and their specificity. Dynastic and diplomatic contacts are analyzed. The author focuses on the role of the Hungarian nobility during the aforementioned issues and political preferences of the Hungarian nobility, who were important in the problem of succession of the Hungarian throne.

Key words: Hungary, Matthias Corvinus, Vladislav (Ulaslo) II, Maximilian Habsburg, dynastic marriage, noble «party», baronial «party», «The First Congress of Vienna».

³² Попов Н. Указ. соч. – С. 172.

³³ Frimova E. Op. cit. – S. 62.

³⁴ Kalous A. Voľba uherského kral'a po smrti Matyáša Korvina / A. Kalous // Dejiny a súčasnosť. – Praha, 2002. – Č. 3. – S. 17.

³⁵ Macek J. Československá vlastivěda / J. Macek. – Praha, 1963. – D. 2. – S. 301.

³⁶ Kniha kral'ov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovakov / [zost. V. Segeš]. – Bratislava : Kleio, 1998. – S. 192.

³⁷ Veselý Z. Přehled dějin českého státu / Z. Veselý. – Praha, 1999. – S. 119.

³⁸ Cuspinianus J. Diarum de Congressu Maximiliani et trium regum / J. Cuspinianus // Pocięcha W. Polityka mocarstw europejskich w okresie 1492–1555 / W. Pocięcha. – Kraków : Druk. W. L. Anczyca i spolki w Krakowie, 1923. – S. 27.

УДК 94(4) «1700–1772»

ББК 63.3(2)46-6

ВИКОРИСТАННЯ ДИСИДЕНТСЬКОГО ПИТАННЯ РОСІЄЮ ДЛЯ ОСЛАБЛЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У 1700–1772 рр.

У статті розглядається дисидентське питання як засіб втручання у внутрішні справи Речі Посполитої протягом 1700–1772 рр. Автор спробувала охарактеризувати релігійний фактор у зовнішній політиці Російської держави.

Ключові слова: геополітика, дисидентське питання, конфедерація, релігійне питання, сейм.

Міжнародні відносини XVIII ст. зосереджувалися, передусім, навколо ідеї балансу сил в Європі, усі загальні тогочасні війни спрямовувалися на його підтримку. Жодна країна не почувалася досить впливовою, аби спробувати завоювати увесь континент. Події доби поділів Речі Посполитої не можна зрозуміти як слід, якщо не усвідомити, що внутрішні труднощі країни систематично поглиблювали могутніші від неї сусіди. Тому мета даної роботи передбачає дослідження дисидентського питання як засобу зовнішнього втручання у справи Речі Посполитої.

Релігійна політика Речі Посполитої досліджена у працях М. Бантиш-Каменського¹, В. Ключевського², О. Беднова³, І. Власовського⁴, В. Шеретюк⁵ та ін.

Московська держава, розширюючи кордони на захід і ведучи боротьбу з Річчю Посполитою, активно використовувала релігійне питання. Гасло захисту православних відкривало можливості втрутитися у внутрішні справи цієї країни. Воно було своєрідним виправданням дій, спрямованих проти Польщі. Декларуючи захист православної віри, Москва здобувала прихильність православних підданих західних сусідів, особливо після Берестейської унії 1596 р.

Вирішення дисидентського питання сягало своїми витокami в часи правління Петра I (1672–1725), який вдало скористався польсько-російською угодою – «Вічним миром» 1686 р. для гарантування православним Польщі свободи віровизнання. Саме «великий реформатор» уперше призначив свого представника у сусідній країні, якого уповноважив урегулювати суперечки між трьома конфесіями.

Цар був готовий затято захищати навіть «невірних» протестантів, будь-яких сектантів, лише задля встановлення «релігійної справедливості» та толерантності, у той

¹ Бантыш-Каменский Н. Обзор внешних сношений России по 1800 г. / Н. Бантыш-Каменский. – М. : Э. Лисснера и Ю. Романа, 1897. – 319 с.

² Ключевский В. О. Сочинения : в 9 т. / В. Ключевский. – М., 1989. – Т. 5. – 479 с.

³ Беднов О. М. Православная церковь в Польше и Литве / О. Беднов. – Минск : Лучи Софии, 2002. – 423 с.

⁴ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : в 3 т. / І. Власовський. – К. : Либідь, 1998. – Т. 3. – 293 с.

⁵ Шеретюк В. Релігійно-дисидентське питання як засіб посилення російських позицій у Польщі в другій половині XVIII століття / В. Шеретюк // Історія України. – 1999. – № 29–30. – С. 3–4.

час як Російська імперія «сповідувала» ортодоксальне православ'я. Петро I, вважаючи справу честі покарати винуватців «різанини» католиків із протестантами в Торуні 1724 р., пішов на союз із Пруссією, щоб спільно реалізувати «благі наміри» та гарантії щодо релігійних меншин у Речі Посполитій. Саме він надав своїм наступникам зброю, якою можна б було вдало скористатися у будь-який час, і вторував у такий спосіб шлях до поділу Польщі, якій загроза іноземного втручання заважала здійснити певні реформи у власному політичному житті⁶.

З утвердженням на російському престолі імператриці Анни Іоанівни (1730–1740) практика «турботи за православних» у Речі Посполитій знову відродилася. Так, 1730 р. імператриця направила польському королеві Августу II три грамоти. В одній із них вона просила «задовольнити благочестивих ображених поверненням віднятих у них церков та монастирів»⁷. Російський уряд на отримані скарги постійно направляв польському двору подання щодо полегшення долі своїх єдиновірців. Польські міністри інколи давали обіцянки задовольнити вимоги на користь православних (які ніколи не виконували), але частіше відмовляли, покликаючись на незнання про утиски схизматиків, висловлюючи подив, що польські піддані шукають надію поза своєю державою.

Певні надії православні мешканці Галичини поклали й на імператрицю Єлизавету Петрівну (1741–1762), яка продовжила практику звернень до польського короля. Так, 1743 р. вона вкотре скерувала клопотання на захист православних, де також наводився перелік знущань над ними та переведеними в унію церквами й монастирями⁸.

Відповідаючи, польський король Август III обіцяв зробити все для з'ясування ситуації у разі, якщо скарги православних підтвердяться. Наступного року питання православних у Речі Посполитій знову актуалізувалося⁹. Формально король навіть створив у 1744 р. комісію, яка мала вирішити проблему релігійних утисків¹⁰. Комісія існувала лише на папері. Вона постійно відкладала свої засідання під різними приводами, хоча представники православних і були викликані до Варшави¹¹.

У 1746 р. Август III, за наполяганнями російського посланця Олексія Бестужева-Рюміна, відновив роботу комісії, але відбулося лише одне засідання, а потім її робота постійно відкладалася. Врешті комісія припинила існування. У 1753 р., після чергового звернення Росії, польською владою було створено нову комісію, яка мала розглянути скарги православних щодо релігійних утисків¹². Російське заступництво мало чим допомагало.

Упродовж правління Августа III жодних позитивних правових змін щодо становища православних у Польщі так і не відбулось. Окремі представники Росії у Варшаві не лише не настоювали на захисті ортодоксії, а й намагалися викликати недові-

⁶ Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К. : Дух і літера, 2000. – С. 466.

⁷ Бантыш-Каменский Н. Указ. соч. – С. 227–228.

⁸ Беднов О. М. Указ. соч. – С. 308.

⁹ Бантыш-Каменский Н. Указ. соч. – С. 252–253.

¹⁰ Сводная Галицко-русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года. – Львов : Изд-во Ставропигийского института под управлением О. И. Тарнавского, 1887. – Ч. 1. – С. 154.

¹¹ Беднов О. Указ. соч. – С. 309.

¹² Сводная Галицко-русская летопись. – Ч. 1. – С. 193.

ру до правдивості скарг. Такими були граф Герман Кейзерлінг (німець) та Михайло Голембйовський (поляк). Проти них виступив Синод Російської православної церкви, який звинуватив посланців у недбалому виконанні обов'язків. Натомість, Колегія закордонних справ виправдовувала цих осіб. У спір втрутилася імператриця Єлизавета Петрівна, яка стала на сторону Синоду. З 1742 р. справи про утиски православних у Польщі відійшли до юрисдикції Синоду¹³. Проте це не покращило становища православних.

Новою політичною актуальності дисидентське питання набуло за правління Катерини II (1762–1796). Окрім сподівань посилити свій вплив у сусідній державі, імператриця прагнула за допомогою сприяння православним здобути серед російського населення славу захисника єдиновірців і посилити прихильність до себе. Разом з тим це було справою честі і престижу Російського імперії.

Релігійний фанатизм та непоступливість поляків у питанні іновірців, а також наказ російського двору неодмінно розв'язати це питання, спонукали генерал-майора Миколу Репніна російського представника при польському дворі Станіслава Понятовського (1764–1795) спробувати пояснити своєму керівництву недоцільність підтримки дисидентів. Він мотивував це відсутністю серед них знатних осіб і тим, що православ'я в Польщі є вірою простолюду¹⁴.

На питання Катерини II про користь Російській державі від захисту православних Польщі, один тамтешній ігумен мотивував це можливістю конфіскації в поляків 600 верств родючої землі з численним православним населенням. Ті ж чекали від Росії зрівняння у правах з католиками, свободи віросповідання, повернення їм єпархій, монастирів і храмів. Політичне зрівняння, що давало право участі у законодавстві й управлінні, було для них не настільки важливим, ба, навіть, небезпечним¹⁵.

Голова Колегії іноземних справ Росії граф М. Панин вважав, якщо наділити православних найменшими політичними правами, у Польщі виникне впливова і дружня Росії сила, але зникне потреба підтримувати політичну анархію¹⁶. Також М. Панин був проти надлишкового посилення як православних, так і протестантів, адже останні могли вивести поляків з невігластва і вплинути на покращення їхнього державного ладу. Граф стверджував, що від православ'я не варто чекати ні викорінення невігластва, ні покращення державного ладу¹⁷.

Посилення впливу Росії у Речі Посполитій за допомогою дисидентського питання могло б стати однією з найвибуховіших спроб царської дипломатії утвердитися на цій території. Непродумана політика у даному питанні спровокувала б розв'язання громадянської війни. Дисидентське питання викликало в Речі Посполитій жорстоку боротьбу. Католицьке духовенство і більшість магнатів рішуче виступали проти планів зрівняння у правах неокатоликів з католиками. Російська влада висунула перед впливовим магнатсько-князівським родом Чарторийських альтернативу: або союз із Росією і спільні дії у вирішенні дисидентського питання, або припинення відносин. Ті

¹³ Власовський І. Назв. праця. – С. 192.

¹⁴ Шеретюк В. Релігійно-дисидентське питання... – С. 3.

¹⁵ Ключевский В. О. Указ. соч. – Т. 5. – С. 48.

¹⁶ Гаврюшкин А. Граф Никита Панин: из истории русской дипломатии XVIII века / А. Гаврюшкин. – М., 1989. – С. 70.

¹⁷ Ключевский В. О. Указ. соч. – Т. 5. – С. 49.

ж були проти вирішення дисидентського питання. Відповіддю Росії стало створення ворожих конфедерацій, які здобули підтримку посла М. Рєпніна¹⁸.

Своєрідність польського національно-визвольного руху полягала у тому, що гегемоном у ньому виступала шляхта, яка обмежувала його соціальні цілі і завдання. Саме її усталений консерватизм відіграв важливу роль у гальмуванні необхідних суспільно-політичних процесів, пов'язаних з реформаторською діяльністю короля. Російський історик С. Соловйов писав, що польське соціальне тіло виглядало як чудовисько, яке утворювали лише голови та шлунки, але воно не мало ніг та рук¹⁹.

Утворення православної і протестантської конфедерацій для уряду Росії не було складним за наявності в Польщі постійно діючих російських військ. Значної допомоги в цьому потребували православні, серед яких було дуже мало представників панівного стану. Головне завдання передбачало забезпечення серед конфедератів більшості, необхідної для прийняття рішення на користь дисидентів. Право втілювати цей план у життя було надано М. Рєпніну²⁰.

У березні 1767 р. в Торуні виникла конфедерація протестантів. Одночасно утворилася конфедерація православних у Слуцьку. У Радомі конфедерацію католицької шляхти очолив колишній литовський великий гетьман Казимир Радзивілл. Він мав необхідну популярність серед реакційної шляхти, противників реформ і захисників «золотої вольності». Маніфест Радомської конфедерації проголошував звернення до російської імператриці Катерини II з проханням гарантії рішень конфедерації щодо допуску дисидентів до вирішення своїх питань²¹.

Російський уряд досяг подвійної мети. Виникли дисидентські конфедерації, які за підтримки російських військ і російського посла могли лобювати на сеймі свої права і привілеї. Під знаменом захисту православного населення було усунуто від впливу на державні справи головних генераторів реформ та опозиціонерів Росії – Чарторийських.

У березні 1767 р. дисидентські конфедерації видали маніфести, що свідчили про утиски і переслідування дисидентів у Речі Посполитій. Документи містили прохання до російської імператриці, прусського, шведського, англійського і датського королів про протекцію. Радомські конфедерати, сповнені ненависті до короля Станіслава Августа, сподівлися за підтримки Росії скинути його з престолу. Але той сам очолив цю конфедерацію, зумівши привернути на свій бік Катерину II, яка не дала згоди на детронізацію володаря²².

М. Рєпнін змусив польського короля прийняти делегації від конфедерацій, що фактично узаконило їхню діяльність. Туманні натяки Росії на можливість зміни короля слугували тільки задля приєднання опозиції до конфедерації, яка мала стати для імперії засобом задоволення у Польщі власних інтересів. Насправді ж російський уряд не

¹⁸ История Польши : в 3 т. – М., 1956. – Т. 1. – С. 318.

¹⁹ Кручковский Т. Т. Проблемы разделов Речи Посполитой в русской историографии второй половине XIX – начале XX века / Т. Кручковский // Славяноведение. – 1993. – № 5 – С. 77.

²⁰ Шеретюк В. Релігійно-дисидентське питання... – С. 3–4.

²¹ Шеретюк В. Релігійний аспект геополітики Росії періоду правління Катерини II / В. Шеретюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2006. – Вип. 7. – С. 106–107.

²² Історія Польщі / [за ред. Л. Зашкільняка, М. Крикуна]. – Львів, 2002. – С. 213.

збирався жертвувати поступливим щодо себе королем²³.

Дисидентське питання упродовж 5 жовтня 1767 – 5 березня 1768 рр. під егідою Радомської конфедерації і диктатом Катерини II розглянув варшавський надзвичайний сейм. Вибори до складу Посольської палати пройшли під контролем російських військ, яких на той час у Речі Посполитій було 40 тис.

За наказом М. Репніна, розробка й обговорення законопроектів та вироблення узгоджених відповідних ухвал проходили не в Посольській палаті, а в групі з 66 делегатів, визначених ними з її складу. Їхні ухвали лише затверджувалися на пленарних засіданнях сейму. З огляду на це, сейм прозвали делегаційним, а також, через постійне втручання в його роботу князя М. Репніна – «репнінівським». Це був перший з'їзд такого типу в історії польського парламентаризму.

На сеймі проти дисидентських постулатів і репнінівської сваволі організувала-ся потужна опозиція, куди ввійшло чимало й радомських конфедератів. Але М. Репнін очікував подібного, тому у жовтні, з початком роботи сейму, Варшаву оточили російські війська. Опозицію було придушено. Заарештували краківського єпископа Ю. Зулуського, а польного коронного гетьмана В. Жевуського та його сина відправлено до Росії, де вони перебували в ув'язненні в Калуській фортеці впродовж п'яти років. У Речі Посполитій це викликало обурення. Але Станіслав Август не висловив протесту з приводу порушення Росією суверенності сейму і не призупинив його роботи²⁴.

Відновлений у лютому 1768 р. сейм під тиском М. Репніна й російських військ був змушений прийняти важливі щодо дисидентів рішення. Вони отримували свободу совісті та богослужінь, звільнялися від податків на користь католицького духовенства і зрівнювалися в громадянських правах із католиками. Панівною в Речі Посполитій релігією залишався, втім, католицизм²⁵.

Ідучи назустріч консервативним колам Польщі, Катерина II дозволила тому ж сеймові прийняти постанову «Про Кардинальні права», яка підтвердила основні положення «Генріхових артикулів» 1573 р., інші політичні права шляхти, а також містила пункт про збереження *liberum veto*. Це означало крах реформ конвокаційного сейму 1764 р. Той же сейм схвалив російсько-польський договір про непорушність кордонів Речі Посполитої. Після 1767–1768 рр. усі три конфедерації розпустилися з огляду на виконання покладених на них завдань. Видавалося, що політика Росії в Польщі перемогла²⁶.

Проте підсумком хаосу, підтриманого широкими колами шляхти, налаштованими радомською пропагандою проти «тирана» С. Понятовського, обуреними безперемонністю російського хазяйнування, стала найбільша й остання зі шляхетських конфедерацій, організована в лютому 1768 р. у м. Бар. До осені того ж року виникло ще 35 конфедерацій у решті воєводств і земель, метою яких була оборона вольностей та старопольського республіканізму.

Росія усвідомлювала відсутність можливості підтримувати постанови 1768 р. Барська конфедерація, зумовивши розрив між Туреччиною і Росією, завдала чимало

²³ Шеретюк В. Релігійно-дисидентське питання... – С. 4.

²⁴ Історія Польщі. – С. 233.

²⁵ *Volumina legume*. – Petersburg, 1860. – Т. 7. – С. 256–276.

²⁶ Соловьев С. М. История падения Польши. Восточный вопрос / С. Соловьев. – М., 2003. – С. 454.

клопоту російському уряду, але разом з тим і заподіяла страшної шкоди Польщі. Пруський король Фрідріх II виступив зі своїм проектом поділів країни між Пруссією, Росією та Австрією як єдиним засобом умиротворення польських настроїв. Катерина II спершу противилася цій ідеї, але наполегливість Пруссії, її дипломатичні хитрощі і особливо прихильність Австрії до Туреччини, з якою тоді Росія вела війну, змусили підтримати Фрідріха II. Відповідно 5 серпня 1772 р. між дворами трьох держав постав договір про перший поділ Речі Посполитої²⁷.

Отже, релігійний фактор у зовнішній політиці Росії до першого поділу Речі Посполитої не спрацював. Під тиском навернення в уніатство православних громад ставало дедалі менше. Не залишилося жодної православної єпархії. Чи не найдовше чинили опір унії православні монастирі. Лише після третього поділу Речі Посполитої, коли останньою не приєднаною територією колишніх володінь Рюриковичів залишалася Галичина, регіон знову увійшов до одних із напрямів зовнішньої політики Росії. Однак активних дій із використанням релігійного чинника російська влада не проводила. Давалося взнаки офіційне толерування в Австрії православ'я.

Російська імперія, проводячи активну зовнішньополітичну діяльність у західному напрямі, активно використовувала релігійний фактор. Гасло захисту православних, крім пропагандистського характеру, мало й політичний підтекст. Під приводом підтримки православних, які зазнавали утисків з боку Речі Посполитої, Росія отримувала легітимний привід для втручання у внутрішні справи сусідів.

The article tells about dissident question as a mean of intervention in the internal affairs of the Rzeczpospolita during 1700–1772 years. The author attempts to describe the religious factor in the foreign policy of the Russian state.

Key words: geopolitics, the dissident question, konfederation, the religious question, seym.

²⁷ Беднов О. М. Указ. соч. – С. 343.

УДК 94(477.86):94(438)

ББК 63.3(4Укр.) 615

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДАВИДА АБРАГАМОВИЧА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено основні аспекти парламентської та громадсько-політичної діяльності Давида Абрагамовича. Проаналізовано куріальну систему виборів до Галицького крайового сейму. Автор стверджує, що Д. Абрагамович був одним із чільних польських діячів Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., активно й ефективно працював на керівних посадах законодавчих органів Австро-Угорської монархії.

Ключові слова: Давид Абрагамович, «Нова ера», Галицький крайовий сейм, австрійський парламент, куріальна виборча система.

Наприкінці ХІХ ст. польські етнічні землі перебували у складі Російської і Німецької імперій та Австро-Угорської монархії. Завдяки ухваленню 1867 р. Конституції Австро-Угорщини та створенню 1861 р. Галицького крайового сейму, польський національно-політичний рух на підавстрійських землях суттєво активізувався. У цей час з'явилася ціла низка відомих політичних постатей: Давид Абрагамович, Леон Білінський, Юліан Дунаєвський, Агенор Голуховський, Едвард Рітнер, Францішек Смолка, Леон Васілевський. Окремо розглянемо громадсько-політичну діяльність одного із найдосвідченіших парламентаріїв австрійської доби – Давида Абрагамовича (1839–1926), який з молодих років виявив потяг до політики.

Мета статті – висвітлити основні аспекти парламентської діяльності Давида Абрагамовича. Автор передбачає вирішення таких завдань: розкрити основні віхи громадсько-політичної праці досліджуваної особи; охарактеризувати куріальну систему виборів до Галицького крайового сейму, депутатом якого був Д. Абрагамович; проаналізувати діяльність політика на посаді голови Посольської палати.

Давид Абрагамович народився 30 червня 1839 р. в с. Торговиця Пільна Городенківського повіту. Походив зі старої вірменської родини герба Бурчак. Початкову освіту здобув у Станіславівській гімназії. Був старшим братом відомого польського драматурга Адольфа Абрагамовича¹.

Політик дуже швидко долучився до громадського життя Галичини. У Галицькому сеймі він засідав з 1869 по 1918 рік. У 1875–1918 рр. був послом до австрійського парламенту; 1881–1909 рр. – членом Посольської палати; 1906–1907 рр. – президентом Кола Польського в Раді панства². У «Національній газеті» за 29 грудня 1906 р. було розміщено інформацію про те, що незважаючи на відсутність Д. Абрагамовича через

¹ Polski Słownik Biograficzny. – Т. 1. – Kraków, 1935. – С. 9.

² Dawid Abrahamowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Dawid_Abrahamowicz

хворобу, його обрали президентом Кола польського³. Це свідчило про високий авторитет політика серед польських політичних діячів цього періоду.

До Галицького сейму він уперше був обраний 1867 р. у віці 28 років. Проте, згідно з австрійським законодавством, існував віковий виборчий ценз – послом міг стати тільки кандидат віком від 30 років. Тому Д. Абрагамович здобув мандат лише через два роки⁴. У 1907–1909 рр. працював міністром у справах Галичини⁵.

Після «Весни народів» 1848–1849 рр. польсько-українські стосунки в Галичині загострилися. Ці зміни були пов'язані з активним долученням українців до громадсько-політичного життя краю. Значне зближення польських та українських політиків відбулося в другій половині 1880-х рр. і завершилося укладенням 1890 р. в Галичині нетривалої польсько-української угоди під назвою «Нова ера» (1890–1894 рр.), що політизувала український національний рух, сприяла поступовому загостренню відносин між новими польськими й українськими політичними течіями, які незабаром перетворилися в супротивників.

На рубежі століть на політичній арені Галичини з'явилися нові українські й польські політичні партії. Одні з них зумовлювали загострення міжнаціональних відносин, інші намагалися їх вирішити, а деякі, не маючи власної думки, часто змінювали погляди. До перших належали націонал-демократи – ендеки, до других – соціалісти і соціал-демократи, до третіх – «людовці». Крім цього існував консервативний напрям, який представляли подоляки та станьчики⁶. Д. Абрагамович належав до угруповання подоляків (поміщиків Східної Галичини), які займали негативну позицію щодо українців і використовували всі можливості для придушення українського руху.

Епохальне значення для поляків та українців Королівства Галиції і Лодомерії мало створення 1861 р. Галицького сейму. Законодавчий орган краю став ареною подальшого політичного розвитку українського й польського національних рухів у Галичині і відіграв провідну роль в історії парламентаризму загалом.

Галицький крайовий сейм складався зі 150 членів шести суспільних категорій: перша – церква (їй гарантувалося 7 вірільних місць для вищих ієрархів: 3-х львівських архієпископів, 2-х перемишльських, тарнівського та станіславівського єпископів), друга – наука та вища освіта (забезпечувалася двома вірільними голосами ректорів Львівського та Краківського університетів). Решту 141 посла обирали по 4-х куріях.

Перша курія (третя група) – великих землевласників. Обирала 44 послы. В цій курії існувало 14 виборчих округів.

Друга (четверта група) – курія великих міст. Обирала 20 послів, а саме: від Львова – 4, Кракова – 3, по одному від Перемишля, Станіславова, Тернополя, Бродів, Ярослава, Дрогобича, Бялої, Нового Сонча, Тарнова, Жешува, Самбора, Стрия і Коломиї.

Третя (п'ята група) – курія торгово-промислових палат (Львівської, Краківської й Бродівської). Обирала трьох послів.

³ Ostatnie wiadomości // Gazeta Narodowa. – 1906. – 29 grudnia. – S. 3.

⁴ Zbigniew F. Galicja / F. Zbigniew. – Wrocław : Dolnośląskie, 1999. – S. 169.

⁵ Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 / S. Grodziski. – Warszawa : Sejmowe, 1993. – S. 197.

⁶ Плекан Ю. Українсько-польсько-австрійські відносини наприкінці XIX – на початку XX ст. / Ю. Плекан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kolomyya.org/histpub/historypub53.htm>

Четверта (шоста група) – курія решти громад. До неї належали міста та містечка, не включені до курії міст, та сільські громади. Обирали 74 послы⁷.

На протязі всієї своєї посольської діяльності Д. Абрагамович належав до першої курії – великих землевласників. Від Коломийського округу в 1870 р. до першої курії були обрані Антоні Голєєвський та Кастан Агопсович. У 1875 р. останній помер і його місце 2 квітня зайняв Д. Абрагамович. У 1877–1882 рр. разом із графом Антоні Голєєвським знову представляв Коломийський округ. У 1882–1889 рр. політик та Октав Ретруський були послами від Стрийського округу. У 1889–1895, 1895–1901, 1901–1907, 1908–1912, 1913–1914 рр. Д. Абрагамович представляв Львівський округ⁸.

Завдяки високому авторитету, графа Д. Абрагамовича 12 листопада 1897 р. обрали віце-президентом Посольської палати Галицького сейму. День перед цим Коло Польське подало на цю посаду кандидатуру Альфреда Ебенгоха (австрійського політичного діяча, юриста і письменника). Однак йому було відмовлено і висунуто кандидатуру Д. Абрагамовича. Кращого президента було важко собі й уявити. Однак розпочалися протести делегатів німецького походження, які не бажали того, щоб Палату очолив поляк. Депутати лівого спрямування постановили бойкотувати вибори. В результаті аж 125 карток під час голосування віддано порожніми, однак 186 було за Д. Абрагамовича⁹. Та ніхто не сподівався, що цей успіх стане для нього серйозним випробовуванням. З першими перешкодами громадсько-політичний діяч спіткнувся уже через кілька днів, коли в парламенті почалися запеклі протистояння між депутатами і радикали почали домагатися відставки уряду Казимира Бадені.

24 листопада 1897 р. обговорювалися питання угоди з угорською частиною монархії. Все починалося досить спокійно. Але про те, що було потім, австрійська преса детально описувала кілька днів. У парламенті дійшло до бійок лівих з правими, депутати билися, шарпалися один одного за одяг і волосся. Після кількох таких заворушень парламентарі повернулися для відпочинку на свої місця. Тим часом у перших лавах знову почалися сутички, потім кілька двосторонніх атак та контратак, і нарешті запекла боротьба за трибуну та місце в президії. Тривало це все близько 30 хвилин, в результаті чого робота парламенту паралізувалася і Д. Абрагамович був змушений закрити засідання¹⁰.

День 25 листопада 1897 р. почався досить незвично. У виданнях інтенсивно висвітлювалися бурхливі події напередодні. «До вчорашніх заворушень дійшло, – читаємо в «Neue Freie Presse», – з powodu відчаю меншості». Основні звинувачення звучали на адресу крайового уряду, намісника К. Бадені та Д. Абрагамовича. Подібну інформацію повідомляло й офіційне періодичне видання «Fremdenblat»¹¹.

Наступного дня в парламенті мало що змінилося: Д. Абрагамовича «привітали» образливими вигуками, знову серед депутатів почалися бійки. Цього разу активізува-

⁷ Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії: 1889 і 1895 рр. / Олена Аркуша. – Львів, 1996. – С. 9–10.

⁸ Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Źródła / S. Grodziski. – Warszawa : Sejmowe, 1993. – S. 162, 169, 177, 185, 194, 202, 211, 218.

⁹ Łazuga W. «Rzady polskie» w Austrii. Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897 / W. Łazuga. – Poznań : Naukowe UAM, 1991. – S. 191.

¹⁰ Ibidem. – S. 193.

¹¹ Ibidem. – S. 194.

лися й соціалісти. Один із них – Ресель, який приніс із собою дзвоник, розмахував ним перед Д. Абрагамовичем (дзвоником зазвичай спікер закликав до порядку). Потім втомлений соціаліст схопив зі стола папери і почав їх дерти на шматки. Д. Абрагамович, щоб угамувати галасливих і неконтрольованих, був змушений викликати поліцію. Скоро в залі появилось 60 жандармів, які перш за все зробили кордон навколо президії, а потім взялись наводити порядок серед депутатів. Голова Посольської Палати заявив, що поліція негайно піде, якщо опозиція пообіцяє заспокоїтися. У відповідь в сторону керівника було кинуто важку чорнильницю, яка, пролетівши поруч з головою, вибила в мармуровій стіні дірку. Ігнатій Дашинський (згодом – маршалок сейму Польщі) кричав Д. Абрагамовичу, що він «старий злочинець», а Вольф Карл Герман вигукував оклики на честь революції.

У цій непростій ситуації допоміг законопроект, що дозволяв спікеру на три доби видаляти депутата, який своєю поведінкою паралізував роботу парламенту. Серія виключень почалася від Вольфа, після нього – І. Дашинського і Георгія Шьонерера та ще 10-х депутатів, серед яких соціаліст – поляк Ян Козакевич¹².

Народ уважно стежив за подіями в парламенті. Цікаво, що винним вважали Д. Абрагамовича: «[...] це він, а не Бадені, він був одним із основоположників мовних декретів, угоди з Угорщиною, це він вів щоденні бої з німцями, і це він паралізував роботу Палати». 27 листопада втомлені Д. Абрагамович та чех К. Крамар по черзі головували в Палаті. Через годину і 15 хвилин безперервних дискусій К. Крамар за незрозумілих обставин закрит Палату. Цього ж дня до Відня повернувся Франц-Йосиф і був дуже здивований, що місто знаходиться під охороною поліції. На запитання цісаря про обструкцію в парламенті, Д. Абрагамович заявив, що викликав поліцію для наведення ладу серед депутатів¹³.

Голова Посольської палати був єдиним, хто впродовж кількадечного скандалу не втратив духу і, незважаючи ні на що, намагався втримати депутатів у рамках законності. Тому його поважали, і це дало змогу продовжити кар'єру політика аж до розпаду Австро-Угорщини¹⁴.

21 березня 1898 р. знову скликали Посольську палату. Очікувалося прийняття рішення щодо врегулювання дій уряду графа Франца Туна, а також анулювання жорстоких правил Палати і впровадження нових мовних законів. Відбулися вибори президента і віце-президента Палати. Коло польське запропонувало залишити на чолі Палати тих самих політиків – Д. Абрагамовича і К. Крамара, але обидва подали у відставку¹⁵.

У 1904 р. після смерті президента Кола польського Аполінара Яворського новим президентом став Войцех Дідушицький (колишній віце-президент), першим віце-президентом обрано Д. Абрагамовича, а другим – Владислава Дулембу¹⁶. 1906 р. В.

¹² Ibidem. – S. 195–196.

¹³ Ibidem. – S. 197–198.

¹⁴ Граф Давид Абрагамович і вірмени ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aboutlviv.blogspot.ru/2005/11/blog-post_113163051813791152.html

¹⁵ Buszko J. Polacy w parlamencie Wiedeńskim 1848–1918. / J. Buszko. – Warszawa : Sejmowe, 1996. – S. 218.

¹⁶ Z tygodnia na tydzień // Tygodnik illustrowany. – 1904. – 26 listopada. – S. 924.

Дідушицький став міністром у справах Галичини, а його місце посів Д. Абрагамович. Першим віце-президентом став Міхал Бобжинський, другим залишився В. Дулемба¹⁷.

Д. Абрагамович був автором законопроекту про офіційні мови у вищих органах влади. У ньому йшлося про те, що офіційною мовою діловодства буде та з національних мов (польська), якою користувалися на момент чинності цього законопроекту. Закон прийняли 13 березня 1907 р.¹⁸.

Політика називали «відомим ворогом українців», проте його антиукраїнська позиція була позбавлена рис шовінізму¹⁹. Відзначимо, що він був великим галицьким землевласником, який володів маєтками с. Підвисоке Снятинського повіту. Впродовж 1933–1935 рр., унаслідок проведення аграрної реформи в Польщі (парцеляції) частина колишніх земель Д. Абрагамовича була поділена між дрібними власниками²⁰.

19 червня 1907 р. головою Кола польського знову обрали Д. Абрагамовича, а заступником – представника народних демократів Станіслава Глубінського. Після відставки В. Дідушицького з поста міністра у справах Галичини його місце 12 листопада 1907 р. посів Д. Абрагамович, а головою Кола Польського залишився С. Глубінський²¹.

Д. Абрагамович відзначався глибокими знаннями аграрно-господарських справ, був членом Кредитного земського товариства, його обирали віце-президентом Галицького рільничого товариства, до якого входив на протязі шести років. Упродовж 25 років політик очолював Львівську повітову раду²². Він активно займався громадською діяльністю. У 1924 р. спільно з дружиною Антонією Суходольською створив добротинний фонд, кошти якого розподілив між виховним закладом та Вавельською фундацією, покликану для закупівлі творів мистецтва з метою створення галереї у відбудованому Вавельському замку у Кракові. В новітній історії Львова «Бурса Абрагамовичів» позначена трагічною подією. В ніч з 3 на 4 липня 1941 р. сюди звозили зі всього міста відомих польської науковців – 25 професорів львівських навчальних та наукових закладів, а також членів їх родин, концентруючи таким чином групу для брутального фізичного знищення. Після Другої світової війни в давніх спорудах бурси розташували Будинок малятка для сиріток (заклад такого ж призначення існував ще й у 1939–1941 рр.) та школу-інтернат²³.

Також Д. Абрагамович редагував польський сільськогосподарський журнал «Rolnik»²⁴.

¹⁷ Rudziński W. Władysław Duleba. Minister dla Galicji. Myśl historyczna a działalność polityczna / W. Rudziński. – Poznań : Naukowe, 1998. – S. 66.

¹⁸ Łazuga W. Op. cit. – S. 199.

¹⁹ Partasz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. / Cz. Partasz. – Toruń, 1996. – S. 205.

²⁰ Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2 cz, оп. 9, спр. 1109, арк. 1–4.

²¹ Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – S. 419.

²² Polski Słownik Biograficzny. – T. 1. – Kraków, 1935. – S. 9.

²³ Навчально-виховний заклад ім. Абрагамовичів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivcenter.org/uk/uid/picture/?pictureid=8458>

²⁴ Dawid Abrahamowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Dawid_Abrahamowicz

Помер громадсько-політичний діяч 24 грудня 1926 р., а його дружина Антоніна – 1928 р. Подружжя поховане в родинній гробниці Абрагамовичів на Личаківському кладовищі у Львові²⁵.

Отже, Давид Абрагамович був одним із чільних польських політичних діячів Галичини кінця XIX – початку XX ст., який ефективно діяв на керівних посадах законодавчих органів влади Австро-Угорщини. Під час проведення парламентських засідань виявив свої лідерські якості та організаторські здібності, що посприяло росту його політичної кар'єри та авторитету в польських політичних колах.

The article highlights the main aspects of parliamentary, social and political activities of David Abrahamovych. It also, analyse curial system of elections to the Galician Sejm. The author argues that D. Abrahamovych was one of the leading figures of Polish Galicia during the end of the XIXth and the first third of the twentieth century. He distinguished himself by very active and effective labor management in legislative apparatus of Austro-Hungarian Empire.

Key words: David Abrahamovych, «New Era», the Galician Sejm, the Austrian Parliament, curial electoral system.

Ярослав Краснодембський (Торунь, Польща)

УДК 94
ББК 63.3(0)62

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕПАТРІАЦІЙНОГО УРЯДУ В ТОРУНІ ЗА НАЙБІЛЬШОЇ ХВИЛІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ З ВІЛЕНЩИНИ (ДО ВЕРЕСНЯ 1945 р.)

Важливу роль у житті повоєнного Торуня відігравали репатріанти з Вільно, завдяки чому створено Університет Миколи Коперника і Театр Поморської землі. Спочатку співробітники цих двох культурно-просвітницьких установ походили головно з Вільно й оселялися в колишніх німецьких помешканнях Торуня. Вивчення записів репатріаційних установ дало змогу дізнатися, що іноземці приїхали з Вільно у квітні 1945 р. Основою для опрацювання тематики, насамперед, стали матеріали Державного архіву міста Торунь, які не були досі використані і заповнюють деякі прогалини в післявоєнній історії міста.

Ключові слова: Державний репатріаційний уряд, Торунь, переселенці, Віленщина.

Згідно з наказом 15 лютого 1945 р., виник Державний репатріаційний уряд (далі – ДРУ) Помор'я, який міг створювати менші, підлеглі йому об'єкти¹. Впорядковувати ДРУ Торуні взявся Олександр Роде. Точна дата появи структури невідома, однак

²⁵ Polski Słownik Biograficzny. – Т. 1. – Kraków, 1935. – S. 10.

¹ Archiwum Państwowe w Toruniu (APT). – Zespół akt Państwowego Urzędu Repatriacyjnego Powiatowego Oddziału w Toruniu 373. – Pismo do PUR w Łodzi dnia 4 kwietnia 1945 r. – Sygn. 1. – S. 58.

перша документальна згадка про ДРУ датується 7 березня 1945 р. ДРУ у Лодзі наказав негайно виділити певну кількість містобудівних об'єктів для експатріантів, головно Вільно і Львова².

Трохи пізніше 12 березня в будинку Воєводського уряду Торуні відбулася гучна конференція, учасниками якої були помічник Тимчасового уряду, воєвода Генрік Святковські, Роман Домбровські та тимчасовий мер міста Пьотр Яжвецькі (виконував обов'язки впродовж 2 лютого – 24 квітня 1945 р.)³. Конференція присвячувалася ліквідації німецького майна «зрадників нації» і переходу під опіку «Zarządu Likwidatora Głównego». Також обговорювалося питання щодо громадян польського походження, іменованих під час Другої світової війни «Volksdeutsche» і «Eingedeutsch», яким спочатку відмовляли у проживанні в Торуні, а з часом дозволили з певними обмеженнями⁴.

Перші згадки про існування ДРУ в Торуні носять загальний характер. Інформація від 16 березня 1945 р. стосується поляків, які повернулися з німецьких концтаборів і не знали, що відбувається в Польщі. Деякі з них бажали повернутися на землі, де залишилися їхні сім'ї та майно. Таких примусово поселяли і забороняли повертатися на Схід⁵.

Відділення ДРУ під керівництвом Оглози Еміліана включало повіти Влоцлавек, Рипінський, Липне, Нешава та Торунь. Воно налічувало 20 осіб, розміщених на приватній квартирі по вул. Катажини, 3/9⁶, а потім у будинку на вул. Варшавській, 2⁷. Співробітники через погані умови (відсутність приміщення, офісного інвентарю, стільців або й освітлення) не могли добре виконувати своїх завдань, що погіршувало становище новоприбулих до Торуні людей⁸. Спершу виник «Punkt Etapowy», завданням якого було зустрічати експатріантів на залізниці, надавати харчування, допомагати та доглядати. «Punkt» працював від 28 березня у приміщенні колишньої фабрики на вул. Леангеже і Ілгнеже при вулиці Палацовій, 2 (раніше Ліста)⁹.

Також виник «Rejonowy Inspektor Osadnictwa», який займався поселенням та працевлаштуванням кожної людини¹⁰. «Inspektor» відав перш за все сільським розселенням. 5 квітня 1945 р. на конференції в Бидгощі за присутності заступника сільського мера господарства та районних реформ торунський староста відзначив на території

² АРТ. – Оп. cit. – Pismo PUR w Łodzi do PUR w Toruniu dnia 7 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 35.

³ http://www.arch.torun.pl/index.php?strona=wl_prezydent_pioja, dostęp dnia 5 stycznia 2015 r.

⁴ АРТ. – Оп. cit. – Protokół z konferencji Przedstawicieli Ministerstw i Władz urzędujących na terenie Województwa Pomorskiego z 12 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 1–3.

⁵ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Kierowników Oddziałów PUR min. W Toruniu dnia 16 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 5.

⁶ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Wydziału Apropowizacji Miasta w Toruniu dnia 22 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 14; АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Kuratorium Szkolnego w Toruniu z dnia 22 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 17.

⁷ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Komendanta Milicji Obywatelskiej w Toruniu dnia 29 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 50.

⁸ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do obecnego Likwidatora Mienia Poniemieckiego w Toruniu dnia 22 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 18; АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Zarządu Elektrowni w Toruniu dnia 23 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 29.

⁹ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Zarządu Miejskiego Oddział w Toruniu dnia 27 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 40; АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Biura Pośrednictwa Pracy w Toruniu dnia 28 marca 1945 r. – Sygn. 1. – S. 44.

¹⁰ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Dyrekcji Polskich Kolei Państwowych w Toruniu dnia 21 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 10.

однойменного повіту 1712 господарств, які залишилися після німецької окупації, в розмірі від 0–100 га¹¹.

Відповідно до рекомендацій щодо врегулювання ситуації з емігрантами, представник ДРУ мав вилучити господарства, які належали німцям, і оселити на певних місцях визначених осіб, тобто тих, які мали утримувати господарство, покинуте перед переїздом. «Фермерам» мали виділити господарства в середньому площею 5 га землі разом з будівлею¹². Однак діяльність ДРУ в Торуні бажала бути кращою, особливо в перші кілька місяців. 31 березня 1945 р. ДРУ вислав нотатки до головного офісу в Лодзі, де скаржився на відсутність інструкцій і чітких настанов. Неналежна підтримка в державних органах і дезорієнтація викликали «тертя і сварки» при поділі сільських і міських об'єктів між особами, які цим займалися, та безпосередньо експатріантами¹³. Погано організований ДРУ мав не тільки організаційні проблеми: населення, яке прибувало до Торуня, не маючи житла, заселялося будь-де без дозволу, приводячи згодом до хаосу¹⁴.

Реалії початкової діяльності ДРУ відображено у звіті 4 квітня 1945 р. до Лодзя: «на території 90 гектарів у 1939 р. була одна сім'я власника німця і чотири сім'ї працівників; у даний час зайнято однією сім'єю тимчасового управителя плюс чотири родини працівників, плюс п'ять репатрійованих сімей, відповідно всього разом десять сімей. Місцеві елементи справедливо вважаються власниками землі, через свою убогість вони часто забувають про обов'язки гостинності і братерства до інших. Так, замість соціальної гармонії постають сварки, розчарування і складнощі в їх розселенні»¹⁵.

За наслідками встановлення недоліків на конференції 6 квітня за участю заступника міністра аграрної реформи та керівника ПУР Бидгощі Олександра Родего було вирішено, що наділи для експатріантів призначатимуться так: 10–15% (з червня 1945 р. 25%)¹⁶ отримують працівники ферм, працюючи в німців на господарствах або маєтках; 30% отримує населення, яке прийшло в результаті Великої війни з Жешовської, Люблінської та Кельцьської територій; 50–60% для експатріантів «з Радянського Союзу, Литви, Білорусі, України». Були забезпечені форми допомоги для іноземців, «Punkt Etapowy» видавав на одну особу до 1 тис. злотих і під час заселення – до 5 тис.¹⁷. Виплачували допомогу найбільш потребуючим, але й цього не вистачало для всіх¹⁸.

Перші відомості про населення Віленщини нотуються 27 березня 1945 р., коли новий голова ДРУ в Торуні Еміліан Оглоза попросив Польський Червоний Хрест (ПЧХ) про прийняття і надання допомоги 8 лікарям у Вільнюсі, поки для них не знайдуть відповідних приміщень¹⁹. Ще одна згадка 5 квітня 1945 р. – є також прохання до ПЧХ

¹¹ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie z odbytego zjazdu starostów i prezydentów miast wydzielonych z woj. pomorskiego dnia 5 kwietnia 1945 r. – Sygn. 1. – S. 61.

¹² АРТ. – Op. cit. – Pismo do Wojewódzkich Urzędów Ziemskich i Wojewódzkich Inspekcji dla spraw repatrianckich. – Sygn. 1. – S. 43.

¹³ АРТ. – Op. cit. – Pismo do PUR w Łodzi dnia 31 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 56.

¹⁴ АРТ. – Op. cit. – Pismo do Komendy Milicji Obywatelskiej dnia 29 marca 1945. – Sygn. 1. – S. 49.

¹⁵ АРТ. – Op. cit. – Pismo do PUR w Łodzi dnia 4 kwietnia 1945. – Sygn. 1. – S. 58.

¹⁶ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc lipiec 1945 r. z dnia 2 sierpnia 1945 r. – Sygn. 8. – S. 12.

¹⁷ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie z konferencji odbytej 6 kwietnia 1945 r. – Sygn. 1. – S. 67–68

¹⁸ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie z działalności Punktu Etapowego za czas od 1 do 31 maja 1945 r. – Sygn. 15. – S. 106.

¹⁹ АРТ. – Op. cit. – Pismo do PUR w Łodzi dnia 27 marca 1945 r. – S. 38.

про виділення будь-якого транспорту для перевезення емігрантів, які є співробітниками університету Стефана Баторія у Вільно (УСБ), та їхніх родин²⁰. 6 квітня керівник ДРУ до «Likwidatora Okręgowego» писав так: «через вплив на територію міста Торуня репатріантів з Віленщини за декілька днів прийшла значна група співробітників університету Стефана Баторія у Вільнюсі. Останні, після відбуття тяжкої, часом багатотижневої подорожі, залишилися на нашій території у виділених нами помешканнях, повноцінно не підготовлених»²¹. Крім того, Е. Оглоза зазначав: «у найближчі дні ми очікуємо ще більшу групу дослідників з Вільно у зв'язку з отриманою від них інформацією, що Віленський університет переноситься до Торуня»²². Це дуже цікаво, адже доктор Стефан Бургарт уперше згадував про прибуття кількох працівників УСБ 9 квітня, коли й було нав'язано співпрацю з головою ДРУ²³.

9 квітня 1945 р., коли ДРУ працював у Торуні, відповідно до наказу директора в Лодзі, його ліквідували, адже діяли «Punkt Etapowy» та «Inspektoraty Osadnictwa», підпорядковані ДРУ в Бидгощі за адресою: вул. Міцкевича, 15²⁴. Масовий вплив експатріантів почався у квітні після організації офісу на вул. Конопницької, 13. Сільські поселенці походили, в основному, з Гродзеньщини і Волині, а також Вільнюса, Львова та Станиславова. Через вплив емігрантів впроваджували зміни до районної інспекції, що поділялась на сільську та міську, виникло бюро сприяння працевлаштуванню та від серпня діяло «бюро транспорту» (referat transportowy)²⁵. До 26 квітня на торунській території було оселено 21 родину, котрі мали «карту евакуації», і 87 сімей оселилися на «дико»²⁶.

Місцевий офіс не був готовий до заселення експатріантів у Торуні. У звіті за квітень міститься скарга: «незважаючи на кількаразове повідомлення до «Likwidacyjnego Urzędu», що діяв після німців, до того часу не отримав [список нерухомості – Я. К.], хоча «Likwidator» пояснив, що «Urząd Likwidacyjny» не має жодного дозволу згори в справі розподілу німецького майна ДРУ, оскільки все майно знаходиться у власності держави і не підлягає квоті; видання наказу про німецьку нерухомість у місті Торунь було відхилено. Місцевий офіс прийшов з окремими заявами до відділу житлового будівництва і міського управління в Торуні: до цього дня [28 квітня. – Я. К.] 30 репатріанських сімей, з яких деякі отримали помешкання; всім іншим або відмовлено або до того часу не розподілено. Репатріанти були змушені самі обходити місто й вишукувати вільні помешкання на післянімецьких територіях»²⁷. На жаль, часто ставалось так, що знайдене місце було вже комусь виділене²⁸.

²⁰ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Polskiego Czerwonego Krzyża dnia 5 kwietnia 1945 r. – Sygn. 1. – S. 64.

²¹ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Likwidatora Okręgowego dla Mienia Poniemieckiego w Toruniu dnia 6 kwietnia 1945. – Sygn. 1. – S. 66.

²² Ibidem.

²³ Burhardt S. Z prehistorii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu / S. Burhardt, J. Mossakowski. – Toruń, 1946. – S. 14.

²⁴ АРТ. – Оп. cit. – Pismo do Kierowników Oddziałów PUR. – Sygn. 1. – S. 82.

²⁵ АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie Inspektoratu PUR dnia 28 kwietnia 1945. – Sygn. 8. – S. 1; АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie Inspektoratu PUR dnia 1 września 1945 r. – Sygn. 8. – S. 15.

²⁶ АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie za miesiąc kwiecień dnia 28 kwietnia 1945 r. – Sygn. 8. – S. 1.

²⁷ АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie za miesiąc kwiecień dnia 28 kwietnia 1945 r. – Sygn. 8. – S. 1.

²⁸ Ibidem.

Через слабку співпрацю з установами повітів, зокрема магістратом міста у Торуні, «Komisją Mieszkaniową» і «Państwowym Urzędem Ziemskim» мали на меті владнати і полегшити конфлікти між поміщиками й експатріантами. Тому 21 квітня 1945 р. виникла Державна комісія із врегулювання, яка складалася з членів ДРУ, Повітового земельного уряду, координаторів реформи, міжнародного представника і представника соціальної служби. Цей комітет вирішував спірні питання, які були врегульовані через висланих делегатів²⁹. З метою вирішення суперечок виникли підкомітети, що склалися з трьох осіб, але, на жаль, комісія не завжди справлялася зі своїми завданнями³⁰.

Розпочата кампанія, спрямована на розселення, зіткнулася з багатьма проблемами. «Referat Rolny» у звіті за місяць скаржився на:

1. Несприятливе ставлення місцевих жителів до експатріантів.
2. Постійні суперечки з тимчасовими адміністраторами, що засновані через ДРУ.
3. Питання житла.
4. Відсутність свого інвентарю.
5. Недостатня допомога для експатріантів, особливо продовольча.
6. Обмеження господарської діяльності експатріантів через місцеве населення.
7. Відсутність втручання зі сторони муніципалітетів³¹.

Міська установа нарікала на напружену ситуацію щодо розміщення прибулих емігрантів з Вільна, які склали частину міського населення. Співробітники УСБ, державні службовці і самодіючі (на жаль, звіт не містить імен) після невдалої подорожі тимчасово розмістилися у виділених для цього будівлях ДРУ і «Punktu Etapowego», які могли вмістити близько 1250 осіб. Люди отримали тимчасовий притулок у будинку на вулиці Варшавській, 2/4, будівлі на вул. Палацовому завулку, початковій школі на вул. Радіальній і в будинках на Подгужю передмістя Бидгощі³². Труднощі у заселенні пов'язувалися із ситуацією, в якій знаходився Торунь. Близько 23% приміщень займали лікарні або приватні житла для особового складу радянських і польських військ³³.

Завдяки історії університету Миколая Коперніка в Торуні, написаній Стефаном Бургарттом і Джозефом Моссековським, ми дізнаємося про перипетії тих часів³⁴.

У списках «ruchu ekspatriantów» бачимо, що приплив переселенців із Вільно від 8 травня зріс у кілька разів³⁵. Тимчасовим притулком для емігрантів призначили приміщення в передмісті Бидгощі³⁶. До професорів згодом прибуло чимало людей, не пов'язаних з університетом, зокрема сім'ї ремісників та фермерів, що виїжджали якомога далі й опинялися в Торуні³⁷. Завдяки збереженій документації, можемо відтворити дату прибуття відомих осіб до міста та навіть вказати їх адреси проживання.

²⁹ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc maj dnia 7 czerwca 1945 r. – Sygn. 8. – S. 3; АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc czerwiec dnia 4 lipca 1945 r. – Sygn. 8. – S. 8.

³⁰ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc lipiec dnia 2 sierpnia 1945 r. – Sygn. 8. – S. 11.

³¹ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc maj dnia 7 czerwca 1945 r. – Sygn. 8. – S. 5.

³² АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc maj dnia 7 czerwca 1945 r. – Sygn. 15. – S. 13.

³³ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc maj dnia 7 czerwca 1945 r. – Sygn. 8. – S. 6.

³⁴ Burhardt S. Op. cit. – S. 19.

³⁵ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie z działalności Punktu Etapowego PUR w Toruniu za okres 21 kwietnia do 20 maja 1945 r. – Sygn. 15. – S. 18.

³⁶ Ibidem. – S. 15.

³⁷ Ibidem. – S. 34.

Таким був художник-викладач Томин Несьоловські, котрий прибув зі своєю сім'єю до «Punktu Etapowego» 14 травня. Він разом з дружиною Геленою і сином Кристофером, котрий згодом став актором і режисером лялькового театру та донькою Доротою – майбутнім реставратором картин³⁸ оселилися на вулиці Міцкевича, 7³⁹. Родина Несьоловських 4 січня 1945 р. отримала «карту евакуації» з номером 197–200⁴⁰.

Місцева преса про транспортування Вільнюського університету 12 травня писала так: «в останні дні до Торуні надійшов транспорт з репатріантами, серед яких є багато жителів Вільно і кілька професорів Віленського університету. З думкою про місцеве суспільство, вони привезли на нове місце роботи частину бібліотечних фондів, коштом своїх власних речей, залишених у Вільнюсі. Подорож із Вільно тривала протягом 10 днів і репатріанти, прибувши на місце, були цілком знесилені». Пізніше в тій самій газеті ми дізнаємося про інших приїжджих: «Великий драматичний театр уже на шляху до Торуні і прибуде сюди в найближчі дні»⁴¹.

У звіті ДРУ немає жодної інформації про «переїзд театру», але за літописом торунського театру відомо, що 15 травня до міста прибула «репатрійована група міського театру з Великої Подгулянки і комедія музична з Вільнюса, серед них М. Шпакевіч [який невдовзі помер. – Я. К.], Б. Фрейтежанка, І. Маслінська, Г. Скажанка, В. Станіславська-Лотге [...] Привезли з собою частину декорацій; внаслідок фінансових труднощів та відсутності житла, залишається тільки драматична група»⁴².

Нещодавно зовсім випадково знайдено список працівників Театру Помор'я в Торуні з Віленщини, що знаходиться в наведеній таблиці 1. У нижній частині документа перелік співробітників містить запис: «усі репатріанти». Відповідно до списку емігрантів, вони прибули до Торуні 16 травня.

Міська установа у той важкий період для ДРУ допомагала резервувати квартири для репатріантів. Так, управління міста була заселено 132 сім'ї у складі 721 особа⁴³.

Працівники ДРУ намагалися усунути труднощі при заселенні, однак з новими переселенцями виринали нові проблеми. Виявилося, що списки територій і господарств, які залишилися після німців, надані повітовим старостою, були неточні, вимагали конкретизації з відправленням чиновників на конкретні землі. Існувала й проблема виділення помешкань, котрі залишилися після німців. Уряд Тимчасового державного управління зволивав з наданням списків місцевої нерухомості, на якій переселенці могли б оселятися⁴⁴.

³⁸ Див: <http://kurierwilenski.lt/2014/09/05/lukasz-niesiolowski-spano-w-poszukiwaniu-sladow-przodkow/> dostęp, dnia 6 lutego 2015 r.; Cieślak R. Pół wieku Teatru Lalek w Szczecinie. „Rusałka” – „Pleciuga” 1953–2003, Teatr Lalek „Pleciuga” / R. Cieślak, E. Stelmaszczykova. – Szczecin 2004.

³⁹ АРТ. – Оп. cit. – Odpis dziennika Punktu Etapowego w Toruniu od 22 maja do 25 czerwca 1945 r. – Sygn. 15. – S. 101.

⁴⁰ АРТ. – Оп. cit. – Zaświadczenie Tymona Niesiołowskiego. – Sygn. 58. – S. 185.

⁴¹ Profesorowie uniwersytetu wileńskiego w Toruniu // Nowy Dzień Robotnika. – № 40. – 12 maja 1945 r. – S. 2.

⁴² 80 lat teatru w Toruniu 1920–2000 / [pod red. J. Skuczyńskiego]. – Toruń 2000. – S. 37.

⁴³ АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie za miesiąc maj dnia 7 czerwca 1945 r. – Sygn. 8. – S. 5–6.

⁴⁴ АРТ. – Оп. cit. – Sprawozdanie za miesiąc lipiec dnia 2 sierpnia 1945 r. – Sygn. 8. – S. 12–13.

В липні 1245 р. прибула найбільша «grupa parłuwowa». Особи з Вільно були переселені в Торунь у спеціально виділений блок, наданий житловою комісією. Не подано кількість переселених людей, тому що ці дані було важко отримати, адже не всі зареєструвалися в інспекції. Тоді ж у місті зупинилося понад 600 людей, частина з яких – що не зуміли оселитися – мігрували далі на захід⁴⁵. Астроном професор Вільгельміна Івановська, змушена залишити «найкраще і найчисельніше Вільно», через понад 50 років так описала своє прибуття до Торуні: «ми приїхали у вагонах для худоби, про що, звичайно, прийняла рішення влада. Я приїхала у другому транспорті разом з 200-ма іншими професорами, асистентами та доцентами. Ми були тут 14 липня 1945 р., місто не було знищено, єдиний міст через річку Віслу був підірваний і замінений тимчасовим. З деяких причин нас везли через Познань, де була довша зупинка і нам замінили поїзд. Ми отримали пасажирські вагони, а я їхала в поштовому вагоні. У місті Торунь усі найбільші будівлі були зайняті лікарнями для радянських солдатів, що нам дуже ускладнило пошук [...] Ці перші дні в Торуні не були легкими, різні люди, вели себе по-різному»⁴⁶.

У звіті за серпень сільськогосподарський відділ надав заяву, з якої дізнаємося, що від часу заснування ДРУ до 31 серпня на селі оселилося 350 сімей емігрантів і 140 – із центральних воєводств. Передбачено й місце для чергових 220 сімей. З огляду на ці статистичні дані можемо зауважити, що незважаючи на багато труднощів, які виникали з боку влади і місцевого населення, ДРУ інтенсивно проводив свою діяльність⁴⁷.

Міський відділ у цьому ж звіті інформував: «у зв'язку з організацією університету в Торуні посилювався вплив наукового персоналу, який спочатку отримав прихисток у ще непрацюючих школах. Однак ці школи потрібно було звільнити, тому, в першу чергу, заопікувалися працівниками університету». Під час поселення в помешканнях оселилися й «прибували тільки ті переселенці, які отримали місце роботи і будуть працювати в цьому повіті»⁴⁸.

У вересні почалась реорганізація ДРУ в Торуні. «Punkt Etapowy» і «Inspektorat Osadnictwa» об'єдналися в Державне управління і Повітовий відділ з питань переселення. Офіс «Punktu Etapowego» перенесли на вул. Конопницьку, 13 і об'єднали з офісом Районної інспекції. Персонал протягом кількох місяців збільшився до 45 осіб. Змінився також керівник відділу ДРУ. Емільянові Оглозі на зміну прибув його тогочасний районний інспектор Богомил Панасевич⁴⁹, а того за короткий час замінив Антоні Піотровські. Після Е. Оглози в ДРУ ніхто з керівництва не працював так активно особливо в найскладніший час для ДРУ Торуні.

Відсутність підтримки з боку державних інституцій та часте неприхильне ставлення мешканців до переселенців суттєво ускладнювало роботу. Е. Оглоза доклав немало зусиль для заснування Університету Миколая Коперніка, основу якого заклали професори з Вільна і Львова. Він став автором виданої в липні 1945 р. першої книжки,

⁴⁵ Ibidem. – S. 13.

⁴⁶ Schulz W. Wywiad z prof. Wilhelminą Iwanowską / W. Schulz // Głos Uczelni. – 2009. – Maj. – S. 13.

⁴⁷ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc sierpień 1945 r. dnia 1 września 1945 r. – Sygn. 8. – S. 16.

⁴⁸ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc sierpień 1945 r. dnia 1 września 1945 r. – Sygn. 8. – S. 19.

⁴⁹ АРТ. – Op. cit. – Sprawozdanie za miesiąc wrzesień 29 września 1945 r. – Sygn. 8. – S. 24.

присвяченої окупації Торуні «Помор'я під німецькою окупацією в 1939–1945 рр. Торунський фрагмент»⁵⁰.

Таблиця 1.
«Wykaz pracowników Teatru Ziemi Pomorskiej w Toruniu
z dnia 5 listopada 1945 r.»

	<i>Nazwisko i imię</i>	<i>Czy był obywatelem polskim</i>	<i>Czy przesiedlił się do</i>
	<i>Detkowska Irena</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Dańska Renata</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Frejtażanka</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Hajdamowicz Zofia</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Kubiński Stanisław</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Kościalkowska</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Komaiszko Maria</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Łodziński Alfred</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Łopalewski</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Milski Stanisław</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Mincerówna Maria</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Molska-Komarowa</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Maślińska Irena</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Maśliński Józef</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Makojnik Wiesław</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Makojnikowa</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Możejko Stanisław</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Pągowski</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Przegródzki Igor</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Puchniewski</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Rychłowski</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Rychłowska Helina</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Rusek Jan</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Rychter Witold</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Skarga-Ćwiecińska</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Sztukowska Helena</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Śmiałowska Maria</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Surzyński</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Stanisławska-Lothe</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Węstawska Janina</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Wasilewski Józef</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>

⁵⁰ Більше про цю людину див.: Przybyszewski K. Emil Ogłóza (1913–1973), urzędnik państwowy, działacz społeczny / K. Przybyszewski // Rocznik Toruński. – 2013. – Т. 40. – S. 243–252.

	<i>Wojciechowicz</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Wojciechowicz</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Bumaj Leonard</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Kozłowska Stefania</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Rozumowa Maria</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>
	<i>Zakrzewski</i>	<i>Tak</i>	<i>Tak – 16 maja</i>

Джерело: APT. – Op. cit. – List do Urzędu Skarbowego w Toruniu z dnia 5 listopada 1945 r. – Sygn. 60. – S. 191.

Expatriates from Vilnius region played the important role in life of post-war Torun, thanks to them the University of Nicolaus Copernicus and the Theatre of the Pomeranian Lands had been created. The majority of the first employees of both these educational and cultural institutions come from Vilnius and settled down in Torun on post-Germans real estates. The archives examining connected with the State Office of Reparation shows that expatriates from Vilnius have arrived in April 1945. The most of documents binding with the State Office of Reparation are staticstical elaboration, which show movement of expatriates or discuss phases of settlement, but despite the great importance of the State Office of Reparation in Torun this monography hadn't been produced. Materials which have been used, haven't been developed but fill the empty gaps in post-war history of Torun.

Keywords: *State repatriation government, Torun, Vilnius Region, displaced person.*

MISCELLANEA

Ірина Мороз (Брест, Білорусь)

УДК 9=161.2(476.4)«1945/1991»
ББК 86.211

ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ СТАРООБРЯДНИЦЬКОЇ ГРОМАДИ ЯК САМОСТІЙНОЇ ОДИНИЦІ КОНФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ МОГИЛЬОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

У статті розглядаються особливості існування сільських старообрядницьких громад Могильовської області. На основі не опублікованого раніше архівного матеріалу автором складені таблиці зі статистичним матеріалом громад. Виділяються основні тенденції розвитку мережі старообрядницьких центрів Могильовської області.

Ключові слова: старообрядництво, сільські старообрядницькі громади.

На території сучасної Республіки Білорусь здавна співіснували багато конфесій. Від моменту переселення сюди іновірці швидко обжилися і ставали органічним компонентом майбутньої білоруської нації, складовою частиною якої було старообрядництво. Звичайно, православні білоруси складають більшість автохтонного населення Могильовського регіону, але здавна поруч проживали прихильники старого обряду.

Могильовська область утворена 15 січня 1938 р.¹. Тоді вона ділилася на 21 район. Упродовж 1944–1954 рр. кілька районів області входили до складу тимчасової Бобруйської області². Від січня 1954 р. Могильовська область зберігає територіально-адміністративний поділ до сьогодні. Тепер вона включає 21 район, у двох з яких (Бобруйський та Кіровський) компактно проживають адепти старообрядництва (малюнок 1).

Поділ на міські та сільські старообрядницькі громади обраний не тільки через зручність, але й має свої передумови. По-перше, сільські духовники володіли меншими можливостями впливу на розрізнені поселення старообрядників. Через віддаленість одна від одної сільські релігійні спільноти не так тісно взаємодіяли і мали набагато більше побутових відмінностей, ніж міські. По-друге, у міських і сільських старообрядницьких громадах відзначався різний соціальний склад віруючих (таблиця 1), що, безсумнівно, обумовлювало відносини на парафіяльному та сімейно-побутовому рівнях.

Старообрядницькі громади, крім м. Бобруйська, розташовувалися в Бобруйському та Кіровському районах (малюнок 1). До початку 1950-х рр. тут проходив процес «стабілізації», упорядкування центрів старообрядництва. Через об'єднання географічно близьких релігійних груп навколо зареєстрованих старообрядницьких громад формувалися певні місцеві центри. Так, у 1945 р. «за доцільністю» релігійна громада с. Скрип-

¹ Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / [рэдкал. Г. П. Пашкоў і ін.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл. Імя П. Броўкі, 2008. – Т. 5. – Кн. 1 : Маг. вобласць. – С. 7.

² Памяць. Бабруйскі раён : гіст.-дак. хроніка / [рэд. склад. У. А. Салановіч]. – Мінськ : БелЭн, 1998. – С. 25.

ліца Кіровського району прикріпилася до релігійного співтовариства с. Капустіна того ж району³.

Крім зареєстрованих 1947 р., в Могильовській області існували незареєстровані, але діючі за явочним принципом старообрядницькі громади. Такими були групи із с. Стасівка Бобруйського району, а також с. Нова Шараєвщина, Падлящанка і Скрипліца Кіровського району⁴. Кілька громад чекали на задоволення клопотань і були в «невизначеному» становищі. До них відносилися товариства в с. Богушівка і с. Вугли Бобруйського району⁵.

З 1951 р., згідно з інформацією, поданою в інформаційних звітах уповноваженого у справах релігійних культів за 1951–1953 рр., можна говорити про встановлення певної системності і впорядкованості мережі відомих старообрядницьких громад Могильовської області⁶. Станом на 1 січня 1953 р. тут було зареєстровано релігійні старообрядницькі громади: в Бобруйському районі – 4 (с. Богушівка, Барановичі, Турківська Слобода, Вугли), Кіровському районі – 1 (с. Капустіна)⁷. Незареєстрованими були в Кіровському районі три громади (с. Скрипліца, Падлящанка, Шараєвщина)⁸. Аргумент відмови реєстрації старообрядницької громади с. Скрипліца Кіровського району, зафіксований документами Зонального архіву міста Бобруйська (ЗДАБ) полягав у тому, що під час німецької окупації 1942 р. вони самовільно захопили будинок Чичевіцького мехпункту, який використовували в релігійних потребах⁹.

Упродовж 1951–1953 рр. у звітах уповноважених щодо релігійних культів Могильовської області знаходяться розгорнуті відомості про деякі старообрядницькі громади (сіл Богушівка, Капустіна, Скрипліца). Однак більшість відомостей про них подано фрагментарно, тому складно систематизувати наведені дані. Окрема інформація про громади наведена в таблиці № 1.

Аналізуючи статистичні дані таблиці, можна стверджувати, що більшість старообрядницьких громад, відомих уповноваженому Раді у справах релігійних культів Могильовської області, до 1953 р. були систематизовані. Відзначимо, що реєстрація основних релігійних громад відбувалася упродовж 1946–1948 рр., за пізніші роки не зареєстрували жодної з них. Показово, що більшість будівель молитовних будинків належало державі, але зустрічалися й випадки оренди приміщень у приватних осіб.

У документах Уповноваженого головно, зустрічаються дані тільки щодо зареєстрованих сільських громад старообрядників і зовсім рідко згадувалися незареєстровані. З цієї причини в статті переважно розглянемо зареєстровані старообрядницькі сільські спільноти Могильовської області, а саме села Турківська Слобода, Барановичі–3, Вугли, Богушівка Бобруйського району і села Капустіна Кіровського.

Характерною рисою сільських громад є їхня більша замкнутість і незалежне, майже непідконтрольне Раді у справах релігій, існування. До сіл майже ніколи не

³ Зональний державний архив города Бобруйск (далее – ЗДАБ). – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2.

⁴ Там же. – Воп. 1. – Спр. 8. – Арк. 15.

⁵ Там же. – Арк. 13.

⁶ Там же. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1, 8, 15; Спр. 12. – Арк. 12, 21; Спр. 14. – Арк. 1, 10.

⁷ Там же. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1.

⁸ Там же. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 12. – Арк. 3.

⁹ Там же. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1–2; Спр. 5. – Арк. 2 обор.

доїжджали державні інспекції. Навіть у 60-х рр. XX ст. старообрядницькі сільські громади не мали постійного обліку церковної обрядовості¹⁰.

Тим часом віруючі здебільшого походили із селянства, а в СРСР працювали в колгоспах. При цьому кількість одноосібних господарств мало чим відрізнялася від чисельності робітників і службовців (таблиця № 2).

Однією з найсильніших громад була Багушовська. Першим її післявоєнним духовним наставником у вересні 1952 р. згадується Павло Григорович Андрєєв¹¹. Молитовні зібрання в 1950-х рр. проходили раз на тиждень, по неділях з 11 до 14–15 год.¹². На 1954 р. у громаді зафіксовано 648 осіб¹³. Характерною особливістю цієї громади є відносно висока відвідуваність церкви молоддю та дітьми. Так, на 1955 р. вказано 51 неповнолітнього, які ходили до церкви й брали участь у обрядах. Серед них учні Гарбацевіцької середньої школи – Боженка, Шах, Красімава, Терентьєва, а також Багушовської семирічки – Соколов та інші¹⁴. Загалом віковий склад осіб станом на 1 січня 1955 р. наведено в таблиці № 3.

Однією з причин збереження сильного впливу громади протягом 50–60-х рр. XX ст була особистість наступного духовного наставника – Зіновія Кириловича Войтова. Наставником Багушовської громади він став у період між кінцем 1952 – початком 1954 рр. Народився З. Войтов 1885 р. і був єдиним сільським духовним наставником з духовною освітою. Походив з родини вчителя¹⁵. У 1912 р. він закінчив Ризьку школу богослов'я¹⁶. Уповноважений К. Вербицький так характеризував учителя: «це найбільш висококваліфікований, ревний і типовий служитель культу»¹⁷.

Протягом 1950-х рр. у старообрядницькій Багушовській громаді при відвідуванні основних свят відзначалася стабільна кількість віруючих – близько 400–500 осіб¹⁸. Тільки з наступом «червоної пропаганди» 1960-х рр. почався відтік віруючих, передусім учнівської молоді.

У 1976 р. учителем громади став Парфе Прокоф'єв, також відомі імена членів виконавчого органу – Р. Т. Кляйн, Р. І. Кособудській, С. А. Сосновський і ревкомісії – А. М. Рібаков, П. А. Прокоф'єв, П. А. Кособудській¹⁹. У цей час, за офіційними даними, церкву відвідувало не більше ста віруючих. У лютому 1979 р. Багушовська громада обрала нового наставника – Анфима Сергійовича Новицького²⁰.

У 1989 р. у громаді не було духовного наставника, богослужіння проводили досвідчені віруючі²¹.

¹⁰ Державный Архив Магильовской области (далее – ДАМО). – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 32. – Арк. 3.

¹¹ ЗДАБ. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 12. – Арк. 19.

¹² Там же. – Спр. 10. – Арк. 20.

¹³ ДАМО – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 32. – Арк. 12.

¹⁴ Там же. – Арк. 13.

¹⁵ Там же. – Спр. 15. – Арк. 115.

¹⁶ Там же. – Спр. 13. – Арк. 13.

¹⁷ Там же. – Спр. 18. – Арк. 12.

¹⁸ Там же. – Спр. 20. – Арк. 117.

¹⁹ Там же. – Ф. 2340. – Воп. 1. – Спр. 41. – Арк. 57.

²⁰ Там же. – Спр. 88. – Арк. 31.

²¹ Там же. – Ф. 2340. – Воп. 1. – Спр. 100. – Арк. 6.

Значною за кількістю віруючих у 1950-х рр. вважалася громада села Капустіна Кіровського району (таблиця 1), згадана ще в 1948 р.²². Першим з відомих післявоєнних наставників занотований Клим Петрович Чистабаєв²³. На початку 1950-х рр. до 80% населення Капустинської сільської ради відвідували церкву в релігійні свята. А на Великдень 1951 р. всі комсомольці і колишній секретар комсомольської організації брали участь у обрядах. За порушення релігійних законів К. Чистабаєв практикував штрафи, зокрема призначав «льосткі» – відбивання поклонів. Кожна льостка становила 120 поклонів, а звичайний штраф за похід у кіно або на танці – 7–12 льосток. Як зазначав уповноважений М. Бажинські, в с. Капустіна було багато молоді, проте вона зовсім не брала участі в культурно-масових заходах. У суботу і дні постів ніяких розважальних вечорів у селі не проводилося²⁴.

Молитовні зібрання в 1964 р. проходили в приватному будинку Никонова²⁵. На великодні свята в 1960-х рр., у середньому, церкву відвідували 250 парафіян, серед них – діти, дошкільнята та молодь²⁶. Громада почала втрачати кількість віруючих лише в 1970-х рр.

У 1972 р. вчителем с. Капустіна згадувався Іларіон Нефодавіч Петров²⁷. Однак від 1974 р. він важко хворів, тому й склав із себе повноваження. За допомогою уповноваженого П. Г. Петрова 1975 р. вчителем релігійної Капустинської спільноти став С. Є. Іванов, який досі очолював незареєстроване старообрядницьке співтовариство с. Негавля Кіровського району. Вчитель С. Іванов погодився приєднати незареєстровану Негавлянську громаду до зареєстрованої Капустинської – за умови, що очолить обидві²⁸. За збереженими відомостями, це була людина активна і дуже релігійна. Він вів облік відвідування богослужінь, і коли віруючі систематично не був у церкві С. Іванов приходив до них додому і погрожував «небесними карами» та відлученням від церкви²⁹.

Капустинську старообрядницьку церкву пограбували 14 липня 1979 р. Злодії зламали дверні замки і винесли з церкви 12 ікон та 2 богослужбові книги³⁰. У грудні 1982 р. відбулася чергова неприємність – церква повністю згоріла. Причиною пожежі стала незагашена свічка³¹.

У 80-х рр. ХХ ст. святкові богослужіння відвідувало лише близько 50 осіб³². Вони збиралися в домівках віруючих і без духовного вчителя³³. Але вже 1986 р. за капустянською громадою офіційно не числилося із зареєстрованого духовного вчителя³⁴.

²² ЗДАБ. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 12. – Арк. 1.

²³ Там же. – Арк. 19.

²⁴ Там же. – Арк. 1.

²⁵ ДАМО. – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 32. – Арк. 20.

²⁶ Там же. – Арк. 40.

²⁷ Там же. – Ф. 2340. – Воп. 1. – Спр. 10. – Арк. 34.

²⁸ Там же. – Спр. 35. – Арк. 11–12.

²⁹ Там же. – Спр. 43. – Арк. 45–46.

³⁰ Там же. – Спр. 51. – Арк. 40.

³¹ Там же. – Спр. 66. – Арк. 128.

³² Там же. – Спр. 71. – Арк. 33.

³³ Там же. – Спр. 81. – Арк. 36.

³⁴ Там же. – Спр. 89. – Арк. 11.

Окремо варто відзначити старообрядницьку спільноту села Турківська Слобода Бобруйського району. Першим післявоєнним наставником тут згадується Василь Олексійович Федулов³⁵. Але вже до кінця 1950-х рр. кількість віруючих скоротилася до 60–100 чоловік³⁶, причиною чого стала відсутність опалення в приміщенні молитовного будинку. В. Федулов у 1960-х рр. проводив богослужіння у приватних будинках³⁷. За 1964 р. у звітних документах не зафіксовано проведення церковних обрядів³⁸.

Загальна криза 1970-х рр. спіткала й Турківську релігійну громаду³⁹. У травні 1978 р. церкву пограбували – вкрали 15 ікон⁴⁰. Від середини 1970-х рр. у громаді не вистачало наставника, богослужіння за сумісництвом вів бобруйський наставник Карпо Лебедев⁴¹. Сумісництво призвело до надзвичайного для старообрядницького світу феномена: у Турківській громаді 1980-х рр. богослужіння та обряди виконувала жінка – Авдотья Іллівна Степанова⁴². Ставилося навіть питання про призначення її духовним наставником. З вилученням у К. Лебедева дозволу на сумісництво 1984 р., у громаді не залишилося духовного вчителя. Релігійні обряди час від часу проводила А. Степанова.

Для сільських старообрядницьких громад перших повоєнних років характерними вважалися процеси, що відбувалися у всіх названих областях. По-перше, прослідковувався їхнє значне зростання і спроби офіційної реєстрації. По-друге, стабільний розвиток релігійних громад 1950-х рр.; по-третє, кризові явища у відносинах між громадами і державою в 1960–1970-х рр. і, по-четверте, різке зменшення кількості віруючих і тривалий занепад старообрядництва 1980-х рр.

The article considers the features of the existence of the rural communities of Old Believers in Mogilev region. On the basis of previously unpublished archival material the author compiled the tables containing statistical data on the communities. The main trends of development of the network of the Old Believers' centers in Mogilev region of the Soviet period are highlighted.

Key words: *Old Believers, rural Old Believer communities*

³⁵ ЗДАБ. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 12. – Арк. 19.

³⁶ ДАМО. – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 15. – Арк. 118.

³⁷ Там же. – Спр. 32. – Арк. 20.

³⁸ Там же. – Спр. 33. – Арк. 52.

³⁹ Там же. – Спр. 43. – Арк. 45.

⁴⁰ Там же. – Спр. 47. – Арк. 31.

⁴¹ Там же. – Спр. 75. – Арк. 15.

⁴² Там же. – Спр. 69. – Арк. 22; Спр. 71. – Арк. 34; Спр. 103. – Арк. 3.

Малюнок 1. Локалізація старообрядницького населення в Могильовській області
(Авторський малюнок)

Таблиця 1. Сільські громади старообрядників Могильовської області станом на 1 вересня 1952 р.

Місцезнаходження молитовного будинку	Дата реєстрації	Духовний наставник	Кому належить споруда молитовного будинку
с. Богушівка Багушівський с / с Бобруйський р-н	5.06.1947	Андрєєв Павло Григорович	націоналізовані
в. Туркі (Турківська Слобода) Турківського с / с Бобруйський р-н	16.09.1946	Федулов Василь Олексійович	націоналізовані
с. Вуглы Малевський с / с Бобруйський р-н	30.03.1948	Козлов Єремій Трохимович	націоналізовані
с. Баранавічи Асавські с / с Бобруйський р-н	29.09.1946	Іванов Стефан Зіновійович	націоналізовані

в. Капустіна Капустинський с / с Кіровський р-н	27.09.1946	Чистабаєв Клим Петрович	націоналізовані
с. Скрипліца Кіровський р-н	незареєстрована	Кушнеров Дмитро	невідомо

Складено автором⁴³

Таблиця 2. Соціальне походження віруючих сільських зареєстрованих старообрядницьких громад Могильовської області (станом на 1 січня 1955 р.)

Місце знаходження молитовного будинку	Загальна кількість віруючих	Робітники і службовці	Колгоспники	Одно-осібників	Домогосподарки (зі службовців і робітників)
с. Богушівка	648	47	590	-	11
с. Барановичі	372	-	372	-	-
с. Вугли	426	4	405	17	-
с. Капустіна	504	3	490	7	4
<i>Всього</i>	1950	54	1857	24	15

Складено автором⁴⁴

Таблиця 3. Віковий склад віруючих сільських зареєстрованих старообрядницьких громад Могильовської області (станом на 1 січня 1955 р.)

Місце знаходження молитовного будинку	Загальна кількість віруючих	Віруючі віком від 18 до 25 років кількість %	Неповнолітні кількість
с. Богушівка	648	62/9,2	51/8
с. Барановичі-3	372	47/12,4	10/2,7
с. Вугли	426	89/21	1/0,25
с. Капустіна	504	68/13,6	2/0,6
<i>Всього</i>	1950	266/13,7	64/3,3

Складено автором⁴⁵

⁴³ ЗДАБ. – Ф. 1129. – Воп. 1. – Спр. 12. – Арк. 18, 19; Спр. 14. – Арк. 1, 3; ДАМО – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2.

⁴⁴ ДАМО – Ф. 2336. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

⁴⁵ Там же. – Арк. 26.

УДК 327:94(44)
ББК 66.061(4Фр)

ВІДНОСИНИ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ З КРАЇНАМИ ТРЕТЬОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ РОЗПАДУ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ (1958–1981 рр.)

У статті висвітлено відносини П'ятої Французької республіки впродовж 1958–1981 рр. (президентства Ш. де Голля, Ж. Помпіду та В. Жискара д'Естена) з країнами третього світу в контексті розпаду колоніальної системи.

Ключові слова: колонія, референдум, Співтовариство, сфери впливу, Алжир, Маріб, Тропічна Африка, Близький Схід, Індокитай.

Одним із важливих векторів французької зовнішньої політики були відносини з країнами, що розвиваються. Особливого значення вони набули з початком розпаду колоніальної системи, оскільки постала проблема збереження колишнього впливу в цих регіонах. Перед французькою владою виникла дилема: кинути всі сили на утримання колоній у складі Франції чи «піти, щоб залишитися». Взаємовідносини П'ятої республіки з новоутвореними (постколоніальними) державами зумовлювали всі подальші дипломатичні та військові кроки, здійснені французькими лідерами (Шарлем де Голлем, Жоржем Помпіду та Валері Жискаром д'Естеном) упродовж 1958–1981 рр.

Найвагомішими дослідженнями даної проблеми є праці М. Ц. Арзаканян, Є. О. Обичкіної, В. П. Смірнова, Ч. Уільямса, В. Г. Шадурського та ін. Мета статті – проаналізувати особливості зовнішньої політики П'ятої Французької республіки щодо країн «третього світу».

Після приходу до влади 1958 р. Ш. де Голль заявив про те, що колоніальному устрою прийшов кінець і необхідно шукати іншу форму взаємовідносин. Уже в червні того ж року було прийнято закон про перебудову відносин Франції з «приєднаними до неї народами». Відповідно до Конституції 1958 р., Французький Союз перетворився у Французьке Співтовариство¹. Колонії отримали право обирати між статусом заморського департаменту, заморської території чи держави Співтовариства на автономних правах². У проекті Конституції містилося положення, згідно з яким будь-яка заморська територія Франції отримувала право на вихід зі співтовариства, якщо більшість учасників референдуму скаже новій Конституції «ні». Першим спробувала позбутися французького впливу Гвінеї. 2 жовтня 1958 р. сформований гвінейський уряд на чолі з Ахмедом Секу Туре заявив про вихід із Французького Співтовариства і оголосив країну суверенною³. Після проголошення незалежності Малі⁴ і Мадагаскару⁵ 1960 р. до

¹ Конституція П'ятої республіки 4 октября 1958 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/ioqip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio54/

² Арзаканян М. Ц. Де Голль / М. Арзаканян. – М. : Молодая гвардия, 2007. – С. 170.

³ Новейшая история стран Азии и Африки: XX век : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 3 ч. / [под ред. А. М. Родригеса]. – М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – Ч. 3 : 1945–2001. – С. 236.

Конституції Франції внесли поправку про можливість участі у Співтоваристві й незалежних держав. Зміни Конституції привели до того, що незалежність оголосили й інші африканські держави. З урахуванням нової обстановки Париж вирішив перевести відносини з колишніми колоніями на двосторонню основу. Від 1961 р. Співтовариство фактично перестало існувати, хоча спеціальний розділ, присвячений йому, зберігався у Конституції Франції до 1995 р. Генеральний секретаріат Співтовариства був реорганізований у Генеральний секретаріат з африканських і мальгашських справ при президентів Франції⁶.

У 1960–1963 рр. з більшістю своїх колишніх африканських колоній Франція уклала військові угоди, якими передбачалося надання взаємної допомоги і підтримки в разі внутрішньої чи зовнішньої загрози. Відновлення мирного статусу П'ятої Республіки багато в чому залежало від вирішення алжирської проблеми. Загострення ситуації навколо Алжиру відбувалось на тлі розпаду Співтовариства⁷.

Франція робила активні політичні та військові спроби зберегти тут свій вплив. Розроблялися численні проекти для залучення місцевого населення на бік Франції (т. зв. «план Константини» та ін.). Паралельно в Північній Африці збільшували військові угруповання⁸. Так, згідно з даними алжирської сторони, наприкінці 1950-х рр. Франція мобілізувала для ведення війни близько 650 тис. військових, 60% усієї своєї авіації і 90 % флоту. Військові дії забрали життя понад мільйона алжирців і близько 200 тис. французів, коштували французькому бюджету 50 млрд франків⁹.

Поворотним пунктом політики офіційного Парижа в алжирському питанні став виступ президента країни (16 вересня 1959 р.), в якому він відзначив три можливі варіанти вирішення алжирського питання: повне відокремлення, інтеграція з Францією чи будь-яка форма асоціації¹⁰. Невдовзі після виступу де Голля Тимчасовий уряд Алжирської Республіки заявив про готовність до переговорів із французьким урядом щодо умов припинення вогню і та гарантії здійснення самовизначення. Однак мирні переговори почались лише 20 травня 1961 р. в м. Евіані¹¹.

Однією з причин затримки стала активна діяльність противників незалежності Алжиру. В жовтні 1959 р. «ультра», які виступали за «французький Алжир», створили координаційний комітет на чолі з Ж. Сустелем, а в січні 1960 р. організували антиурядовий бунт («тиждень барикад») ¹².

⁴ Провозглашение независимости Мадагаскара // Хрестоматия по новейшей истории. Документы и материалы : в 3 т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1961. – Т. 3 : 1945–1961. – С. 750.

⁵ Провозглашение независимости республики Мали // Хрестоматия по новейшей истории. Документы и материалы : в 3 т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1961. – Т. 3 : 1945–1961. – С. 757.

⁶ История Франции / [под общей ред. Ж. Карпантье, Ф. Лебрена при сотрудничестве с Э. Карпанье и др. ; предисл. Ж. Ле Гоффа; пер. с фр. М. Некрасова]. – СПб. : Евразия, 2008. – С. 437.

⁷ Шадурский В. Г. Внешняя политика Франции (1945–2002) : Учеб. пособие / В. Г. Шадурский. – Минск : БГУ, 2004. – С. 27–28.

⁸ Молчанов Н. Генерал де Голль / Н. Молчанов. – 3-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1988. – С. 361.

⁹ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 28.

¹⁰ Уильямс Ч. Последний великий француз. Жизнь генерала де Голля / Ч. Уильямс ; [пер. с англ. А. Ю. Шманевского]. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП Ермак, 2003. – С. 488.

¹¹ Новейшая история стран Азии и Африки. – С. 200.

¹² Черкасов П. П. «Неделя барикад» в г. Алжире / П. Черкасов // Вопросы истории. – 1979. – № 1. – С. 95–109.

У квітні 1961 р. прихильники французького Алжиру знову підняли бунт і захопили владу в центральному місті провінції, оголосивши про усунення президента Франції. Виникла загроза висадки військових з'єднань дислокованих у Африці, але путч придушили. Радикальні угруповання пішли у підпілля, створивши терористичну «Організацію таємної армії» (ОАС)¹³. Це відтермінувало вирішення проблеми ще на рік. 18 березня 1962 р. переговори з Фронтом національного визволення завершилися успіхом: були підписані Евіанські угоди, які ознаменували припинення військових дій в Алжирі. 8 квітня 1962 р. ці угоди отримали схвалення більшості французів на загальнонаціональному референдумі. Франція визнала право алжирців на суверенітет, і 3 липня 1962 р. він був проголошений. Мільйон репатріантів змушені були покинути незалежний Алжир і повернутися у Францію¹⁴.

Відносини з колишніми колоніями в 1960-х рр. і надалі залишалися предметом гострої дискусії у П'ятій Республіці. Відмовившись від крайніх концепцій (повний вихід із колишніх колоній та збереження контролю метрополії над «заморськими територіями»), правляча еліта почала втілювати концепцію «взаємного розвитку», яка передбачала співпрацю Франції з новими незалежними державами у військово-політичній, економічній та культурній сферах.

Одним із успішних прикладів реалізації цієї концепції став проект франкофонії, який пропонував об'єднати франкомовні країни навколо Франції на базі французької культури та цивілізації. Передбачалося, що члени нового об'єднання проявлятимуть солідарність і спільну відповідальність не лише в захисті французької мови, а й у цілому франкомовних країн. Планувалося, що об'єднання за ознакою спільної мови та культури стане й стимулом політичної консолідації, приведе до створення політичної асоціації під егідою Франції. Сам термін «франкофонія» з'явився ще 1880 р. Його автор, географ Онезім Реклю, використовував поняття для позначення франкомовних народів і територій¹⁵.

Можливість створення франкомовного співтовариства обґрунтував президент Сенегалу Л. Сенгор у статті, опублікованій у журналі «Еспрі» в листопаді 1962 р.¹⁶. У 1965 р. цю тему розвинув президент Тунісу Х. Бургіба. 1966 р. Л. Сенгор виступив з конкретними пропозиціями про об'єднання франкомовних держав для спільного вирішення культурних проблем. Упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. виникли десятки організацій із проблем французької мови та розширення зв'язків Франції з франкомовними державами. У 1970 р. виник Союз франкофонії у складі 21 країни¹⁷.

Активну зовнішню політику Франція проводила на Близькому й Середньому Сході. Невдовзі після парламентських виборів 1967 р. їй довелося вирішувати проб-

¹³ Смирнов В. П. Франция в XX веке : Пособие для студ. вузов. – М. : Дрофа, 2001. – С. 256–257.

¹⁴ Арзаканян М. Ц. Указ. соч. – С. 179–188.

¹⁵ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 29.

¹⁶ Соколова Н. В. Международная организация франкофонии в системе внешней культурно-гуманитарной политики Франции / Н. Соколова // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2014. – Т. 15. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnaya-organizatsiya-frankofonii-v-sisteme-vneshney-kulturno-gumanitarnoy-politiki-frantsii>

¹⁷ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 29.

леми, пов'язані з арабо-ізраїльським конфліктом. На порядок денний було поставлено всю зовнішню політику в Середземномор'ї.

Політика Франції в цьому регіоні визначалася активними впливами та капіталовкладеннями в нафтовидобувній та переробній промисловості на Близькому Сході і в Магрибі. Французькі нафтопромисли в більшості арабських країн поставляли країні 90% нафти. У червні 1967 р. після початку «шестиденної війни» Ізраїлю проти арабських держав французький уряд приєднався до резолюції Ради Безпеки ООН, яка вимагала виведення ізраїльських військ з окупованих територій¹⁸.

На відміну від США, які здійснювали впродовж 1968–1972 рр. широкі поставки військової техніки Ізраїлеві, Франція зберігала ембарго на вивезення зброї країнам, що безпосередньо брали участь у військовому конфлікті. Разом з тим ембарго не було повним, воно не поширювалося на запчастини для проданої раніше техніки. На перших порах президентства Помпіду намагався покращити французько-ізраїльські відносини. І навіть інцидент з участю ізраїльтян у французькому порту Шербур у грудні 1969 р. (з порту були таємно виведені п'ять катерів-ракетноносців, замовлених Ізраїлем у Франції до введення ембарго) не став цьому перепорою. Однак зв'язки між двома країнами ускладнювалися, адже французька позиція не влаштовувала ізраїльське керівництво. Помпіду все інтенсивніше розвивав арабську політику. Керівну роль у ній відігравав проарабськи налаштований генеральний секретар Єлисейського палацу М. Жобер. У червні 1972 р. відбувся візит віце-президента Іраку С. Хусейна в Париж, у травні 1973 р. – візит короля Саудівської Аравії Фейсала¹⁹.

Французький президент узяв курс на проведення сильної середземноморської політики, складовою частиною якої була співпраця з Магрибом. Восени 1969 р. міністр іноземних справ Франції Моріс Шуман здійснив поїздку в Алжир і Туніс. У грудні того ж року було оголошено про відновлення відносин між офіційним Парижем і Рабатом. Франція нормалізувала відносини з Арабською Республікою Єгипет (АРЄ). Врешті останній заплатив компенсацію за французьку власність, націоналізовану після суецької кризи, а П'ята Республіка, відновивши торгові відносини з ним, стала регулярно закуповувати єгипетську бавовну. В Іраку їй вдалося вберегти від націоналізації свої нафтові промисли. У січні 1970 р. Франція прийняла рішення продати 110 новітніх винищувачів «Міраж» уряду Лівії, де до влади прийшов М. Каддафі, а незадовго перед тим було ліквідовано американську авіабазу в Уїліс-Філд²⁰.

Війна на Близькому Сході 1973 р. вплинула на французьку зовнішню політику. Ще більшою мірою, ніж війна 1967 р., вона поставила країну в опозицію до США. Помпіду обурювався, що «ядерна тривога» в ніч з 24 на 25 жовтня 1973 р. для попередження радянського втручання на боці арабських держав оголошувалася Вашингтоном без консультацій із союзниками²¹. Країни ЄС виявились нездатними виробити спільну позицію в цьому конфлікті, а СРСР і США, не зважаючи на суперництво, проявляли

¹⁸ Смирнов В. П. Указ. соч. – С. 259.

¹⁹ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 47

²⁰ История Франции : в 3 т. / [под ред. А. З. Манфреда]. – М. : Наука, 1973. – Т. 3. – С. 543.

²¹ Обичкина Е. О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940–2012) : Научное издание / Е. О. Обичкина. – М. : Аспект Пресс, 2012. – 382 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.istmira.com/istnovei/vneshnyaya-politika-francii/page/88

єдність у прагненні не допустити європейців (Францію та Великобританію) до мирного врегулювання і не запросили їх на Женевську конференцію в грудні 1973 р. Франція намагалася впливати на своїх партнерів по ЄЕС, щоб вони заборонили використовувати свій повітряний простір для перекидання американських військ з Європи на Близький Схід²².

Ще більше розбіжності США і Франції у близькосхідній політиці посилювалися під час «нафтової кризи» 1973 р., коли арабські країни-експортери нафти прийняли рішення скоротити та припинити поставки палива до країн, які надавали підтримку Ізраїлю. Франція зайняла особливу позицію на конференції основних країн-споживачів, організованій за ініціативою США у Вашингтоні 11–13 лютого 1974 р., і відмовилася підписати підсумкове комюніке. Франції не вдалось добитися єдиної позиції ЄС щодо проблем енергопостачання і близькосхідного конфлікту. Разом з Японією Франція заявила про розуміння боротьби арабських держав за звільнення захоплених Ізраїлем земель²³.

Президент В. Жискар д'Естен проявив себе послідовним захисником палестинців. Зустріч міністра іноземних справ Франції з Я. Арафатом у Бейруті 21 жовтня 1974 р., заява на прес-конференції за підсумками зустрічі 24 жовтня про «палестинську вітчизну» продемонстрували суттєве поглиблення палестинської доктрини Франції. Це підтвердило й відкриття у 1975 р. в Парижі представництва Організації визволення Палестини (ОВП). Позиція П'ятої Республіки справляла вплив і на об'єднану Європу. Зміст, прийнятих Європейською радою у Венеції в червні 1980 р. документів щодо врегулювання ситуації на Близькому Сході, помітно відрізнявся від позицій дипломатів Сполучених Штатів.

Не дивлячись на деяке покращення за ініціативою Франції французо-ізраїльських відносин у перші два роки президентської семирічки В. Жискара д'Естена, на тлі арабської політики П'ятої Республіки вони розвивалися повільними темпами. Після приходу до влади в Ізраїлі 1977 р. М. Бегіна стосунки ще більше погіршилися²⁴.

Загострення контактів Франції з колишніми колоніями синхронізувалося з останніми роками президентства Ж. Помпіду. Після усунення в травні 1973 р. прозахідного уряду на Мадагаскарі нове керівництво цієї країни розірвало двосторонню угоду з Францією. Цей приклад пізніше підтримали Камерун і деякі інші африканські держави. У відповідь Помпіду був змушений заявити, що «французький уряд відкритий для будь-яких пропозицій» і в його наміри «ніколи не входило надання допомоги тим, хто її не потребує». Одночасно Франція продовжувала шукати нові форми співпраці з колишніми колоніями. До прикладу, президент започаткував традиції проведення регулярних французо-африканських зустрічей (1973 р.), для участі в яких запрошувалися не лише колишні французькі колонії²⁵.

Франція продовжувала відігравати важливу роль у вирішенні великих світових конфліктів. Ж. Помпіду розгорнув широку посередницьку дипломатичну діяльність, спрямовану на успіх Паризьких мирних переговорів щодо В'єтнаму, які почалися в

²² Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 48.

²³ Обичкина Е. О. Указ. соч.

²⁴ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 57.

²⁵ Там же. – С. 49.

травні 1968 р. і розвивалися з великими труднощами. Французькі дипломати сприяли конфіденційним переговорам американських та північнов'єтнамських керівників. 27 січня 1973 р., через чотири роки і вісім місяців після початку мирних переговорів, було укладено Паризьку угоду про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі²⁶.

Франція прагнула зайняти активнішу позицію у врегулюванні відносин між «Північчю» і «Півднем», намагаючись узяти на себе роль посередника між розвиненими країнами та державами «третього світу». Вона планувала структурувати ці відносини. Ідея Нового світового економічного порядку зайняла центральне місце у зовнішній політиці В. Жискара д'Естена. У своїй лекції, прочитаній у Політехнічній школі в жовтні 1975 р., президент підкреслював необхідність внести зміни у відносини з «третьім світом», які мали будуватись на погодженні позицій і кооперації. Підкреслювалося право країн, що розвиваються, отримувати справедливішу частку плодів світового економічного прогресу²⁷.

У грудні 1975 р. в Парижі відкрилася Конференція з міжнародної економічної співпраці, на якій представники восьми індустріальних країн вели діалог з 19 країнами, що розвиваються щодо енергії, сировинних ресурсів, фінансів і розвитку. Рішення приймали методом консенсусу. Головними опонентами країн, що розвиваються, були США, Японія та ФРН. Конференція завершила роботу в червні 1977 р., і не зважаючи на те, що конкретних домовленостей досягнуто не було, її можна вважати успіхом французької дипломатії. Франція, яка виходила з потреби компромісу, взяла на себе зобов'язання налагодити діалог між двома групами країн, що сприяло підвищенню її авторитету в «третьому світі».

Співтовариство вело переговори з великою групою країн Африки, Карибського моря та Тихого океану (АКТ). Початок цьому процесу заклала конвенція, підписана ЄС із 18 країнами африканського континенту 1963 р. в м. Яунде (Камерун)²⁸. Ставши асоційованими членами ЄС, африканські країни отримали пільговий доступ на європейські ринки. Офіційні переговори 1974–1975 рр. завершилися підписанням Ломейської конвенції ЄС – АКТ в столиці Того місті Ломе. Документ, що пізніше п'ять разів оновлювався, встановлював систему співпраці і фінансової допомоги²⁹.

Африка залишалася регіоном, де французький вплив 1970-х рр. був винятковим. З п'ятьма африканськими країнами (Берег Слонової Кістки, Сенегал, Габон, Центральнаафриканська Республіка, Джибуті) діяли угоди про співпрацю в галузі оборони. Тут залишалися французькі військові бази. У 1978 р. в Тропічній Африці знаходилося 5500 французьких солдатів та офіцерів. Крім того, з десятьма країнами існували угоди про двосторонню військову допомогу (відправлення радників і постачання зброї). При президентстві В. Жискара д'Естена Франція вийшла на друге місце у світі за експортом зброї, значна частина якої відправлялася в Африку³⁰.

²⁶ Воронин А. С. Дипломатия ДРВ на Парижских переговорах по Вьетнаму 1968–1973 гг. / А. С. Воронин // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. – 2012. – № 18 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/diplomatiya-drv-na-parizhskih-peregovorah-1968-1973-gg>

²⁷ Обичкина Е. О. Указ. соч.

²⁸ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 54.

²⁹ Смирнов В. П. Указ. соч. – С. 291.

³⁰ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 55.

Прагнучи зберегти впливи в Африці, Франція неодноразово йшла на серйозні економічні та морально-політичні поступки. Як ніколи вони були відзначені зусиллями колишньої метрополії щодо підтримки, головно військової, лояльних до себе режимів: 1976–1977 рр. – операції «Лауда» і «Сапфір» у Джибуті проти нападу Сомалі; грудень 1977 р. – в Західній Сахарі на стороні Мавританії проти фронту Полісаріо; 1978 р. і 1980 р. – на стороні Чаду проти Лівії, яка хотіла скористатися міжклановою боротьбою в країні, що спалахнула після державного перевороту в квітні 1975 р. проти президента Томбалбайе; в Заїрі двічі офіційний Париж надавав підтримку режиму маршала Мобуту – диктатора, якого Захід вважав оплотом проти комуністичної експансії в Центральній та Південній Африці. У квітні 1977 р. Франція надала підтримку силам Марокко, спрямованим до Заїру задля допомоги в придушенні заворушень у Схабе, а в травні 1978 р. – пряму військову допомогу, відправивши дві роти парашутистів до провінції Колвезі для евакуації європейців і відновлення контролю Мобуту над цією провінцією, багатою корисними копалинами.

Не винятком були й контакти з главою Центральноафриканської Республіки Бокассою. На протязі 14 років він керував нею під самовільним титулом імператора. Диктатор не тільки розкрадав власність країни, а й безжалісно розправлявся зі своїми противниками, зокрема, можливо, поїдаючи їх. Свого союзника Париж вирішив усунути лише у вересні 1979 р., для чого в столицю ЦАР перекинули контингент французьких військ. Однак Бокасса отримав політичний притулок у Кот д'Івуарі³¹. Африканська політика Франції насамкінець стала головною причиною погіршення в 1977–1978 рр. відносин із СРСР, який прямо й опосередковано просував своїх африканських протеже.

Актуальною залишалася проблема острова Майотта і французької території афарів та ісса (Джибуті). В 1974 р. на Коморських островах – заморській території П'ятої Республіки провели референдум, і 95% населення островів, які французький уряд розглядав як єдине ціле, проголосувало за незалежність. У 1975 р. коморці, не очікуючи погодження Франції, оголосили себе незалежною республікою. За таких умов французи поставили питання про відокремлення Коморської держави і збереження у складі Франції острова Майотти, більшість населення якого висловилося за збереження попередньої влади. У грудні 1976 р. Майотті надали статус «територіальної одиниці Французької Республіки». Від цього часу Майотта залишалася спірним тереном у відносинах Франції з деякими колишніми колоніями.

Наприкінці кінці 1975 р. офіційний Париж почав переговори про незалежність французької території афарів та ісса. 1977 р. вона, за результатами референдуму, стала незалежною державою Джибуті³².

Отже, наприкінці 1950-х – на початку 1980-х рр. у країнах «третього світу» Франція проводила активну зовнішню політику, метою якої було максимальне збереження свого впливу в колишніх колоніях та поширення його на інші держави цих регіонів. П'ята Республіка часто втручалася в регіональні та міждержавні конфлікти, підтримувала різних політичних лідерів, прагнула не допустити поширення впливу інших великих держав у цій частині світу.

³¹ Обичкина Е. О. Указ. соч.

³² Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 58.

The article considers patterns and trends in of the relationship of the Fifth French Republic during the 1958–1981 (the years of Ch. de Gaulle, J. Pompidou and V. Giscard d'Estaing presidency) with countries of the «Third World» in the context of the collapse of the colonial system.

Key words: *colony, referendum, Community, spheres of influence, Algeria, Maghreb, Tropical Africa, the Middle East, Indochina.*

Наукова хроніка

Ірина Тимар (Краків, Польща)

V МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ *COLLOQUIA RUSSICA* «РУСЬ І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА В XI–XIV ст.»

16–18 жовтня 2014 р. в невеликому єпископському містечку Спішське Подградье, що на Спіші (Словаччина), відбулася V Міжнародна наукова конференція серії *Colloquia Russica*, присвячена контактам Русі із країнами Центральної Європи XI–XIV ст. Місце проведення конференції мало символічне значення, оскільки саме тут 800 років тому відбулася зустріч угорського короля Андрія II і краківського князя Лешека Білого, на якій вирішувалась доля галицько-волинських земель. Місце проведення конференції, як і власне сам конференційний зал були підібрані дуже вдало – будівля, зведена у XIII ст. і прекрасний вид на замок посилювали відчуття духу Середньовіччя.

Організаторами цьогорічної зустрічі були Кафедра словацької історії Університету імені Яна-Амоса Коменського (Братислава) в особі магістра Адама Месяркіна та Інститут історії Ягеллонського університету (Краків) в особі др. Віталія Нагірного за активної співпраці з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ). У конференції взяли участь історики з України, Польщі, Словаччини, Литви, Чехії, Росії, Білорусі, Угорщини та Сербії. Офіційними робочими мовами конференції були: англійська, словацька і російська. Формат конференції дозволив поділитися своїми думками і почерпнути нові ідеї як для молодого покоління істориків, так і для вже досвідчених науковців. При цьому панувала легка і ненав'язлива атмосфера, за якої учасники продовжували жваві дискусії і в позаробочий час конференції.

Конференція відкрилася привітаннями Вінцента Мучки проректора університету імені Яна Коменського та словом привітання заступника декана Історичного факультету Ягеллонського університету професора Станіслава Сроки. Після інавгураційної лекції професора Мартіна Гомзи (Братислава, Словаччина), а також лекції професора Дани Піцкової (Прага, Чехія) всі учасники взяли участь в екскурсії Спішською капітулою, під час якої оглянули собор Св. Мартіна, місцеву бібліотеку та околиці. Після цього продовжили роботу дебатами на тему «Русь в Угорському королівстві та південно-східній Європі XI–XIV ст.» за участі професора Марти Фонт (Печ, Угорщина), др. Дюри Гарді (Новий Сад, Сербія) та др. Мирослава Волощука (Івано-Франківськ, Україна). Пізніше розпочалися спеціалізовані панелі виступів, у ході яких учасники виголосили свої доповіді, а також мали змогу провести цікаві дискусії; часто в істориків виникало чимало запитань та зауважень.

Другий день конференції розпочався аудієнцією у спішського єпископа та екскурсією до Спішського замку. Через густий туман огляд града був особливо заворожуючим і таємничим: з висоти найвищої вежі замку учасники спостерігали неймовірної краси панораму та розсіювання туману, і здавалося, що з нього ось-ось нападуть татари. Після цього учасники конференції відвідали католицький костел у

місцевості Жегра, відомий своїми середньовічними фресками XIII–XIV ст. Після насиченої культурної програми доктор Варшавського університету Херонім Граля прочитав лекцію про візантійсько-руські відносини XIII–XIV ст., а по обіді продовжилися доповіді та їх обговорення.

Третій, останній день конференції розпочався виголошенням доповідей, після чого свого роду кульмінаційним завершенням став огляд найновіших видань і періодики з історії середньовічної Русі. Свої наукові доробки презентували Марта Фонт, Мирослав Волощук та Олексій Мартинюк (Мінськ, Білорусь). Цікавою була презентація останніх польських видань, підготовлена Даріушем Домбровським (Бидгощ, Польща). Також організатори конференції поділилися планами щодо місць проведення наступних конференцій із серії *Colloquia Russica*, яка вже стала хорошою традицією: VI конференцію прийме Краків наступного 2015 року прозвучали й думки щодо ймовірних місць проведення майбутніх зустрічей, яких учасники вже чекають з особливим нетерпінням.

Своєрідною родзинкою на завершення конференції стали враження від почутого і побаченого гостя Ірини Волощук (Івано-Франківськ, Україна), котра поділилася своїми емоціями з точки зору професійного психолога, порівнявши історика з мандрівником, який подорожує у постійних пошуках. Такою ліричною ноткою завершилася V Міжнародна наукова конференція циклу *Colloquia Russica*, а учасники роз'їхалися з очікуванням наступної зустрічі в Кракові.

На завершення зауважимо, що *Colloquia Russica* станом на сьогодні є одним із небагатьох проектів слов'янського наукового простору, що має виняткове значення для розвитку сучасної історичної науки. Для молодого покоління істориків конференція подібного рівня може стати величезним досвідом і нагодою багато чого навчитися у своїх старших і досвідченіших колег. Щодо тематики історії середньовічної Східної Європи та Русі зокрема, *Colloquia Russica* вже котрий рік поспіль є єдиною можливістю отримати інформацію про розвиток історичної науки в даному напрямі. Від імені молодих науковців, щиро дякую організаторам за прекрасну можливість узяти участь у цьому заході і сподіваюся, що ця серія конференцій і надалі захоплюватиме та збагачуватиме нас цікавими результатами і приємними враженнями.

Автори

Абрамов Андрій – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться скандинавськими середньовічними старожитностями.

Бабак Наталія – студентка III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – родина Потоцьких у житті українського Прикарпаття.

Василечко Вікторія – студентка IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Наукові зацікавлення – діяльність Володимира Шухевича.

Гривнак Юрій – випускник Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає австрійсько-польські відносини XV–XVI ст.

Кавацюк Дмитро – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує традиції українського парламентаризму XIX – початку XX ст.

Кардаш Остап – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться кельтськими старожитностями ранньосередньовічної Європи.

Клоновський Юрій – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує наукову спадщину єпископа Софрона Мудрого.

Краснодембський Ярослав – магістрант Університету імені Миколая Коперника в Торуні (Торунь, Польща). Вивчає історію Другої Речі Посполитої.

Лесюк Ганна – студентка III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – життя та діяльність Давида Абрагамовича.

Магомета Андрій – випускник Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує феномен людської пам'яті як джерела історичних знань.

Мадей-Вуйцік Анна – студентка IV курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Вивчає традицію вживання алкогольних напоїв на Русі X–XII ст.

Мірчук Володимир – випускник Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – русинська проблема в словацько-українських стосунках XX ст.

Мороз Ірина – магістрант історичного факультету Брестського державного університету імені Олександра Пушкіна (Брест, Білорусь). Вивчає старообрядництво білоруських земель XX–XXI ст., археологію Нового часу південно-західної Білорусії.

Носенко Андрій – випускник Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає генеалогію рязанських Рюриковичів XII – першої третини XIII ст.

Олійник Олег – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію Франції часів П'ятої республіки.

Петраш Андрій – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує еретичні рухи доби Середньовіччя XI–XIV ст.

Саведчук Марія – випускниця Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує феномен суїциду в житті населення Карпат XX ст.

Скіра Юрій – випускник історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна). Сфера наукових інтересів – середньовічна історія Франції та Англії.

Сухоручко Володимир – студент III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує біографію Івана Мазепи.

Тимар Ірина – аспірант III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає польсько-половецькі відносини XI–XIV ст.

Якимів Ольга – випускниця Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться історією польсько-російських відносин XVIII ст.

Яцук Анна – студентка IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає традицію дослідження пам'яток геральдики в українських періодичних виданнях.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
СТОРІНКА ІСТОРІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ УКРАЇНИ	
<i>Мадей-Вуйцік Анна (Краків, Польща). Бенкети при князівських дворах Русі як елемент внутрішньої та зовнішньої політики X–XII ст.</i>	4
<i>Сухоручко Володимир (Івано-Франківськ). Відносини гетьмана Івана Мазепи із Запорозькою Січчю (1687–1709 рр.)</i>	7
<i>Бабак Наталія (Івано-Франківськ). Підпечарський ключ Потоцьких за часів Речі Посполитої</i>	14
<i>Саведчук Марія (Івано-Франківськ). Суїцид у віруваннях українців Карпат</i>	19
<i>Кавацюк Дмитро (Івано-Франківськ). Українські депутати в Палаті послів Габсбурзької монархії 1901–1914 рр.</i>	23
<i>Магомета Андрій (Івано-Франківськ). Антропология пам'яті. Історія одного героя</i>	30
ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	
<i>Василечко Вікторія (Івано-Франківськ). Громадсько-культурна та наукова діяльність Володимира Шухевича (1849–1915) в сучасній українській історіографії</i>	36
<i>Мірчук Володимир (Івано-Франківськ). Русини/українці в етнополітиці Чехословаччини міжвоєнного періоду у висвітленні сучасної словацької історіографії</i>	40
<i>Яцук Анна (Івано-Франківськ). Геральдика на сторінках журналу «Памятки України: історія і культура» (1991–2014 рр.)</i>	45
<i>Клоновський Юрій (Івано-Франківськ). Праці Софрона Мудрого як джерело до вивчення діяльності владики та історії Церкви</i>	49
STUDIA MEDIAEVALIA	
<i>Кардаш Остап (Івано-Франківськ). Кельто-германські відносини на світанку Середньовіччя</i>	61
<i>Абрамов Андрій (Івано-Франківськ). Життя скандинавів. Бенкети як один із елементів релігійно-суспільних відносин</i>	69

<i>Скіра Юрій (Львів)</i> . Внутрішньополітичні кризи «Анжуйської імперії» у 60–80-х рр. XII ст. та роль Капетингів у їх розпалюванні	75
<i>Носенко Андрій (Івано-Франківськ)</i> . Ростислав Ярославович Рязанський. Життя та діяльність князя: реконструкція подій (частина перша)	81
<i>Петраш Андрій (Івано-Франківськ)</i> . Флагелантський рух у середньовічній Європі	87
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ	
<i>Гривнак Юрій (Івано-Франківськ)</i> . Польсько-австрійська боротьба за угорський престол наприкінці XV – на початку XVI ст.	94
<i>Якимів Ольга (Івано-Франківськ)</i> . Використання дисидентського питання Росією для ослаблення Речі Посполитої у 1700–1772 рр.	100
<i>Лесюк Ганна (Івано-Франківськ)</i> . Парламентська діяльність Давида Абрагамовича наприкінці XIX – на початку XX ст.	106
<i>Краснодембський Ярослав (Торунь, Польща)</i> . Діяльність Державного Репатріаційного Уряду в Торуні за найбільшої хвилі переселення з Віленщини (до вересня 1945 р.)	111
MISCELLANEA	
<i>Мороз Ірина (Брест, Білорусь)</i> . Особливості існування сільської старообрядницької громади як самостійної одиниці конфесійної структури Могильовської області (в радянський період)	120
<i>Олійник Олег (Івано-Франківськ)</i> . Відносини П'ятої Французької Республіки з країнами третього світу в контексті розпаду колоніальної системи (1958–1981 рр.)	127
НАУКОВА ХРОНІКА	
<i>Тимар Ірина (Краків, Польща)</i> . V Міжнародна наукова конференція <i>Colloquia Russica</i> «Русь і Центральна Європа в XI–XIV ст.»	135
АВТОРИ	137
ЗМІСТ	140

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Інститут історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (місто Івано-Франківськ) приймає статті до спеціалізованого сьомого випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання українсько-польських відносин Х–XXI ст.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виділення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Матеріали необхідно надіслати до **31 грудня 2015 р.** за адресами: myrko79@rambler.ru (відповідальний секретар – **Волощук Мирослав Михайлович**), aveandriy1987@gmail.com (помічник відповідального секретаря – **Стасюк Андрій Євгенович**) та Dertasiel@email.ua (студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин – **Андрій Петраш**) або ж подати на диску разом з одним видрукованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 14) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком появи, а їх список подавати в кінці тексту згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А. Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що самє поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалось не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси / А. Насонов. – СПб. : Алетей, 2002. – С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК та ББК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650, +30966090922

**З повагою
редакційна рада**

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2015. Вип. 6.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
А. Носенко, А. Петраш*